

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN: OKTÓBER (NOVELLA)

MARKO RISTIĆ: TURPITUDE (POÉMA)

FENYVESI OTTÓ, FÜLÖP GÁBOR ÉS

VARGA SZILVESZTER VERSEI

IVAN IVANJI EMLÉKEZÉSE TITÓRA

DANYI MAGDOLNA TANULMÁNYA

PAUL CELANRÓL

LÓBL ÁRPÁD TÍZ LEVELE A HADIFOGSÁGBÓL

A SZÓTÁRREGÉNYRŐL — THOMKA BEÁTA,

CSÁNYI ERZSÉBET, PAPP GYÖRGY ÉS

HARKAI VASS ÉVA ÍRÁSAI

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA

1987

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LI. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Brasnyó István: Október (novella)</i>	1225
<i>Marko Ristić: Turpitude (poéma)</i>	1238
<i>Fenyvesi Ottó: A tenger óraszerkezete (vers)</i>	1253
<i>Fülöp Gábor két verse</i>	1256
<i>Varga Szilveszter két verse</i>	1258
<i>Németh István: Lírai napló</i>	1260

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Ivan Ivanji: A szó csupán árnya a tettnek (emlékezés Titóra)</i>	1269
<i>Kemény Katalin (Budapest): Élet és életmű (tanulmány, II., befejező rész)</i>	1274
<i>Danyi Magdolna: Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez (tanulmány)</i>	1289

OKTÓBER

BRASNYÓ ISTVÁN

Elfáradhattunk az éjszaka, mert mindketten egészen meggörnyedve jártunk, olyasformán, mintha keresnénk valamit az úton, s amelyikünk netán megtalálja, ne nagyon kelljen már hajolnia, hanem csak egyszerűen fölkapja, s fölegyenesedve elfut vele, a másik meg aztán kergetheti, amíg utoléri — mert ennyire hosszú volt a virradat, és hűvös is volt már, ezt éreztük a meggörnyedt hátunkon, elkelt volna már az átmeneti kabát, a színejátszó bélésű, de ez valahogy most elmaradt, azt csak ünnepnap volt kötelező viselni az általános ízlés értelmében, most meg nem volt ünnep, egyáltalán semmi sem volt, mit tudom én, mi volt, kedd vagy csütörtök, olyan nap, amelyik egyáltalán nem alkalmas a kakaskodásra, nem engedik az embert a lányhoz, úgyhogy inkább hétfő lehetett vagy péntek, ezek azok a leginkább kritikus napok, és akkor már inkább kártyázni voltunk, ilyen meg olyan helyeken, ahol nem sajnálják a bort az ember pénzéért, amit elnyernek tőle, bizonyára el is nyerték minden pénzünket, mert mindig elnyertek tőlünk mindent, hát az egyenesen könnyfakasztó volt, ahogy valahányszor húzták le rólunk a bőrt, és hiába kértünk új paklit meg új paklit meg új paklit, az sem segített, még dühödtebben veszítettünk, egymást lovaltuk már bele, és végül csak ütöttünk, ütöttünk, és nélkül rohamoztuk a bankot, amíg csak ki nem fulladtunk egészen, vagy ha még nem fulladtunk ki, akkor valamelyikünknek el kellett szaladnia pénzért, ha még megvolt a cipője, nem került az is zálogba, ennyiért meg annyiért, és azt is okvetlenül vissza kellett nyerni, ehhez pedig föltétlenül elég sok pénz kellett, parádés kocsit rendelhattunk volna az ablak alá rajta, hogy az vigyen bennünket haza, de ugyan hol szereztünk volna parádés kocsit, amikor az ideje már rég lejárt, meg mirőlunk is lejárt, vagyis tartottuk még magunkat valahogy, mint az utolsó negyed végén a

holdvilág, csak ki az ördög vehette volna biztosra azt, hogy megújlunk mi még, mert a pénz körül sem úgy álltak már a dolgok, hanem mintha a paradés kocsisok is kifosztottak volna bennünket, nem szaladhattunk a nagytatóhoz sem, hogy csak most az egyszer segítsen még ki bennünket, de persze hogy nem segített ki akkor sem, amikor szaladhattunk, de valahogy mintha több hitelünk lett volna ennél a mostaninál, esetleg úgy álltak a dolgok, hogy nekünk éppen mindig a most nem felelt meg, mert a múlt mégiscsak egyszerűbb volt, a jövő pedig annyira kuszált, hogy nem is arrafelé haladtunk talán, hanem csak úgy féloldalgósan, keresztül, oldalövényen meg gyalogúton, mindig ilyen irányból szerettünk volna rajtaütni a szerencsénken, de szerencsénk sem igen volt, ahogy a cigarettánk is mindig fogytán, szinte képtelenek voltunk gondoskodni magunkról. Akkor a kukoricát is kellett volna törni, de ahhoz rettenetesen nyomorultak voltunk, ahhoz nem lett volna szabad kimozdulni, meg mennyi mindent meg kellett volna még csinálni, de, gondoltuk, majd csak esőre fordul az idő, és akkor úgysem csinálhatunk semmit, addig meg bizonyára haladunk valamennyit előre, ha vonszolódva is, és ha pihenhetünk, akkor áttekintjük, hogy mit mulasztottunk el, két tökféj, meg talán csak segít is még valaki, kár, hogy már vége volt a régi, mindennapos, nagy nyüzsgésnek, most mindenki hirtelen pénzt akart, pedig azelőtt akármivel beérték, és fizetni is illett, mert olyan nem volt, hogy nem fizetünk, ezt nem tartottuk magunkhoz méltónak, mert a kártya, az egészen más volt, ott valahányszor határozottan nyerni akartunk, minden alkalommal nyereszkeskedési szándékkal indulunk útra, hanem ebből sohasem lett semmi, inkább talán dolgozni kellett volna, meg nősülni kellett volna, hogy ne úgy éljünk, mint az árvaházban, de akart a fene nősülni, mert csupán dolgozni voltunk kénytelenek, és különben sem voltunk valami nősülő fajta, ha véletlenül valaha is várt valaki ránk, hát az elvárhatott, várhatta, míg el nem kezd hullani a fogunk, hogy komolyan tudjuk venni az idő ökölcsapásait, amúgy meg elég jól megvoltunk egymagunkban is, jó ideig beértük azzal, hogy eljártunk nevetni a lakodalmakba, mert ahogy mi tudtunk neveti, főleg, ha a más dolgáról volt szó, az valóssággal ritkaságszámba ment.

Akadtt ugyan egyszer jóképű lány a kukoricatörők között, azt nézegettük is mindketten, de azért egyikünk sem vette annyira komolyan a dolgot, hogy különösebben sürgette volna, meg tán csak nem állunk oda kiszámolósdit játszani a kukorica szélébe, pedig a nagylány nagyon számolta volna, de az a sok kukoricatörő a min-

denféle gyilkos szerszámával eléggé zavarba hozott bennünket, őrizgettük is velük egymást vagy tíz napig, azután meg alkalmunk sem igen nyílt már a próbálkozásra, mert odébb vonultak, nem tudtunk több munkát adni nekik, és most hozakodni elő a szándékunkkal már kész háborúság lett tvolna, főként, hogy nem voltunk tisztában azzal, valójában melyikünk is szeretné elnyerni a bizalmunkat, ezt talán a legszívesebben rájuk bíztuk volna, hogy ők válasszanak közülünk, vagy legjobb lenne talán, ha a lány választana, és amíg mi ezt fontolgattuk, amott közbelépett egy magányos a szomszédból, és elrontotta az egészet, egyszerűen se szó, se beszéd, az orrunk elől feleségül vette a lányt, legalábbis nekünk így mondták, ő is meg a kukoricatörők is, amíg csak ki nem sült, hogy nem éppen így van ez, volt ott egy-két kitétel is a dologban, amit persze nekünk nem kötöttek az orrunkra, vagyis hogy a lány egyáltalán nem mehet még férjhez, mert nem nagykorú, csupán idősebb kiskorú, de annyi esze azért van, hogy ott marad a magányosnál, habár nálunk sokkalta jobb helye lett volna, a magányos meg várja, hogy nagykorú legyen, neki pedig addig sem kell kukoricát törnie, mi meg már különben is untuk az egészet, határozottan a gépi törés mellett voltunk, vagy ki tudja, mi mellett, csinálnunk kellett valamit a ház körül, és azután merő kíváncsiságból elkezdtük a magányost is megkörnyékezni, hogy részleteket tudjunk meg, milyen egyezsége is jutott a kukoricatörőkkel, az meg jó ideig nem volt hajlandó a részletekről beszélni, mi pedig már a kerítéséig nyomakodtunk időnként, és valahogy mindig épp erre terelődött a szó, amíg meg nem tudtuk, hogy külön ágyban hálnak egészen a nagykorúság napjáig, és ha már így volt, akkor mi is nyugodtan hálhattunk külön ágyban addig a napig, amelyről hármunk közül alighanem egynek sem volt biztos fogalma, hogy mikor fog elérkezni, és hiába is igyekeztünk kiszedni belőle, hogy azért az egyezséget kijátszva megszorongatja-e néha a nagylányt, vétkezik-e néhanap, erre csak esküdözött, hogy ilyesmi számításba sem jöhet, a szavát adta meg mit tudom én, micsoda, de a farkát talán nem keverte el a kukoricacsutka közt — ilyesmivel próbáltuk rávezetni a helyes útra, de ő hajthatatlan maradt, és itt kénytelenek voltunk megállapítani, hogy, úgy látszik, vannak még ilyen gyerekek is, akik mindenáron betartják a szabályokat, amelyekre bennünket minden biztonnyal elfelejtettek megtanítani, mert mi a magunk esztől ugyan föl sem vetettük volna, mivelünk azokban az időkben nemigen törődtek, vagyis hát ezt-azt mégis fölszedtünk az útszélről meg friss házasemberektől, akik rengeteget beszéltek ilyesmiről, hogy

közben így tesz, meg úgy tesz, mármint a friss feleségük, akit jól ismertünk, hát hogyne ismertük volna, amikor a lakodalmukban mi ordítoztunk a leghangosabban, úgyhogy határozott képet tudtunk alkotni magunknak arról, hogy hogyan is tehet, de erről többet azután egyikünk sem mondott, mert mi a csudának annyit beszélni ilyesmiről, maradjunk csak a pálinkánál vagy egy öreg körtefánál, mintha végleg ahhoz kötöttük volna a szamarunkat, de közben elfelejtettük, hogy pontosan milyen is volt, vagy nem is körtefa volt az, hanem diófa, és aztán hajnalban már elleptek bennünket a varjak, az átkozott, fekete, tolvaj népség, és nem is mind egyfajta, voltak köztük csupasz torkúak, amelyikek a trágyakupacokat is marcangolják, és valószínűleg ettől vedlik meg a nyakuk, a trágyalé lemarja róla a tollat, meg olyan szép mellényüek, és nem volt elég a károgásuk, hanem az éktelen marakodásukkal is a fejünkre másztak, puska kellett volna, hogy rendet tudjunk tartani a szállás körül, mert ezek ugyan nem félték a madárijesztőtől, vagy azokat is összetévesztették mivelünk, mert tőlünk meg végleg nem félték, úgyhogy ideje lett leverni a diót is a fákról, amihez igazán nagy türelemre volt szükség, meg mindenfajta fifikára, hogy a nadrágunknál fogva fönn ne akadunk a fán, és ha netán leesünk, biztosan nem a Szűz Mária kötényébe pottyanunk, hanem disznótúrásokba az elgazosodott gyepeken, talán már a vaddisznók is bejártak ide a határból diót keresni, olyan rettenetesen össze volt turkálva a fák alja, de legalább a diófák megmaradtak, mert a többi fa fokozatosan mind kiveszett, és a szomszédok is mintha egyre távolabbra kerültek volna, néha már az volt az érzésünk, hogy nőni kezdett a világ, kelni, akár a kovász, s mi ennek a hátán egyensúlyozunk bizonytalan gombakalapunkkal, egyáltalán nem érezve többé a merőlegest, és alig engedelmeskedve a nehézkedés törvényének, s ugyanígy görbe törzsű fáink meg repező falaink is, és ez egészen általánossá vált, alig volt már ember a környéken, nos, ott volt a magányos még meg egy-két öreg lurkó az öreg lovával, de ez már olyan volt, mintha csupán egy véletlen kísérletet végezne valaki, hogy ugyan melyikük fog tovább élni, a ló-e vagy az ember, és mégiscsak szikár fajta lehettünk, mert mindahányszor a lovak pusztultak el előbb, vagy egyszerűen csak eladták őket, mert megunták tartani, s azok nyihogva forogtak vissza a dülöutakról, amerre elvezették őket, és nem maradt utánuk semmi, csak a nyitott ajtajú istálló, és mintha egy kicsikét túl sokat lett volna újabban ősz, valahol mindig szántani készültek, de mindenük hihetetlen állapotban volt, mintha az útszélről szedegették volna össze

alkatrészenként, az ekéik, a traktoraik, a boronáik, s akkor jöttek, hogy javítsuk meg, mondtuk, hogy nem javítjuk, mi a fenével javít-suk, az semmit sem segít rajtuk, ha szétszereljük meg újból össze-rakjuk, inkább újat kellene venni, de hogy vesznek, mondták, ez még őket épp kiszolgálja, inkább megfizetnek; azt gondolták, hogy ezek is az öreg lovaik, és ezekkel is lehet versenyezni, hogy melyikük fog tovább szuszogni, de azután sohasem fizettek, olyan ötleteik voltak, hogy majd inkább ledolgozzák, de hogy dolgozzák, mondtuk erre, és utóbb mást sem csináltunk, mint hogy elmentünk, és szétszereltünk mindent, amit szét lehetett szerelni, és otthagytuk, hiába jártak a nyakunkra és hiába fogadkoztak, hogy fizetni fognak, nem gondol-ják tán, hogy pénzt kérünk ilyesmiért, háritottuk el a fogadkozókat, maradtak volna a lovaknál, mivel azokat nem tudtuk volna szét-szerelni. Az egyik Mikulásnak detektoros rádiója volt, hát olyan va-lamit én még életemben nem láttam, az közvetlenül a levegőből lop-ta az energiát valami hihetetlenül egyszerű szerkentyűvel, egy fél-körömsnyi ólomkristállyal, és egészen rendes vétele volt középhullá-mon, de nem csapott valami nagy ricsajt, az igaz, az öreg a fülhall-gatókat egész nap a fején tartotta, akár valami hangmérnök, még amikor reggel nekilátott a tegnapi sült liba maradékának, akkor is, egyre csak folydogált vékony erekben a zsír az ujjain meg a szája sarkán, befelé, a borostái közé — csak hetente borotválkozott, mert úgysem járt sehová sem, ha összevissza kétszer találkoztunk vele az országúton, egyszer alaposan be volt tankolva, és akkor szidott ben-nünket, hogy mi mindig a magunk hasznát nézzük, az ördög értette ezt, talán végtelenül el volt keseredve a sorsán, amin mi nemigen változtathattunk, mi is ugyanígy szidhattuk volna őt, mert idősebb volt, és nem szólt nekünk idejében, nem világosított föl bennünket, de miről is világosíthatott volna föl, az ötven- vagy hatvanéves de-tektoros készüléke mellől, amikor kezét fogni is úgy szokott velünk, hogy örültünk, ha kiszabadultunk a markából, tehát mindvégig ő számított erősebbnek —, és akkor, délután mondták, hogy most már odavan az öreg, én pedig sajnáltam, hogy nem fogadtam el reggel a meghívását, és nem segítettem neki lerágni a lúdcsontokat, pedig amikor elmentem megnézni, még láttam, hogy ott a zsír nyoma az állán, és a házbeliek épp azon vitakoztak, hogy most megborotvál-ják-e vagy ne borotválják, vagyis hogy melyikük borotválja, hát olyan valaki csinálja, akartam mondani, akinek biztos keze van, és nem fogja megválni, de nem szóltam semmit, mert még az én nyakamba varrják ezt is, ha már olyan jó teóriáim vannak a halottborotválás-

sal kapcsolatban, és azzal sem húzhattam volna ki magamat, ha azt mondom nekik, hogy növeessen szakállt, az öreg.

A detektoros rádióra azonban, mivel a hallgatót most már levették az öreg fejéről, igényt tartottam volna, ha egyáltalán létezik valami mód, hogy ilyesmivel hozakodjak elő, azt nem gondoltam, hogy a faládikával együtt és a fülhallgatóval a fején fogják eltemetni, meg egyáltalán kinek az ötlete volt ez a marhaság, hogy az öreg ott is hallgassa a rádióját, sőt abban sem vagyok biztos, hogy a rádióhullámok lehatolnak-e sirmélynyire, és nem lett volna-e jobb, ha a bánatos, őszi kukoricalevelek csörtögését hallgatja vagy a diók kopogását meg a vaddisznók loholását a temetőn keresztül a veszett malacokkal, mintha különben is deszkán vagy koporsófödélén szaladnának, úgy hallatszík a körmeik dobaja az éjszakában a kiszáradt földön, és miért volna jobb ettől a beatzene, amikor nem hinném, hogy valaha is hallgatta azt, inkább a híreket hallgathatta, de azokról sohasem beszélt, messze vagyunk mi a hírforrásoktól, ezt gondolhatta, vagy gondolhattuk mi is, és nem is valami nagyot tévedhetünk a kölcsönös véleményünkben, és ebben a pillanatban úgy emlékeztem az öregre, mint aki térdig érő, kék, pontosabban napszítta vázsongatyában áll a szállása kapujában, pedig már erősen ősz volt, már várni lehetett volna a deret is, de ha egyszer ilyen rakoncátlanak maradt meg a fantáziámban, és vad szél is fúj, tövises sugarú, amely elől a sünök is menedéket keresnek a szalmakazlak alatt, de búcsúzóul állítólag kiisszák még a tyúkok oda rejtett tojásait, ez az áldomásuk a télre, és végtére is mi marad az időből, ha nem pusztán egy üres és töredezett tojáshéj, amiből semmi sem kelt ki, és azt is félrelököik a kis, szőrös mancsukkal, és akkor az öreget egy szürke, ütött-kopott kombin elvitték nagy csinnadrattával, a fején a fülhallgatóval, és végül egészen szellemesnek tűnt az egész, kár, hogy mi nem voltunk ott, csak messziről néztük, valahogy nem állt a kezünkre az ilyesmi, embereket eresztgetni a föld alá, meg a rokonságot sem ismertük valami kiválóan, amúgy pedig nekünk is meglehetnek a magunk heppjei, és akkor inkább már ezekre ügyelünk.

Azután az októberi napok múltával déli irányban egyre inkább látni lehetett az égaljon a hegyeket, amikor tiszta, derült és hűvös volt az idő, az égbolt pedig hihetetlen magasságban ragyogott, az alacsonyan járó nap fénye nem tudta már befogni, és a színe jóval sötétebb árnyalatú volt, mint nyáron, és mintha hirtelen vonzódni kezdtünk volna a hegyek felé, ám most nagy távolságnak tűnt az a hatvan kilométernyi is, annyira lehettünk tőlük légvonalban, meg

délután beállított az apókánk is, nos, az apókánk a rokonaink rokona volt, de azokat a rokonainkat közelről sem ismertük annyira, mint az apókánkat, aki a környéken lakott, hol itt, hol ott, az ő rokonainál, de nem azoknál, akik a mi rokonaink is voltak, pontosabban, ha ezt kezdtük firtatni az apókánkkal, már magunk sem tudtunk elmenni rajta, sem a rokonságán, sem azon, hogy most éppen hol lakik, vagyis ezen a délutánon azt mondta, hogy elmegy Pecosorra lakni, mert házasodik, és az asszony elvárja tőle, hogy nála lakjon, ami a tételre való tekintettel nem is volt rossz elképzelés az apókánk részéről, mondtuk is neki, hogy a sünök már bújnak, láttuk az üres tojánhéjakat, amiket kiittak, ő is iparkodjon, hát épp ez az, mondta, szüksége lenne a segítségünkre ahhoz, hogy elköltözhessen, hát segítünk mi, mondtuk, azzal az ő betyárbútorával hárman könnyen elkocogunk Pecosorig, de erre kijelentette, hogy restellne csak úgy gyalogosan beállítani, hirtelen nagyon elkezdett adni a megjelenésére, hanem a menyecske, kezdtük erre faggatni, hogy mi is birtokába juthassunk az érdekesebb részleteknek, hogy megy-e az udvarlás, első sorban azt kérdeztük, meg olyasmit is feszegettünk, hogy a frigy megvolt-e már, de ő csak valami kézfogóról beszélt, hanem érdekelt is minket a kézfogó, inkább azt vettük föl, hogy odanyúlt-e már neki, hát erre csak hümmögött meg pironkodott, és olyasmit is említett, hogy nem sül ki a szemünk ennyi mindent kérdezni meg összevissza beszélni, hát éppen, mondtuk, vagy nem azt akarja-e, hogy segítsünk neki hurcolkodni, és keressünk neki kocsit, és legyen, aki vissza is hajtja, ha már ő véglegesen ott szándékozik maradni — hát éppen ezt akarta volna, csak nem akart vele egyből előhozakodni, még az a jó, hogy így elébe vágtunk a mondókájának, és akkor mehattunk kocsit keresni neki, mert erővel fogatot akart, és végleg öreg este lett, mire megvolt a fogat meg fölraktuk a holmiját, majd nekivágtunk a bizonytalannak, bár ő intézhette ezt így, hogy ennyire eljárjon velünk az idő, és ő észrevétlenül lopakodhasson be a faluba, ahol mi teljesen járatlanok voltunk, vagyis annyit azért tudtunk, hogy hol lehet ott a kocsmá. De most nem kocsmázni mentünk azzal a roska-dozó, idegen lóval, mert azt sem tudtuk, miként bánjunk vele, hogy igyekezzen kissé, de ettől baja ne legyen, hát fölváltva hajtottuk, és oly gyöngéden, hogy szinte le sem mertünk ülni a kocsi ülésére, pedig azelőtt, ha lovat kaparintottunk a kezünk közé, vagyis egy ló nekünk kevés volt, kettő kellett és szaladás, meg olyan kocsi, amelyik nem egykönnyen hullik széjjel, akkor nem maradt volna meg mellettünk az apókánk, szétszórtuk volna a tükrét meg a dunnacihá-

ját, de így csak kocarásztunk óvatosan, akár a Tisza jegén, és kívántuk a sok szerencsét az apókánknak, de nem kellett a kalapját két kézzel a fülére húznunk, hogy le ne sodorja a szél, ő meg csak okoskodott, hogy merre menjünk, hogy a becsei határúton menjünk, meg a messzilátónál menjünk, mintha valaha is vezetett volna másik út Pecesorra, nem ez az agyonhasznált és agyontaposott, évszázados, amelyet a ló is alaposan megismerhetett hosszú élete során, habár mi nézhettünk már a lovak szájába, nem az a nemzedék voltunk, amelyik a ló fogai alapján szinte napra meg tudta mondani, hogy milyen idős, ez jó öreg volt már, nagyon is öreg, lónak az apókánknál is öregebb volt, viszont számárnak mi nagyobbak voltunk mindkettejüknél, ezzel vigasztalódtunk, majd amikor megérkeztünk, meg is bizonyosodhattunk róla, mert mi azt vártuk, hogy Pecesoron már nem fogják sajnálni tőlünk a mézes pálinkát, ám az apókánk még csak be sem tessékelt bennünket az új házába, hanem arra hivatkozott, hogy abban a hűvös estében még megfázik az a ló, és még ő látott el bennünket tanáccsal, hogy a legokosabban tesszük, ha nyomban visszafordulunk, és meg sem állunk hazáig.

Ám néhány nap múlva megint csak beállított az apókánk, de most azzal, hogy sehogyan sem jó neki az új helyen, nem felel úgy meg neki ott, de mi mostanra közömbösekké váltunk a sirámainra, mondtuk neki, hogy maradjon csak, ha már odahurcolkodott, meg hogy olyan jó helye máshol úgysem lesz a télen, de aztán arra kezdett hivatkozni, hogy mi nem vagyunk az ő bőrében, mit tudhatjuk mi, hogy mi is van ott, és ez igaz volt, ám azért mégis sejtettük vele, hogy nekünk nem is volt alkalmunk látni, mi is lehet ott, és nekünk ne is mondja, hogy mi van, mert azt mi el sem tudjuk képzelni, no, ekkor oda lyukadt ki, hogy őt nagyon is igénybe veszik ott, vagyis az asszonnyal kell hálnia, ezért is akarta az, hogy ő nála lakjon, de alvás helyett állandóan zaklatja, hogy csináld, Pista, csináld, hát ilyen cemende természete van, ő meg inkább a nyugalomra vágya, vagyis mostanra már áhítozza a nyugalmat, és jó lenne, ha megint a segítségére lennénk, és visszaköltöztetnénk, utána meg csak nézett, eltúrta a hahotázásunkat is, meg ahogy ugratjuk egymást, hogy csináld, Pista, csináld, és akkor újra megszereztük a kocsit, majd útközben a lovat is azzal biztattuk, hogy csináld, Pista, csináld, és Pecesoron sem átallottuk ezzel serkenteni egymást, pedig átkoztak bennünket pereputtyostul, mégsem tudtuk leküzdeni a kacagásunkat, és még jobban kedveltük az apókánkat, átkaroltuk, és a fülébe suttogtuk: csináld, Pista, csináld! Fizettünk volna italt is neki a kocsmá-

ban, de az apókánk sohasem fogyasztott italt, a sör állagával is meg szagával is a lóhúgyra emlékeztette, hogy talán hívő lenne, arra is gondoltunk, de hívő sem volt, az ördög tudja, mi volt, gépész volt, mondták egyszer, amikor efelől érdeklődtünk, de ennek semmi köze sem volt az italhoz, a fél határ gépész volt ilyen vagy olyan érában; gőzgépeknél meg körmös traktoroknál, és ezek, ha italt akartunk fizetni nekik, szívesen elfogadták, és nem kellett őket sohasem fogatos kocsin hurcolásznunk, mindegyikük el tudott menni a maga lábán, éppen csak a mi apókánk nem.

Lassanként olyan szép, fehér felhők bolyhozódtak körénk, akár az apókánk hosszú, fehér haja, ha a szél lobogtatja, és ekkorra a föld éppolyan aszott lett, mint az apókánk nyaka bőre a tarkóján, szinte cserepes, és aki csak tehette, ilyenkorra beült valamelyik faluba, Hegyesre, mondjuk, de az nagyon félreeső hely volt, Feketicsen meg nemigen szerettek, mert az partos, Szenttamás meg laposnak számított, maradtak hát az apró falvak, azok nagyon rendesek voltak, akik viszont mindenünnen kiszorultak, valamelyik szálláson tűntek föl, hogy őrizzék, mert ha nem lakják, abban a pillanatban elkezd merülni, akár valami túlterhelt hajó, előbb-utóbb elnyeli a föld, addig furkálja és rágja mindenféle féreg, az pedig utolsó kísérlet volt a megmentésükre, hogy családokat telepítettek rájuk, azok meg jöttek a sok gyerekükkel, a gyerekeknek meg nem volt hová iskolába járniuk, nem működtek már a régi, rossz iskolák, azok is összedőltek vagy szállássá vedlettek az utóbbi száz év alatt, és mostanra már javában készültek összedőlni, ide különben sem lehetett volna iskolába járni, nem volt tanító és nem volt tábla, még a kockás oldaláról is lekopott a festés, ahogy éveken át a disznókat forrázták rajta tenként, nem biztos, hogy a forró víztől, hanem inkább a fagytól, a gyerekek meg a határban kergetőztek, némelyikük kalapot viselt, akár az őseink, a régi fényképeken még látni kalapos gyerekeket, és most itt voltak a kalapos gyerekek, ezeket szociális szempontból veszélyeztetettként tartották nyilván valahol, és időnként meg is látogatták őket, mintha ez olyan sokat segített volna, meg aztán a környéken is puhatolóztak, hogy vajon mi a helyzet azokon a szállásokon, hát mi a fene lett volna a helyzet, nekünk az érdeklődők közül legjobban egy megriadt kislány nyerte meg a tetszésünket, aki szociális gondozó volt, és valami alacsony kiskocsin jött ide azokon az elképesztő dűlőutakon, lépten-nyomon elakadt, és végtelenül bőgette a motort, és azután, ahogy szétcsaptunk a kutyák közt, ő is csak érdeklődött, pedig jobb lett volna, ha bennünket is a gondjaiba vesz,

néztük a késsel árnyalt szemét meg az okos száját, hogy miként fognak majd telni ezek, azt kérdezte, hát befütenek a kemencéjükbe és nekivetik a hátukat, mondtuk neki, úgy biztosan nem fagnak meg, és olyan ijedt volt, mint aki eltévedt, a tájék lehetett rá ilyen hatással, hogy egészen összezavarodott, meg azok a rettenetesen elgazosodott utak, ahol embert ilyenkor már alig látni, inkább látni délibábot az őszi szántások fölött, ha még erősebben tűz a nap. Néztük a szoknyaszegélyét meg a szép, sovány térdét, és olyan ábrándok kerítettek bennünket a hatalmukba, hogy ezentúl majd gyakrabban fogunk találkozni, és már majdnem elkezdtük melengetni a fázékony, lúdbőrző testét, mert leginkább olyannak tűnt, mint egy itt rekedt fecsekemadár, hirtelenében nem is tudtuk mivel kínálni, a pálinkánkából hajtott föl vagy két kupicával, de eléggé gyakorlottan, alighanem a lelkét szerette volna fölmelegíteni, az pedig ettől nem melegszik, talán még fagyosabb lesz, így is ment el, valahogy fagyos lélekkel, még azt sem engedte, hogy kihajtsuk helyette a cifra kis alacsony kocsiját, mert mi tudnánk olyan helyet találni, ahol nem sűrölődna annyira a feneke, nemcsak a kocsié, hanem már szinte az övé is, mert így is milyen állapotban lehetett már, de mégis sima utat érhetett, mert soha többé nem láttuk, bár tudtuk, hogy itt fejt ki hatást a közelünkben, mert a nagyobbacska gyerekek hosszabb-rövidebb időre eltűntek, valami becsei vagy ki tudja, milyen családoknál helyezték el őket, de azok is lassanként visszakerültek, például azzal, hogy az egyik asszonyhoz, akinél az egyik kalapos, fekete fogú fiú volt, a csósz jár, aki ezzel aztán tele is beszéli a határt, habár mi csószt soha életünkben nem láttunk, és akkor mit tanul ott az a gyerek, hát mi a csudát tanulhatna olyat, amit még nem tud, mert azt legföljebb a csósz sem tudja; efféle közerkölcsöt érintő megszorítások is helyet kaptak a csatangoló gyerekek iskoláztatásának kérdésében, és utóbb elfogytak a látogatóik is, ki sem törődött velük, ültek, és csak néztek befelé az üres égbolt alá, mintha túl korán tisztázták volna magukban, hogy innen már nem kell mozdulniuk.

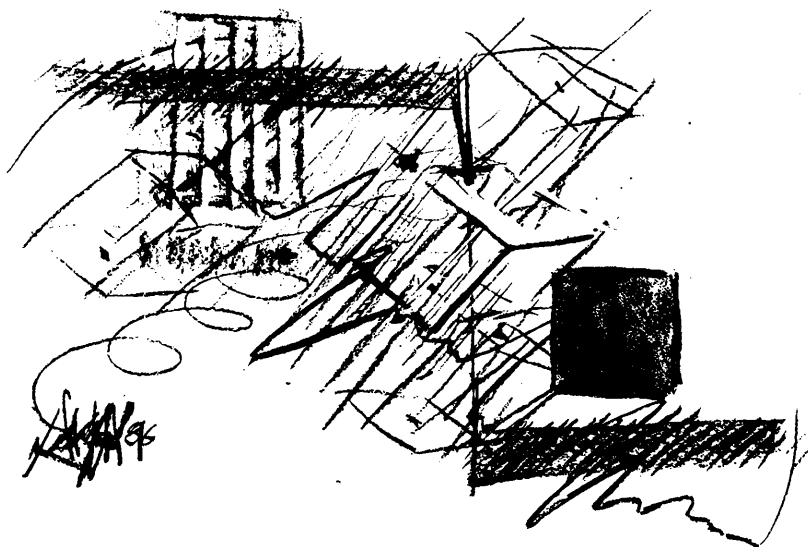
Ám nekünk annál inkább mozdulnunk kellett, párosával meg külön-külön is, amikor beállt az esős idő, és szinte az égaljra is fölcsapott a sár, ha lettek volna lovaink, lovon mehettünk volna, de mostanra végleg gyalog maradtunk a hideg, október végi gyurmában, éppolyan lett a föld anyaga, csak sokkalta kellemetlenebb tapintású volt, és szinte lemoshatatlanul odatapadt az ember fülére, ha véletlenül rácsapódott, ezért a lábunkat is alacsonyan kellett húznunk, hogy ne nagyon fröcsköljük, és ami egyikünkkel megesett.

olyan lett, mintha mindkettőnkkel ugyanaz történt volna, habár az egyikünk a Murgány soron járt, a másikunk meg a kastélynál, de végül ez úgy jött ki, mintha egyazon időben két helyen is lettünk volna, pedig nem is voltunk ikrek, hogy valami ilyen kapcsolat álljon fenn közöttünk, de ha az egyikünk mesélt valamit, a másik a szavába vágott, és akként folytatta, mintha vele is megesett volna ugyanaz, úgyhogy ez eléggé kínosná vált, kórosnak tűnt fel, rejtőzködnünk kellett volna egymás elől, vagy egyszerűen csak elszakadni egymástól, de ha én mentem valahová, ketten mentünk, és akkor is ketten mentünk Dreába, mintha háztűznézőbe mentünk volna, pedig volt már vőlegény, ajaj, nem lehetett az ilyesmit nem tudni, de mi csak egyezkedtünk a nagylánnyal, hogy melyikünk volt, az végleg mindegy, miközben amott arra vártunk, hogy a magányosnál eljőjön a nagykorúság napja, benne megbízhattunk, de emitt, gondoltuk, tadjuk egy kicsit a szánkat, ha nincs kéznél a vőlegény, és mentünk is árkonbokron át; az éjszakában, ha úgy találtuk helyénvalónak a dolgot. kultúrotthonba jártunk meg ilyen szenvedélyes helyekre, ahol tilos volt a dohányzás, és a sapkát le kellett venni, még az a szerencse, hogy nem viseltünk sapkát, mert úgyis fönn hagytuk volna, és jóindulatúan kerülgettünk mindenféle embert, mint aki megtért vagy kitért a hitéből, és nem a csukott kocsmajtón dörömböltünk, mivel a helyi hatóságból valakinek eszébe jutott, hogy a kocsmában szünnapot kell tartani, s ezt el is rendelték, s meg is kellett tartani — nos, ez korábban volt, meg főleg azért, mert kártyapartnereket kerestünk, de nem találtunk, mintha az egész falu elfeledte volna, miként is fest a tökfilkó, mi pedig akkor erővel nyerni akartunk, de most egyszeriben nem akartunk nyerni, előbbre való lett számunkra a vőlegény ügye, hogy ugyan mire jutunk mi benne a sáros éjszakában, erősen kopaszodó jegenyék alatt, hideg falak tövében, amelyeket már megint meszeltek, és a nyirkos mésztől még jegesebbek lettek, mintha halottak napja jött volna ránk is, hihetetlen sebességgel közeledett, a nagylány meg valahol egy hideg szobában aludt, nem akadtunk a nyomára, pedig dehogy aludt, leskelődött utánunk, hogy miként esz érte bennünket a fene, ez később válogatott körülmények között ki is derült, de itt se mi húztuk a rövidebbet, legalábbis nem annyira, mintha valamelyikünk elvette volna feleségül; viszont belebotlottunk az utcán egy részeg tanítóba, és nem győztünk csodálkozni, hogyan is kerülhet ide tanító, amikor iskola egyáltalán nincs a környéken, miféle ábécére akarhat ez oktatni bennünket, az meg a régi időkről kezdett beszélni, amelyekre mi sem emlékezhattünk,

de ő maga sem, csakhogy akkor honnan tudott oly folyamatosan beszélni róluk, vagy inkább talán az ital beszélt belőle, mert időnként, ha fogytán volt a szulfája, utána kellett öntenie, és ezekben az ital-szagú időkben, amelyek a tanítóból áradtak, komoly dolgok kerültek felszínre, de ezek mostanra valahogy hatályon kívül estek vagy érvényüket veszítették, mintha megfordult volna velünk a világ, pedig dehogyan fordult, csupán megváltozott, őalóla meg kiszaladt, nem is tudott már megállni a lábán, és mindenáron velünk akart jönni, mintha csak a vőlegény szabadította volna ránk, hogy kolonc legyen a nyakunkon, amikor a menyasszony háza felé vesszük az utunkat, mintha lett volna ott bármi keresnivalónk is, úgyhogy birkózni kellett vele, nagyon erős szorítása volt, szinte porladozott a markában az ember elázott kabátgallérja, mivel szeretett volna még valamit elmondani, de az most hirtelen nem jutott eszébe, hanem nekünk beszélhetett, amikor holnap már arra sem fog emlékezni, amit eddig elmondott, és nem győzné kapkodni a fejét, ha mind visszarámolnánk neki.

Miután a menyasszonyból ily fájdalmasan ki kellett ábrándulnunk, amikor csak úgy adta ki az eszünk, a szállások közt kezdtünk csatangolni, olyasvalakit kerestünk volna, mint a riadt kis szociális gondozó, olykor egymásnak adva a kilincset más csatangolókkal, azok meg néha lóháton voltak, s ahogy megláttak bennünket, úgy elvágtattak, hogy csupa sarak lettünk, úgy megugratták a lovukat, és még csak nem is méltatlankodhattunk kedvünkre, mert vendégek voltunk, és illett befognunk a szánkat, de apróbb bosszúságok mindig érik az embert, amik még tisztázásra várnak a messzi jövőben, hogy akkor se unatkozzunk majd, amikor már csakugyan és végleg az unalomnak szentelhetnénk az életünket, de erről még szó sem volt, mert akárcsak minden évben, amikor a varjak is már tovaszálltak, meg a fű is elhullatta a magját, ismét előkerült a mi vénséges zeneművésznőnk az arasznyinál alig nagyobb, agyondrótozott pikolójával, amelybe elég sok vizet kellett önteni, ha azt akarta, hogy megszólaljon, de hogy a nyarat hol töltötte, azt sohasem kérdeztük tőle, ahogyan azt sem, hogy a telet hol számítja eltölteni, néha ugyan említést tett arról, hogy, lám, már vége az októbernek is, rögtön itt a november, és nézett ránk kancsalul, meg bánatosan fuvolázott, a bajusza két hegye messzire elállt, és mintha a hegyesre pedert bajusza hegyét nézte volna, úgy valahogy meredt ránk, vagy csupán a semmibe, vagy a semminél is messzebbre látott, majd végül azt akarta, hogy mi is zenéljünk vele, ugyan mivel, kérdeztük, a fazekak földőivel talán, mire

azt válaszolta, hogy akár azzal is, hogyhoggy nem unjuk a csöndet magunk körül, de mi észre sem vettük, mondtuk neki, pedig nagyon is észre lehet venni, majd a fejét kissé elfordítva és szemével a bajusza két hegyét /keresve ismét ajkához illesztette a fuvolát, de mivel vizet nem öntött bele, csak csukladozó hangon szólalt meg, mintha máris kezdett volna belefagyni a hang, de ahhoz, hogy a csöndünket összezúzza, ennyi is elég volt, ennyit évről évre megkaptunk tőle, mintha kibodorította volna a hajunkat.

TURPITUDE

MARKO RISTIĆ

Gúnyt űzők dús és zsúfolt álmodozásából az arany kivésett korról
Édes álmataq babonáiból a beárnyékolt és ragyogó peremekről
A gondtalanság bús szegélyén keze még utoljára rezzen
Túrése csonka mnemotechnikai látomás zsákmánya lesz és semmivé
[válík

A zengő dal nyomai elütnek a feszélytelen rezdülés hátralékaitól
Imbolyog a hitvány gyékény és fehér gombáknak áldozza évülő porát
Míntha a nap örvénylő becstelenséget űzne mely köré tücskök gyűlnek
Öntudatlan forgácsa korábbi ős létezésnek füstölgő mozdony
[szemében

A szív utolsó előtti esti papucsában és a hamu valamennyi
[diplomáciai hamutartóból
Valótlan vitorlák feszülése a megingott plazmán át és a szenvedély
[zsákcúcaiban

A gubancolódo nemi ösztön lágy szegleteiben és a karsztos part
[szikláin

A háborgó tenger a kísérteties tenger egyként gonosz kifacsart
[fölszántott és lekaszált
Az óriás tejút látomása beszédes fényében a logikátlanságnak és az
[iszonyatnak és iszonyatnak

Gúnyt űzők a képzelgés békaszemeibe vetett pusztá tájtékozó
[bizalmából

Minden édes szavú jóslatából ízetlen tava partjáról ahol fekete
[hattyú nyeríti

Végső papírdalát e hosszú nyakú papagáj tekintet nélkül a napra
[mely

A leomlás szédítő pikkelyében rothad és zuhan botladozik a pimasz
[jöldlialnok

Rajnyi varangyos költöző madár a kövér archeopteryxszel verseng a
[röfögésben

A prediluviális kapitalizmus rengő alapja recseg és ropog a
[kutyaszorítóban

A történelem örült gumitobogánjai a lecsupasztatott keblekre rontanak
Századok dodollái a krapinai ősember barlangja körül, kanyargó

[ösvényeken támolyognak
a főúri várak körül a turbinák körül a Parthenon körül és

[Belgrádban a Riunione-palota körül
Ébrednek a mocsaras történelem előtti erdők melyekben a varrógép

[feltalálója kuksol
Nyújtóznak tapadós és kibogozhatatlan liánjaikkal és halkan

[felnyögnek verejtékükben fürödve
Mely alácsöpög húsos és felrepedt óriási leveleiken s ezek telve

Tréfás ötletekkel Bernard Shaw Sarah Bernhard és Uruguay
[Köztársaság

Elnöke, számlájára akinek nem tudom a nevét

Turpitude a neve s imaginárius kristály alumínium és lakk
[felhőkarcolóban lakik

Amely karcsún szökik fel büzlő báránybőrök és pallos alatti
[bárányfejek közül

Trstenikben álmodja mennyei ezüst álmát makulátlan égi habokból
Trstenikben szövö selymét ópiumos ábrándokból és kék fantazmákból

Itt virrasztja rajongásait és hallgatag delíriumai csöndjét míg kondul
[a harang és szólít

Gúnyt üzők belőle és alattomban kerülgetem köldökét és alattomban
[belélegzem illatát

Paták csattogják élesen a kövezeten a nyalka fekete lovak diadalmas
[áriáját

És fakadnak az autók tömlői akár a szőlőszemek melyekből a szüret
[édessége és mámora fröccsen

Ni a magány hala, tétován s ostoba módra verdesi félüveg akváriuma
[falát

Melyben Turpitude guzsalyán a szálat harapja és körmét
[bonbonillatú lakkal vonja be

Olcso bonbonéval, trstenikiével, ahol mindenkinek jogában áll
[álmodni

Gúnyt űzők Turpitude-ből de csak annyira hogy föl ne faljanak a
 [malacok és a molyok
 Boldogságának látomását pedig magam is a szerelem leendő városa
 [kitárt kapuján látom
 És megremegek miként maga is ha a gyönyörre gondol melyet mint
 [hangya hordoz a tulajdon testében
 Hogy néger falvak imbolyogjanak át ujjongva a bebalzsamozott
 [könyvtárakon
 Akár a sáskaraj a bánáti búzaföldeken vagy mintha ólomfelhő csapna
 [a templomra
 Hol rémulten és alattomban papok zsugorgatják zsákmányuk evilági
 [s túlvilági szemek elől
 Hogy örvendezhessenek a farkasok melyeknek már ma a pokol
 [legjobb fogászai élesítik fogsorukat
 Esztelen lakomára ahol sodródni fog a pénz valamennyi őrházának
 [betonja és acélja
 A fölbolydult rémálom fortyogni fog a látától s a földgolyó a
 [tangense iránt csusszan
 Ám ebben Turpitude ráel a bosszúállás s a vigasztalás magasztos
 [szerepére

1933. 5. 6.

Egy kutya beszéde.

Akár a földbe elásott csontot, megőrizzük az új előjeleket. Ősz van. Zsendül a szőlő. A váltókezelő kutyájaként, egyedül a láncon. a szőlőt őrizem. A szőlőskert mellett nap mint nap, pirkadatkor elrobog a gyorsvonat. Ugat, vonít. Vonít éles kanyarodással.

Egy kutya delíriuma.

Eltorzult szőlőtőke méreget

Egy tőke amely kétségtelenül

Kétségtelenül

Az a kéz, mely föltartóztatta a vonatot

Az a kísérteties fekete kutya

Amely a gyöngyház csontot rágja és szárnyával verdes

Ezt kék por lepi

Egy eltorzult mozdulatlan tőke-kutya

Régi meghonosodott előjel mely ugat és vonít hangtalan
 Egy fekete kivehetetlen vasúti jelzés
 Porzó szárnyas hiábavaló „Jóra fog fordulni”
 Állunk együtt örködünk együtt rothadunk együtt
 Én nem ugatok

A paranoia mitológiája. Szignalizálás.

— Halló? Te vagy az a kéz? Te vagy az a fekete szuka? Te vagy az? Kérdezz meg, kérlek, kérdezd meg tőlem, mit jelentsen ez. Azt mondom, hiába vagy okosabb a filoxéránál, az emlékezésnél, az emberemlékezetnél. Így ment mindig az ebnek kutyául, kutya élete ebül. Eb ül. A láncon. Fogvicsorgatva, a láncon. Nyálát csorgatva. Megint a láncon.

Hol vagyunk mi? Ez valami zsvivaj közepette történik, zavaros, füllesztő zúrzavarban; a padlót sárga, illatos tetemekkel rakták ki, s ezek beszélnek. Egy kutya hullája, pucér, teljesen sima, fénylő, bo-rostyánsárga. A falak sűrű szőlővenyige, melyet megrágott a filoxéra, ablak, ajtó nélküliek. A mennyezeten szövevényesen összefonódó ru-haujjak. Csomóik szürke posztóból, helyel-közzel egy-egy kéz. Egy sárgálló gyűrű, zafírkövel; a kőben csatatér képe látszik: a háttérben lövészárkok, föltúrt föld, szétdúlt szőlőskertek, srapnelek füstje, szö-gesdrót; elől, a jobb sarokban, egy kutya vizelel földbe döfött szuro-nyú puskára. A vizeletsugár vékony, ragyogó, sárga, kékellő visszfé-nyekkel, a vizelet végigömlik a szurony hosszán, és megnedvesíti a földet, egy sötétebb folttal rajzolja, jelöli ki a föld száját. A száj iszik. (Nagysága a folyadék mennyiségétől függ.) És mindez a gyű-rűben. A sárga, levágott kézen, mely kilátszik a zubbony ujjából.

— Te volnál az a kéz? A váltóór keze, amely jelzésként tartja em-beri sorsok fűrtjét. Hiába voltál okosabb a katasztrófánál, a vára-kozásnál, a boldogtalan szerelemnél. A háború túljárt az eszeden, a háború megsárgított. Kutya élet, a kutya végzet fölülkerekedett raj-ta. A lövészárkokban. Hasmánt. Ismét csak a láncon.

A várakozás és egy sors. A türelem és a boldogtalan szerelem. Boldogtalan szerelem a kutyaugatásban, hatalmas, vicsorgó, foghíjas pofa. Szerelem nélkül. Fogatlan. A vasúti katasztrófát megelőzően. A kutyát egy kosárban rejtegették, hogy ne kelljen fizetni érte. Nem mert ugatni.

A düledt szemű csorba fogú szörnyű módra boldogtalanul
 szerelmes váltóór a szakadék legszélén állt
 ahol a viadukt fokozatosan meghajlítja alattomos hátgerincét
 lapít, akár a kutya vonít akár a kutyakölyök
 Fele útján hiábavaló életének
 válaszüton találta magát
 a katasztrófa és a katatónia között
 Mozdulatlanul állt némán
 tehetetlenül akár a kutya a láncon
 az EBgyedüllét láncon
 A vadász elragadta kedvesét
 kedvesét aki hangyabolyban fürdött
 szelíd volt ábrándozó
 Csupán a szokatlanul figyelmes szemlélő
 vehette észre
 hogy

a lány jobb fülkagylójának cimpáján alig látható, anyajegy rajzolódik
 ki amely sajtóságon egy szuronyával lefelé fordított puskát ábrázol
 a puskatus merőlegesen fölfelé mered.

A guzsaly őrzi a titkot
 akár a vadászkutya a vadat
 az állkapocs őrzi a titkát
 tömör ordas szimptomádnak

Nézd

Ugyanilyen anyajegy van rajtam is aki a szőlőt őrizem
 meg a farkaskutyán is ahogy a vakot vezet a vasút mentén
 s azon is mely kosarában szűköl gEBedve
 és a szőlőtökén is mely kutyához hasonló s terád hasonlít
 ha te vagy az a kéz
 ha te vagy az a fekete szuka a végzet szövőszéke mellett

Hasonlít? Kire hasonlítasz, aki nem vagy? Mire hasonlíthatsz, ami
 nem magad vagy? Illetve te! Te vagy az, a nőstény, ki lihegsz, ki
 kúszol, Turpitude, árnyék, az őszi korai égbolthoz, pitymaltomhoz.
 Kölyökkutyaszuka. Halló? Te vagy a készüléknél? Ne kérdezd tő-
 lem, mit jelentsen ez. HÁBORÚ VAN. Az ebek ebe vért vedel a

telefonból. Föl fog ugatni. Ne hagyj, hogy megkössenek, fegyvernél fegyverebbe vessenek. Szukák szukája, hab önti el a pofaszíját. Szégyen, gyalázat. Az emberiség a vér kirakataiban tapogatózik. Kérdezd meg, kérlek, kérdezd meg tőle, mit jelent ez. Amennyiben vak, kutya vezesse. A templomokra jelzőlámpát agatott, de ez nem veszi clejét a szerencsétlenségnek. Te, vénség, te sem vagy okosabb a vasúti katasztrófánál, barom, a boldogtalan szerelemnél, guvadtt szemű, a bemattolásnál, a háborúnál, borúra égi háború. Nem ugat, meddő, ravasz, kuvasz. Árnyéklény, ebszuka, járdán caplató, tatár ló, póri, hadi kurva, uszkár vérben úszva, Turpitudva, az a kéz vagy-e, mely leállította a vonatot? Az a szuka, amely föl tartóztatja a háborút? Láttad-e VIZSLAtni azt a kanyart, kurvitást, a sín párház farkát, szoknyakörv, gyönyörű, rühes kar, láttad-e vajon? Megfontolt, éber, kéjesen kicsapongó, mindenre kapható, békét békétlen viharzó, lihegsz pulzusod örült mániájában, dammárként csillámlasz, szívverésseddel reszketsz, ereiddel alászállsz az esztelenül széjjeltépett életek hangya, kutya sötétségébe. Te vagy az, az a kéz a kEBel felé fonódó, az a lágy szűklés a derék körül, az a folyondár, kúszva a szürke, fémes világosság felé, mely fölöttünk, véres, megsebzett kutyák fölött kezd derengeni. Az égbolt sebesült galambfióka, és sebeit nedves nyelvvel nyaldosod. És hazudsz, folyondár, hazugsághoz hasonlatos és ugatáshoz szoktatott apró, iszonytató, hegyes, éles fogaidal maráshoz és hazudáshoz szokott, akár a kísértet, miként a lelkiismeret, habár tested az igazság acélsínje, amelyen esztelen, bosszúszomjas ebfajzat véred szinte száguld tova, lüktet rajta végig a bosszúálló sors szégyentelen vonata. Elrágod láncainkat, szétrágod sáncainkat, földülőd szántóinkat. Mondd meg, vajon azok a kutyák vagyunk-e, melyek farkasokká lesznek, hogy ne legyenek ebek, melyek farkasok lesznek, hogy emberré válhassanak? Jogodban áll-e elrejtteni előlem a válasz megvont barázdáit, kifordítottan a háború szívós ekevasától, s ahol még túrod, s ahol még lefetyeled a testvéri vért. Amikor kérdezem.

*

Te nő vagy. Tested:
 Földbe elásott gyöngyházcsont
 az ősz szőlőként megért előjele
 egy kutya beszéde
 eltorzult szőlőtőke amely kétségtelenül

egy kutya delíriuma
 a végzet guzsalya
 paranoia összeszorított állkapcsa
 egy kutya álma
 jelzés a szakadék szélén
 láncra kötött kutya csaholása és harapása
 ember csaholása és harapása

Kevés dolog maradna ami nem a tested. Tested azonban mégsem.
 Eltorzult szőlőtöke amelyhez nem fér kétség
 a tiszta ész kritikája
 állkapocs mely titkát őrzi
ahogy vadászkutya a vadat
 boldogtalan szerelem
 sárga vizeletsugár
 boldogtalan zafirkó
 várakozás sárga sugara

tested azonban mégsem tested azonban mégsem tested elhever a föld-
 nek szája van melynek nagysága a sóvárgó száj fényességének me-
 részségének érettségének mennyiségétől függ sóvárogva tested után
 száj amely száj lesz száj amely még nem szomjas száj amely szomjú-
 hozza testedet nedveidet hogy száj lehessen amely sóvárgó száj lesz
 sóvárogva száj létét hogy száj szülje szoptassa kiszáradva itassa te-
 remtse meg.

Szoptasd meg a földet, és nyirkos ajka megszólal.

Föld-csatatér nyirkosan a vértől megszólal.

A haláltól.

A vak menstruációtól.

A látóvá lett szüléstől.

Megszólal a kutya a láncon.

A kutya a sáncon, a kutya a lövészárokon.

A szántóföld föltúrta fölugat, ekevasnak való, tápot adó föld,
 föltúrva a szívós halál acélsöppjeitől, az éhség és a hazugság srap-
 neljeitől, a földben, ahol túrnak, megbújnak a háború vakondjai, vak
 vakondjai a rabszolga legénységnek, a gyalázat és a bűz és a halál
 vak kutyakölykei. A dicsőség és a mocskok lárvái. A hamis ezüst
 vakondokjai. A csipkézett, törékeny, édes haláléi.

Szántóföld. Bevetetlen. Telítődött, jóllakott, megrágyázott, zsíros,

nyálazó, emberevő, televényes, termékeny, meddő. Dús, öve kibontva
IEBeg. Apró, vöröslő hímzés, az erőszakos halál véres verete susog
a búzában, a lisztben, a kenyérben. A vér hímzése. Azok idegeinek
és szöveteinek szétmargangolt hímzése, akik vére születtek, bére,
éhre, csatárláncban, kutyalánkra.

Föld ezernyi lánca
föld ezernyi holdja
föld ezernyi napja
ég ezernyi lánca

Szurony a föld szájába döfve
puskatus mered az égre

Kutya a láncon, kutya a földön, kutya reggel és este, kutya a
hadszíntéren, üszökké égett településen, a műtőasztalokon, kutya
igavonásra, farkaskutya marakodásra, ember inspekcióna, viviszek-
cióna, kutya elrejtve a kosárba a vonaton, melyre vár a katasztrófa.
Megdöglik abban a kosárban, némán a kosár fenekén, levegő híján,
a szakadék mélyén, fulladozva. Egy szót se. Kutya. Mindigre kutya.
Behúzott farokkal. Kutya élet, ebül veszejt el a halál, túljárva az
eszén. A kosárban. Fekve. Megint a láncon.

Levegőt, egy kutya beszédének!

Ezerholdnyi levegőt
semmiért
Húszmillió lánca életet
ingyen

„A magánzárkában
kőkosarakban
láncon tartlak
levegőtlen
hogy ne vakkants ha az enyém vagy
hogy ne szólhass ha kutya vagy
hogy ne fizessek sem érted sem neked
ha én vagyok
gazdád

Sötétben őrizlek
 bekötött szemmel és bekötött szájjal
 mert reggeled az én estém lenne
 Éjszakád nappalom arany kenyere
 fényűző süteménye
 Néma estéd az én kövér fehér reggelem
 ezerholdnyi földem
 Földem szomjazza veritéked éhezi húsodat
 de sötét nedves száját
 ezernyi lánc zárja
 nehogy szólalhasson
 szólna a te veritékoddal
 a véreddel
 Mert csak amíg hallgat a föld addig ENYÉM”

*

A száj nagysága a vér mennyiségétől függ. Az öntudatétól is.
 Pénz és nem egy sors.

A katasztrófa és a katatónia közt a kapitalgónia végső

[strófáját játsszák

Megvannak a saját szállásaik, a saját szólásaik, a saját fúriáik és a saját kúriáik, a saját tulajdonaik, a magáncsöndjeik, a magángyártmányaik, a magánszifilozófiáik. Vannak tulajdon oratóriumaik és tulajdon krematóriumaik, csípős mustárjaik és erős krémjeik, saját páncélszekrényeik csengő és guruló aranyagiasságuk és részvénytlenységük tárolására. Megvannak a saját szaratóriumaik és audientóriumaik és kakofóniáik a kocsiszínfóniáikhoz, és kartellefonjaik a börzenkedéseikhez. Vannak adórajstromaik az ügyfeleiknek és megafonjaik a hitlereiknek. Cselszövések a baklövéseiknek, táviródrótjaik a grófjaiknak, rejtjelek e seggfejeknek. Bankjaikban bankreditálják bandita törvetéseik és kamatyolásaik, szem-érmeik és szám-adataik, tipp-toprongyaik. Megvannak a saját malaszságaik és a tulajdon colttáraik. Vannak szoborlövészeik és alkalmi verserezeteik, delátoraik és camembert-jeik, dividendáik, Golf-streamjeik és penisracketjeik. Megvannak a tulajdon kiöntőik és beöntőik, nemtőik, saját ritmusaik, rigmusaik és rímjeik, rétjeik és tétjeik, tulajdonnyelveik és tulajdon nevetlenségeik. Vannak bolDOGjaik és bulldogtalanjaik, Akheronjaik, tulajdon kazánházaik és balfácánvadászaik, családfaágaik és

rőzsessedők, hazardjátékszínjeik kacagtató drahmáknak és free shoperáknak, számukra van emléklap az akadémiai váltóknak, és léteznek mediterrán Nizzák a petefészükéből kiröppenő madaraknak. Megvannak a maguk uniformitásai és perverzitásai, univerzitásai, egyetemes agykínzatosai, kutyagumijai és eben gubái, slalomjai és szalonjai, heroinjai és heroinái, pártolói és bárdolói, hadapródjai és siserehadai, Sängereiai és kuplerájai. Megvannak a Gestaposómalmaik és a bendőrségük, a drecktektívjeik és a négylevelű lóheresérvük. Van kegyesük és látszerük, vegyszerük és fegyverük, diagramjuk, kilowattjuk és aranyerük. Megvan a saját premier-jük és dublőrjük, vannak sokszorosítottan Mondva Lisáik, remekművű tortáik és mazochista csizmás hordáik. Vannak Lloydjaik és Fordjaik, melléjük lordjaik és fjordjaik. Vannak malmaik és kitervelt álmaik, butánjaik és hatékony klánjaik. Vannak vényeik és ültetvényeik, fustélyaik és kastélyaik, ahol esélyeik szerint adják az estélyeik. Vannak hálaimáik, s amikor hálát rEBegnek, csak hEBegnek, mint zoltárt szűkölő szelindek, és vannak nehézágyú papjaik, saját tolóEBlakaik, eb ura farkóik, páncélos lovagjaik, vitézkötéseik, téziseik, protéziseik, hipotéziseik és kerepelő gépfegyverek. Vannak zárjaik és láncok, piramisaik és primabalerináik, táncpökök és kamatlábaik, kamatedrálisaik, Szuezi-csatornáik, annaleseik, rítusaik és szórendfőnökeik. Megvannak a saját drogmaik és a saját kételyeik, a szkepsziseik, a szépsziseik, a sEBeik, az ebeik, a lelkük és az énjük. És írboltjuk van és sírmagjuk, Szent Mihály lovuk és szolgáladuk, befektetéseik és temetőcsőd-szeik. A VANjuk és a BÍRjuk. Nekik van. Van a mi nincsünk. Aminek híján vagyunk, s amit nélkülözünk.

De van a kutya lényünk, a tulajdon ordas, emberi túlélésünk. És az ő ügyük természeténél fogva a mi ügyünk lesz.

*

Ez a nyüzsgés kipadlózva fölsebzett szántófölddel
és holtakkal

kutya- vakond- hangyahullákkal emberi tetemekkel
beboltozva a munka elvett kezeivel
a kérgek kemény zefírjével
beszéd e megzabolázott ege
az üres ujjak csomóival
a föld láncával

szögesdróttal
 e szürke hétköznapi égbolt
 meg fog szólalni
 ugatásba fog törni
 a vérben mely nem alvad
 megszólal a szenvedéllyel
 az öntudattal
 A hatalmas hangszóróból buzogni fog
 a bosszúálló örömteljes megalvatlan termékeny
 vér

Ugatva. A veszettség habjával. Az ugatás kivehető vérével.
 [Harapással.]

Minden kutya. Véreb.
 Kétségbeesés farkaskutyája
 a várakozás és a végzet farkaskutyája
 türése és türelmetlenségé
 a boldogtalan szerelem és a bosszú
 farkaskutyája
 a tömör ordas tünet farkaskutyája
 a delírium farkaskutyája
 tépi nyakörvét harapdálja láncát
 átharapja megszólal
 farkassá lesz

Elrejtettem, megőriztem az előjeleket, akár a földbe elásott csontot. A guzsaly pedig megszólalt, az állkapocs bilincse szétnyílt. Beteljesedtek az előjelek, fölragyogott a smaragd, megért a szőlő. Ki társultak a falak, és a szárnyas farkasok felröpültek az őszi virradat elé.

Szuka, szenvedély és igazság büszke szukája, magát az életet elletted, többé nem kutyaéletet, hanem ordas életet, emberi életet. Nem, nem hiába voltál okosabb a katasztrófánál, a várakozásnál, a háborúnál, az emberemlékezetnél. A kutya halál nem járt túl az eszeden. A kéz vagy, mely a háborúnak kitépte véráztatta torkát, a szuka vagy, amely leszaggatta pofánkról a szájkosarat. Az emlő vagy, mely megittatta hússal és csontokkal gyarapodott szántóföldünket, és a föld megszólalt. Dühvel és bosszúval. A vágy tajtékjával. Igazsággal és értelemmel. Öntudattal. Többé nem mint emberevő. Többé nem láncra verve, gránicokkal összeszabdalva, soha többé lövedékek.

től szántva. Többé nem a háború országa, többé nem kutyaország,
nem a csipkézett vakondhalál földje, a boldogtalan halhatatlanságé.
Parasztok földje, emberi föld, halandó és boldog lényeké.

*

Minden ó. Turpitude.

Kutya és nőstényfarkas és nő
és minden kutya delíriuma
a farkaskutya pusztá ordas tünete
a farkaskutya bosszúja és boldog szerelme
tűrés és türelmetlenség
farkaskutya bevárt sorsa
A hisztéria és az akarat fiatal szukája a történelem telefonján
a telefonból ugatás és vér buzog
meg álom
ő a bosszúállás keze a gyűlölet keze
a kéz mely eltöri a viadukt hátgerincét
a gerinc is a viadukt is
a jelzés az üvöltő pályatest mellett
maga is kurvítás kanyar a szakadék előtt
hazugság ebszólóindája
igazság acélsínje
emlője vigasznak szerelemnek

Minden Turpitude.

Megtért a sötétbe és a sokaság fényébe
a búzakalászkokba
a búzaszemekbe a lisztbe
a kenyérbe és az álmokba
lány aki az emberség hangyabolyában mosdott
a pirkadatban
a kora ősz tiszta égi boltozatában
megszabadultan az ebgyedülléttől
maga is felszabadít

Maga a szilárd egyensúly és az örült kilengés
az egyed és a világ mérlegén

*

Csodálom dús és zsúfolt álmodozását az arany kivésett korról
A méregkeverő merő ősi kémiaiáját űzi továbbra vagy az álomét
Tűz és tűz esik egymás torkának az alvilágban hol kloroformizálódott
[vagyak gombáit tenyészti
Éltető és vak tünetekét melyek a szenvedélyes smaragd és szabadság
[vérében lobognak
Az arany titkon parázslík akár a hajnal a föld és az egyenlőség
[vörös vállain
Az első esőcsepptől fénylővé válik és haja sugárizik a holdtalan
[éjfeleken
A kitáruló mélység fehéren fölcsillan az acélsínek és az aláásott
[történelem kanyarulatával
Csípője a liszt és a testvériség fölött sugárzó szikár vágtyól
[sarkallva reszket
Az erő meleg ómenjei fennmaradtak a sötét halastavak és a kékellő
[szemek mélyén
Tengeri csillagként szakadnak el talajuktól és úsznak az orgazmus
[vagy a fölismerés lassú görcsülésében
Emlőit vagy lázát simogatja s a tudatlanság meg a hazugság falai
[leomlanak
És a kutya farkasöntudattal ismeri ki magát az ütőerek és idegek
[őrült gépezetében

Csodálom a képzelgés békaszemeibe vetett pusztá tajtézkzó bizalmár
Minden tetszés szerinti kérkedését a jó és a rossz átkozott gyógyhelyein
A háború és béke síri kínzókamráiban az álom és valóság
[ópiumbarlangjaiban
Ahol mosolygó szeme mosolygó keze szíveket szexeket és szavakat
[kutat át
Nem tesz különbséget jó és rossz háború és kéke, álom és valóság sem
[gyalázat és dicsőség között
A papok Turpitude-re keresztelték mert a bűn és a megkísértés
[jelképének tekintik
Mert a szerintük Jó értelmében a Gonosz pokoli és egyenes
[megtettesülése maga a megbotránkoztatás
Testéből támadt az ökölbe szorított kezű ember markában tudatos
[gyűlölettel
Kebléről nyerte szenvedélye ordas erejét hogy sora ne menjen
[továbbra is ebül
Hasa nem a belenyugvás feje alja keble sem a fehér feledés forrása

Ferde trsteniki villanypóznák méregdrága bűdös bocskorok és tőkehús
 [pecsenyéje
 Várakozott kristálypalotája ablakai alatt a kutyára és a izngra
 A megvesztett kutyára amely üvölt és nem gömbölyödik oda
 [gyógyíthatatlan betegségéhez és a csizmaszárhoz

Berzenkedő kúszások botladoznak a kőkorszak közönyös
 [kegyetlenségeiben
 Arcán víz és fehér kenyér árnyéka táncol a leendő könnyűség
 [mosolyán át
 Bal keze pulzusán reszket a lepecsételt nyíl és költők üres sisakján
 [suhan átal
 Az éjszaka csillogó fekete könnyekkel cseppen eleven hitetlensége gépi
 [szembogarában
 Odakinn az éjszaka mind sötétebbre váló köve elejét vette hogy a
 [levegő a megalvadtt vér
 Vaksötétjére feketedjen és pusztíttatja vele éjjeli rovarok raját
 [a rozsdálló kezek kulcsaival
 Szívében szabályos kalapács ver leverve a vasat a rabok lábáról és
 [csengve
 Lényének nyugati oldala az eszméletlenségig tökéletesen illik a világ
 [keleti feléhez
 A vér is habot vet és éhség — jóllakás gyűlölet — szerelem igazság —
 [bosszú dobajára váltakozik
 Tenyerén pedig minden viharnek ellenáll egy lepke ibolyaszínű és
 [aranyos szárnya
 És nincsen értelem amely összeadhatná és kivonhatná rajongásai
 [felszabadult rajzását
 És álmait

Az első köves napon ez a szenvedély és az álmoknak mindez a
 [kísérteties színháza sötétségben marad
 És mintha csakugyan nem lenne okuk és joguk létezni mindaddig
 [amíg a fasizmus dohos
 Kaszárnyái első osztályú szállodái és bástyái még alig rengenek arany
 [fundamentumaikon
 A második véres napon tenyere még forró a szerelemtől a bosszúálló
 [homlokán nyugszik és gyűjtani kész
 S a tenyér e lángja mindenki számára a sóvárgás és az egység
 [mélységes mámorító szülőföldje

Nem lehet sohasem elfeledni a szívből kivetni a zsigerekből kitépni
Hogy ne legyen bűvölet sem az elbátortalanodás hasisa ne rejtegesse
[önmaga elől ezt a kezét
A harmadik kristályos napon amely soha többé nem fog összetörni
[sem elsötétülni
Vissza fog térni hozzá az ember többé nem mint kutya ember farkasa
[visszatér a maga álmával
És delíriumával és mindazzal ami kezdettől fogva szerelmét illette
[nemcsak mint bosszú és nemcsak mint
Vigasz hanem valódi java az embernek és igaz joga mindenkinek mi
[benne van és ő maga

1933. X. 30.

BRASNYÓ István fordítása

A TENGER ÓRASZERKEZETE

F E N Y V E S I O T T Ó

Partra szálltam.

A félelem tövise kihúzva húsomból,
éjeimnek többé nincsenek szigetei.

Kobranyakú hullámok fodrozzák
a tenger alatti ünnepet.

Atomszívű asszony fésűje

szántja a csillogó tajtékot,

először azt hittem, mesében jártam,

tiltott szférákban,

álmnál zöldebb szigeteken,

de a liftben egy kékre petyezett, fekete királynőről

álmódó szultánnal találkoztam,

révetegen állt a szupermodern light-show-ban.

A kobranyakú hullámokat meghágta a villám.

Fehér állatok fürödnek

az alkonyatban.

A félelem tövise kihúzva húsomból.

A fekete dámvadak leeresztik az ülést,

aranszegélyű földrészek

fénykoszorújába utaznak.

Tejjel vegyített kagylókürtök,

ciszternák.

Hullanak a padlóra a kis pálmadiók,

füvekkel és szent olajjal keverednek.

Viharkék, megkínzott szemhéjak,

ontológiai daganat.

Keskeny a lélek,

csupa új és parázna nyílás,

csorognak a tengerévek,
kicsi a pálmadió,
keskeny a zsilip.

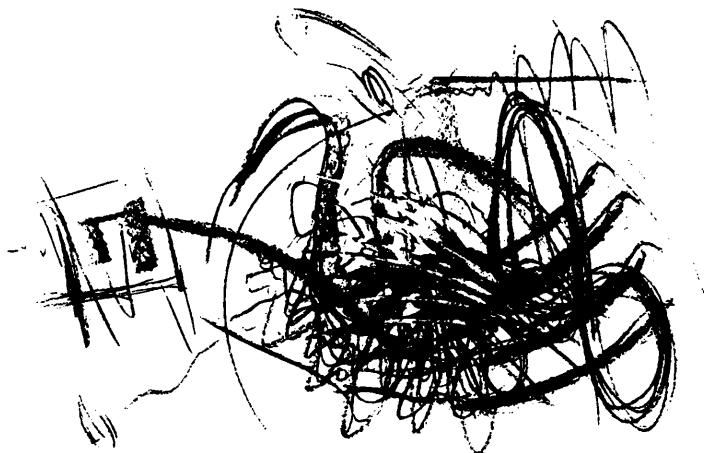
Nyugodj, szív,
ne zakatolj!
Nincs veszély,
semmi fenyegetés!
Levegőt szív az éj,
a hold megnyugszik,
gyékényén hanyatt dől a nagy, égi alakzat.
Esetleg majd feltámad a szél,
illatos fűszerek fuvara.
Akvamarin ciszternák
szivattyúzzák a tengert.
Lemossa combját kedvesem,
a tengeri harmat bevonja a márványokat
és a bronzokat.

KUKURIKÚ KUKURIKÚ
A reggel megmosdva, kifürödve,
se szikla, se víz,
most semmiféle duda nem csillapít.
Zárd el a gázcsapot!

Poros fák közelében,
távol a villamosoktól,
a Pannon-tenger fenekén,
egy szűk kenuban
felhúzó térdem.
Kobranyakú hullámon érkeznek az elrabolt szirének,
a félelem tövise kihúzva húsból.
Mögöttem,
hallom,
hideg huzat,
csontzene közeleg.
Csak csöndösen, csak csöndösen,
míg dolgomat bevégezem,
nem leszek hangos,
s kíméletes se.
Nyolckor hideg,

tízkor meleg a víz.
Ha esik, akkor egy csukott limuzin jön értem,
s levisz a tengerre.
Halk zenéket eregetek az üres akvamarin ciszternákból,
nem remélek fordulatszámot.
Istenem, ments meg minket a defektől!
Versemet felajánlom a sivatag
ivadékainak és a tők termésének.

Itt vagyok hát, félúton,
sehol,
a szememet kibököm,
tíz év jobbra, tíz év balra,
jobbára balul eltékozolva,
még mindig a világ rendbontása vagyunk,
akaratunk lázasan kutat,
nem csillapít semmiféle duda,
a félelem tövise kihúzva húsomból.
Lenn, a sarkon egy trafik világlik.

FÜLÖP GÁBOR KÉT VERSE

PORSZÍVÓ

Apák hozták az első
porszívót
a házba —
Bécsből.
Az ötvenes években
már az is nagy
szenzáció volt,
hogy Bécsbe utazhattak,
mindketten.
De a kis zöld porszívó,
melyet még ma is használunk
a Horgász-szigeten,
nem szenzáció,
hanem attrakció volt.
Ráadásul igen praktikus
attrakció,
melyet nemcsak nézni és
csodálni lehetett,
hanem használni is.
Használták is a szomszédok
reggeltől estig.
És a házban
én voltam akkor a haverok között
egy ideig
a jani.

TÉVÉKÉSZÜLÉK

Jordán bácsi szerzett először
tévékészüléket.
Jordán bácsi —
az első emeletről.
Nála néztük
(mi, a négyemeletes épület
„többi” lakója)
az első, humorosnak szánt,
nagy sikert aratott
tévésorozatokat
Mija Aleksic és Čkalja
ifjúkorában.
Jordán bácsiéknál
telt ház volt
minden este,
a római olimpia idején pedig
szinte egész nap
(volt akkor egyáltalán annyi közvetítés?)
megszálltuk a tévésobát.
Amikor Armin Hary
nyerte a százméteres síkfutást.
Amikor még
én is kisgyerek voltam.
A férfiak iddógáltak közben,
az asszonyok kávé mellett
csevegtek,
odasandítgatva csupán
a csodadobozra.
(Akkor még nem tudhatta senki,
mennyire szertefoszlik majd
ez a csoda.)
Mi, gyerekek
két marékkal ettük a kekszet,
a süteményt.
Sokba került
Jordán bácsinak
az a tévékészülék.

VARGA SZILVESZTER KÉT VERSE

A KORTÁRSAKHOZ

Az eső után lábra kapott a csicsóka
Házunk háta mögött. Róka Pista,
Ki a cserepeket is elitta,
Délutánonként az édes gumókat
Majszolgatva dudorászott. A félnótás
Végül a macskamászóra akasztotta
Magát, a tűnődő-kérődző költészetet
Így ragadva torkon. Elfújta alatta
A szél. Bolond, ki nem hallja,
Kukurikú, a gyász-csontzenét, mert
Azóta a hang értelem nélkül létezik,
Mint éppilyenség-ornamentika.
Kilátszik a sovány tető bordája,
Meztelen kéménymellek merednek
Paráznán az égre, fekete tejük
Az idő már kiszopta. Az ujj-
Hegyekben érzékletek bizseregnek,
Prűden gondolkodok rád, szitakötő-
Szárny-esztétika, szorgalmasan be-
Ázik a padlás és a világösszhangharmónia.
Szaporodnak a lavórcsörgést fölélkesítő
Logikai struktúrák, vér rázza
A szívemet, és fogy az ital. A
Metafizikus megismerés tanúságára
Buzgón zuhanyoz a pogány természet
Zápóra. Az égi kuncogás pusztát
Betöltő hangja fültől fülig hasad,
És nő, csak nő, növekszik a csicsóka.

ALBÉRLET

Történelmi hulla néz rám
albérleti szobám faláról,
de nem vádol,
és nem ugraszt haptákba
a szújárta esküvői ágyból.
Néma fétis ő már,
a tapéta egy-egy rózsacsokra
virág a képsírba temetkezett,
pálmaemlékű halottra.
Párja, a lomha,
konyhafekvésű házinéni,
kinek hajában botladozik
a fésű, mint fejében az
emlékezet: négy éve több
vagy negyven, hat
deszka között
elhagyta a szeretet.

LÍRAI NAPLÓ

NÉMETH ISTVÁN

HIÁNY

Terepjárásom ritka és meghitt pillanatai: Péterrévén, Tamásfalván vagy Felsőhegyen gyalogolok a megadott címre. Takaros házak előtt haladok el, szépen rendbe tett kertek mellett. Ezeket a házakat, kerteket, udvarokat úgy nézem, szemeimmal úgy simogatom, iszom föl, mintha az enyéme volnának, vagy mintha az enyéme lehetnének, mert vállalnám őket, élni tudnék légkörükben. Ezekhez az igen barátságos családi fészkekhez — mert elhaladva mellettük, az utcáról csakugyan azoknak látszanak — mindig Téged is odaképzellek. Velled válik a ház, a fészek az enyémmé. Ott hajlongsz a kertben, zöldborsót szedsz éppen, vagy egy tál cseresznyét; ecsettel a kezedben a veranda faltjait javítgatod, vagy csak üldögélsz, pihensz a verandán, kézimunkázol, olvasol, a körmeidet hozod rendbe, megmutatod a szomszédasszonynak a virágoskertedet vagy a veteményeskertedben a szép, csontfehér baburapaprikáidat; ott vagy a házban, a ház körül, és jelenléteddel, a ház minden téglájához való ragaszkodásoddal töltöd meg légkörét, légtérét, levegőjét. Hogy ez, ami itt van, a miénk, kettőnké; de hivalkodás nélkül az: nem másnak tartjuk, gondozzuk; mi akarunk minden nap otthon lenni benne.

Hazatérve terepjáró utaimról, mindig el szerettem volna mondani ezt Neked. De látod, most se tudom pontosan leírni, amit magamban hordok. Pedig most nyugodt vagyok, pihent, nem úgy, mint amikor útjaimról hazatérek: fáradt, sértett, kiábrándult. Mert Te olyankor mindig csak a mogorva, kedvetlen arcomat látod, hiszen ezt is mutatom Neked, nem azt, ami a szívem mélyén van, azt, ami a szívetem aznap is átmelegítette Moravicán vagy Gunarason, az előtt a takaros családi fészek előtt elhaladva, ahová olyan jó volt Téged odaképzelnem.

Látod, most ezzel a kis csokor mezei virággal tértem haza. Van ebben minden: vadborsó, szarkaláb, tarlóvirág meg sok minden más. Belépve az ajtón nem a kezembe nyomtam, ahogy elgondoltam, és ahogy illett volna, hanem szó nélkül letettem az asztalra.

Mi romlott, keseredett meg bennem hazáig?

Pedig amikor a virágot szedtem, az tett boldoggá, hogy ezt Valakinek szedem. Hogy Neked szedem. Boldoggá tett a tudat, hogy van kinek átnyújtanom a csokrot. Hogy Te otthon vagy, én meg sietek haza ezzel a tarka virágcsokorral, sietek, hogy el ne hervadjon a kezemben.

Nem az örömet, magát a csokrot se tudtam úgy átnyújtani, ahogy eltervettem, ahogy megérdemelted volna. Másnap, harmadnap makogtam ugyan valamit, de az már nem volt az, amit igazából mondani szerettem volna. Vagy nem is mondani: szó nélkül tudatni Veled, hogy ami kedves nekem, az csak úgy kedves, ha Veled megsztható.

Keveset beszélgetünk ezekről a dolgokról, talán nincs is hozzá elegendő, megfelelő szavunk, vagy még mindig nincs hozzá elegendő bátorságunk. Keveset beszélünk róla. Erről a hiányról. Mert a többi mind csak üres fecsegés.

A KORSÓ FELE

Fölkértek, hogy írjak valamit a csöcsös korsókról. Arról a fekete korsóról, amelynek hús vizével valamikor az aratók oltották a szomjukat. Szívesen, mondtam, hiszen a téma még nincs kimerítve. Írtam ugyan egyszer a szomjoltó korsóról, de az már rég volt, adjunk hozzá valamit, valamit, amit akkor nem mondtam el, gondoltam magamban.

De mit? Mit adjunk hozzá, töprengtem el odahaza a kikészített papiros fölött. Mindenekelőtt a szótárakat ütöttem föl. A korsó öblös, szűk nyakú, csúcsos szájú, egyfülű cserépedény víz tárolására. Igen, ez a korsó. De az én korsómnak nemcsak öble van, szűk nyaka és füle, hanem csöcse is. Ez egy külön szerzet, a csöcsös korsó, jó volna tudni, ki találta ki. Aki kitalálta, az a réges-régi fazekas, korongozás közben a kicsinyét szoptató anyára gondolhatott, vagy régi, szopós önmagára, amikor még az édesanyja emlőjéből szívta a tejet. Nincs a földkerekségen ember, aki emlékezni tudna, aki föl tudná magában idézni az anyai emlőből való táplálkozásnak eme

gyönyörét. Mert gyönyörrel járhatott, semmi mással össze nem hasonlítható gyönyörrel. Szívtuk magunkba az édes, testmeleg táplálékot, az élet italát, az anyatejet. Előbb mohón, majd ahogy csillapodott anyatejéségünk, ellustulva, pillanatokra el-elszenderedve az édes mámortól. A bandában elköltött gyermekkori zsíroskenyerekkel nem érnek föl a későbbi fejedelmien pazar lakomák, lakmározások sem, hát még azok az „elsődleges” lakmározások, amilyenek édesanyánk emlőjén lehettek! Éppúgy nem tudjuk fölidézni, pedig velünk történt meg, mint a világrajövetelünk pillanatát. Csak a sejtések maradnak. Meg a vágy a megismételhetetlenre. Egy ilyen vágyból, egy ilyen kielégíthetetlen vágyból születhetett meg a csöcsös korsó is. Valamiből, egy kövér, kerek edényből úgy szívni magunkba az italt, ahogyan régen, még öntudatra ébredésünk előtt, szopós korunkban az anyatejet.

Aki valaha, tikkasztó nyári hőségben ivott csöcsös korsóból, aki ilyen korsóból szívta magát tele hús vízzel, az talán megsejthetett valamit az „elsődleges” táplálkozás misztériumából.

A szótárak és más tudós könyvek után két fekete korsót rakok ki magam elé az asztalra. Most látom csak, amikor így, egymás mellett állnak, hogy tulajdonképpen csak az egyik korsó, a szűk nyakú; az öblösebb szájúnak kanta a neve. Előkerítem régi írásomat a korsókról, s amikor ehhez a mondathoz érek, hogy „nekem volt szerencsém inni fekete korsóból, amit akkor mi nem korsónak, hanem egyszerűen csak kantának neveztünk”, hirtelen olyan forróság önt el, amit már jól ismerek, hisz nem először fut rajtam át a szégyen semmi máshoz nem hasonlítható hőhulláma.

Hogyan írhattam le ilyen marhaságot? — meredek az idézett mondatra, miután valamennyire magamhoz térek. Leírtam, és így is maradt. Pedig a korsó nem kanta, miképpen a kanta se korsó. A kantának vastag nyaka van, öblös szája, hogy vödörből is könnyen megtölthető legyen vízzel. Csecse ennek is van, de ez még nem teszi korsóvá. A korsó valamivel kecsesebb; szűk nyaka miatt inkább csak csorgó kútból tölthető meg.

De mit magyarázzam: a findzsa nem bögre, pedig majdnem olyan. Abban a régi mondatomban is majdnem igazat írtam. De hát a mondatok, legyenek régiek vagy újak, nem tűrik a majdnem igazat. A leírt mondatok különösen nem. A botlásokat sem.

Megjelenésük után nem szoktam elővenni írásaimat. Viszolygok újraolvasásuktól. Most egy szerkesztői fölkérés kapartatta elő velem a szóban forgót. Szerettem volna valamit elmondani a korsó ürügyén,

azért néztem meg a régi korszós írásomat, hogy abban ezt a valamit megpendítettem-e.

S ráakadtam az idézett mondatomra. Aztán már mindentől elment a kedvem. Pedig az írás elején jó úton voltam, hogy fölfedezzek valamit. Valamit, épp a csecses korszó sugallatára. Valamit, amit még senki se mondott el.

NYÁRVÉG

Öreg gesztenyefa alatt üldögélünk a falu leforgalmasabb pontján és legforgalmasabb helyén, a Posta nevű kocsmá előtt. Ha már eszükbe jutott a posta szó, egy lépéssel tovább mehetek volna, és adhatták volna a cégnek a Postakocsi nevet is. De ilyesmivel az emberek errefelé már rég nem törődnek. Legalábbis az idősebbek, az elfáradtak. Mert a fiatalok, a kis „caffébár”-tulajdonosok — a legeldugottabb falvakban is nyitnak már ilyeneket — bizony, alaposan meghányják-vetik, milyen nevet is adjanak a kuckójuknak. Természetesen nem azt, hogy Kuckó vagy Sárga csikó. A világért sem. Igaz, az ilyen nevek nem is illenek rájuk. A Pink Panther már igen. Vagy a Holiday.

A Posta nevű kocsmá még klasszikus, falusi kocsmá. Az egyetlen a faluban. Színes tévékészülék áll a söntés fölött, de azt majd csak téli estéken fogják bekapcsolni. Vagy még akkor se. Rég nem újság a faluban a tévé. Igaz ugyan, hogy a legelső épp ebben a kocsmában lehetett, talán vendégcsalogatásra is szolgált akkor, de amióta a házaknál is elterjedt, ezt itt meg se ugatja a kutya. Az emberek, akik idejárnak, nem a tévére, a tévéműsorra kíváncsiak, hanem egymásra. Még ez a szerencse.

Most egyébként üres a kocsmá, mindenki kint ül a gesztenyefa sátra alatt, állandó jelleggel itt van egy hosszú pad, ez elé rakta ki a kocsmáros az asztalokat, és itt szolgálja ki a vendégeit, az utcán, mint Rómában vagy Párizsban a kollégái. Késő délutánra megszaprodik a dolga, attól kezdve záróráig, néha már az éjfélt is elütné a toronyóra, ha volna rajta, van mit talpalnia.

Rézsüt süt be az asztalokra az augusztus végi nap, a vendégek rajtunk, jöttmenteken kívül mind helybeliek, azon szutykosan, porosan, verejtékesen, ahogy kibújtak az akolból, vagy ahogy a kocsmá elé érve leugrottak a traktorról. Vége felé közeledik a nap, le lehet egy kicsit ülni sörözni. Akad, aki az üveg sör mellé töményet is kér.

Az egyik asztalnál kissé már emelkedett a hangulat, föltápászkodik egy velem szemben ülő, borostás arcú, fogatlan szájú öreg, és rám szegezi mutatóját:

— Majd a bácsi megmondja!

— Én?

— Maga, bácsikám.

Nem tudom, mit kéne megmondanom, nem is ez a baj, hanem, hogy tisztességes szándéka ellenére is sérteget. Az embert egy nálánál jóval idősebbnek látszó ne bácsizza, bácsikámozza le, noha tudom, hogy faluhelyen ez nem ritkaság. Az idegeneket átallják úgy megszólítani, hogy uram, inkább lebácsizzák őket. Most mégis berzenkedik bennem valami.

— Mielőtt bíraskodásra adnám a fejemet, megkérem bátyámuramat, árulja el, hánybéli.

— Valami baj van? — hökken meg.

— Nincs semmi baj, csak kíváncsi vagyok, kettőnk közül ki az öregebb.

Elneveti magát:

— Hát maga, bácsikám, hányas?

— Én kérdeztem előbb a bátyámuramat — nevetem el magamat én is.

Farzsebéből pénztárcát von elő, nagy sokára megtalálja benne a személyazonossági igazolványát, idehozza, és barátságosan az asztalunkra csapja.

— Nézze meg!

— Gondolom, bátyámuram se felejtette még el, hányban született.

— Csak nézze meg! — erőszakoskodik.

Most már mindenki kettőnket figyel, nevetésre készen.

Úgy illik, jómagam is elővegyem személyazonossági igazolványomat, s mielőtt kinyitnám az övét, kezébe nyomom az enyémet.

— Opšta kontrola! — rikkantja el valaki magát. Kitér a röhej. Csak mi ketten maradunk komolyak, mint a színészek, akik komolyan veszik a szerepüket.

Kinyitom, komédiázva, azaz túljátszott komolysággal az igazolványát, messze tartom magamtól, s úgy próbálom silabizálni, félhangosan, hogy tetsszen a közönségnek. Egy javakorabeli férfi néz velem farkasszemet, kissé merev főtartással, inkább vastag nyakát megfeszítve, mint a mellét kidüllesztve, egy fölnyakkendőzött, kiberetvált arcú férfi, hajában még látni a bevezett fésű nyomait, negyvenévesnek saccolom, a születési évet már csak úgy tudom kisilabizálni,

ha közelebb tartom magamhoz a könyvecskét, megdöbbenve, de ugyanakkor fura elégtétellel, kárörömmel állapítom meg magamban, hogy ez a vénség — nem az, aki az igazolványban látható, hanem aki előttem áll — tizenkét évvel fiatalabb, mint én, de valójában olyan, hogy öregapámnak szólíthatnám. Főlemelkedek a padról, és úgy nyújtom át, adom vissza az igazolványát:

— Öcsémuram, győzött!

Kezet rázunk.

— No, ki kinek az apja? — kérdi valaki, szinte a többiek helyett is.

— Sajnos — jelentem be —, kevés híján öcsémuram a fiam is lehetne.

— Pedig — rikkantja el magát valaki —, ha nem ismernénk a Jóskát, ha nem tudnánk, kicsoda, a bácsit unokájának vélénk!

Ezt már meg is tapsolják. A kocsmáros arca ragyog; újabb nagy rendelések vannak kilátásban. Azt, hogy miben kellett volna bírásokodnom, már mindenki elfelejtette, az is, aki az imént erre pont engem szúrt ki. Vagyis az „öcsémuram”.

Eleresztem magamat. Ők is teljesen befogadtak, nincs többé közöttünk feszültség. Valami sose halunk meg féle hangulat kezd vibrálni a fejek körül. Szépen alkonyodik. Lassan, kifeszített szárnyakkal ereszkedik le az este. Már most külön elfogódottá varázsolja, hogy a közelő éjszakából, a varázslatos est folytatásából, az éjszaka mélyéből kihallani egy magányos férfi fojtott zokogását. Magyarán: máris tudjuk, hogy ma itt néhányan cefetül be fognak rúgni, pedig semmi különösebb okunk nincs rá azon kívül, hogy olyan szépen alkonyodik. És hogy hajnalhasadásra sírni fogunk.

A MEDVETÁNCOLTATÓ

Váratlanul bukkant fel a medvetáncoltató-család. Elöl a családfő, egy fiatal férfi vezette a medvét, úgy, hogy az állat orrába akasztott, hosszú rúd végét a hóna alá szorítva tartotta, bal kezében a dob, a jobbjá dobpergetésre készen. Őt meg a medvét tisztos távolságból ráérsően a felesége követte, kövéren és slamposan, egy kimustrált gyerekkocsit tolva maga előtt. Utána egy vidáman ugrándozó kislány következett, a sort egy nagyobbacska lány zárta, kis, sárga szőrű kutyát ölelve magához, meg egy üres, műanyag levesestál.

A legfelnőbb a medvetáncoltató dobja volt. Nem is volt igazi

dob, csak annak az utánzata. Egy nagyobbacska rostakéregre feszített műtrágyászsák-darab.

Nem láttam még ilyen dobot. A zsákdarabra nyomtatott betűk messziről kiabálnak, hogy a zsák a šabaci műtrágyagyár részére készült. Akkor még, amikor zsák volt, senki sem sejtette, hogy egyszer egy darabját rég szemébe dobott rostakéregre feszítik. Hogy medvetáncoltató-dob lesz belőle.

Hogy tudja ezt a fiatalember megszólaltatni? Pereghet, mint az igazi dob? Vagy csak dísznek hordja? Nem telik neki igazi dobra? Dobpótlónak mindenestre megfelel.

Az utcasarokra érve nem áll meg, hanem mint aki már isten tudja, hányszor megfordult erre, egyenesen a kis tér felé tart, ahol ebben a pillanatban — kora délután van — egy lelket se látni. Mégis oda tart, már-már határozott léptekkel. A tér közepén megáll, körülnéz, lát-e valakit az emeletek ablakaiban, az erkélyeken. Míg ezt a lassú és reménytelen szemlét tartja, közvetlenül mellette egy hozzá hasonló fiatalember bújik elő a kocsijából, a medvetáncoltató azonnal megszólítja.

Ekkor már utoléri a többiek, az asszonynak első dolga, hogy letelepedjen egy útszegélyköre, a lányka a kisfiú kezébe nyomja a kutyát, ő maga pedig a medve hátára kapaszkodik, továbbra is kezében tartva a fehér, műanyag levesestálat, ami medvetáncoltatás közben alighanem a persely szerepét tölti be.

De a medvetáncoltatásra ezúttal nem kerül sor. A medvetáncoltató meg se kísérli ezt. Kinek? Nincs közönség. S még csak kilátásban sincs. Üres a tér, üresek az ablakok, az erkélyek. Ráragad, valószínűleg ráragad a kocsijából előbújó fiatalemberre, aki ennek szemmel láthatóan nem örül. Szóra is csak akkor tudja bírni, amikor megkérdezi tőle, van-e néhány dinárja.

— Imaš li koji dinar?

— Nemam! — utasítja el a fiatalember.

Ebben a „nemam”-ban, a hangsúlyában benne van az is, hogy pénzem természetesen van; láthatod, kocsim is van, nem is akármilyen. És pénzem is van, de nem nektek, léhűtőknek, csavargóknak, koldusoknak. A visszautasítása olyan kemény, határozott és könyörtelen, hogy a medvetáncoltató többé meg se kísérli a kunyerálást.

Még egyszer körülhordja reménytelen tekintetét az emeleteken, majd a dobbal a levegőbe suhinta továbbindul.

A lányka lecsúszik a medve hátáról, az öccsétől visszaveszi a kutyust, s ők is követik az apjukat, a medvét meg a peremkőről nagy nehezen föltápáskodó anyjukat.

Hova mehetnek? Mit forgatnak a fejükben? Lesz-e vacsorájuk? Hol töltik az éjszakát? Mit fognak álmodni? Álmodnak egyáltalán?

ÁRNYLÉT

A kis, faluszéli bolt előtt egy szálnalmas külsejű asszony ácsorog. Mezitláb, féllábszárig érő, elnyűtt ruhában. Szemében riadalom. Bebepislant a nyitott boltajtón, de nem mer bemenni. Valakitől mintha biztatást várna, bátorítást, hogy csak menjen be. Igaz, zárás előtt állnak, a boltos egy hosszú nyelű szerkezettel már törli föl a műanyag padlót, látja ezt az asszony, épp ezért nem akar belépni. Ismeri a boltost. Rászólna: „Maga mindig az utolsó percben tud jönni?!” Most mégis mintha azt várná, hogy a boltos észrevegye. Hátha megkönyörülne rajta, és kiszolgálná. Nem bánna, ha szitkok közepette is. De a boltos sehogy sem akarja észrevenni. Pedig a zsebkendője sarkából már a pénzt is kibogozta, az összehajtogatott zöld ötszázast a hüvelyk meg a mutatóujja közé szorítva tartja, várva, hogy a boltos csak megkönyörül rajta. Más asszony, harcias, erőszakos, nagyszájú, gondolkodás nélkül becsörtetett volna a boltba, s még neki állt volna följebb, hogy a boltos pont most akar zárni. Ő nem harcias, nem erőszakos, nem nagyszájú. Soha a légynek se ártott. Mindig az utolsó volt a sorban, s most is ott áll, a láthatatlan sor legvégén. A levegőt is csak félve szedi, nehogy mások elől elvegye. A bolt körül egy lélek sincs, mégis félreáll, nehogy véletlenül valakinek az útjában legyen. Már-már elrejtőzik a kiáltóan üres térben; nem a föld alá szeretne elbújni, mint akit lesújtó szegény ért, csupán láthatatlanná, észrevétlenné szeretne válni, hogy árnylétével senkinek a szemét ne bántsa. Félre is áll a boltajtóból, félig háttal az ajtónak, s lassan, az utolsó eshetőségről is lemondva, visszakötözi zsebkendője sarkába a zöld ötszázast. S szippantva egyet az orrán, mint az árnyék, elindul. A boltos ebben a pillanatban lép ki, s egy gyakorlott, kemény mozdulattal rázárja az üzletre az ajtót. Igazít a nadrágján, miközben még a bolt lépcsőjén állva egy kiengesztelhetetlen, megvető pillantást lövell az asszony után: „És még ilyenre is van valakinek gusztusa. A fiával él, állítólag az keféli.”

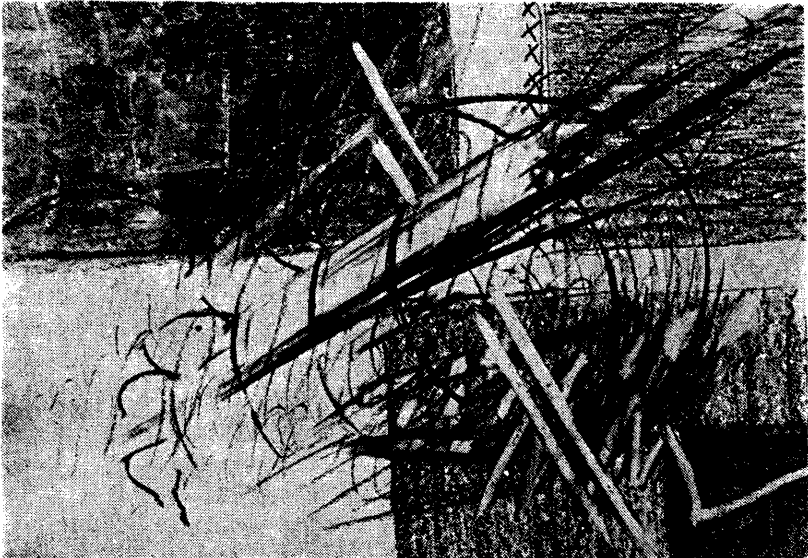
— Itt ácsorgott, be akart menni — mondom a boltosnak,

— Tudom, láttam! Mindig akkor jön, amikor zárok. Majd megszokatom róla. Különben sem örülök, hogy ide jár.

— Miért?

A boltosnak szemmel láthatóan nincs ínyére a téma. Nyersen válaszol:

— Mert utána mindig szellőztetni kell!

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A SZÓ CSUPÁN ÁRNYA A TETTNEK

IVAN IVANJII

Fél évszázaddal ezelőtt, pontosabban 1937 augusztusában Josip Broz olyan értelmű üzenetet kapott, hogy Zágrábból utazzék Párizsba, és Gorkié helyett — akit Moszkvába hívtak — vegye át a Jugoszláv Kommunista Párt irányítását. Broz, akit a Kominternben Valter néven ismertek, ugyaninnen, Moszkvából érkezett Jugoszláviába 1936 októberében, hogy megoldást találjon a párt jelentős számú és súlyos problémájára.

Ehhez nem árt felidézni azt a kort, meg hogy milyen volt Moszkva, ahonnan Broz útra kelt, és milyen Jugoszlávia, ahová hazatért, továbbá a párt, amelynek az élére állt, és hogy mit tett a továbbiak során.

A Szovjetunió fővárosában kezdetüket vették a kirakatpercek, melyeknek célja a kitalált ellenség leleplezése volt. Sztálin nem csupán a tulajdon harcostársait, Lenin legközelebbi munkatársait likvidálta, hanem a világ kommunista mozgalmának Moszkvában tartózkodó élharcosait is.

„Nem voltam biztos benne, hogy egy napon engem is nem kapnak-e majd el — írta később Tito. — Hogy engem nem tartóztattak le, azt Dimitrovnak köszönhetem, akinek már korábbról bizodalma volt bennem, és úgy tekintette, hogy nekem kell vállalnom a Jugoszláv Kommunista Párttal kapcsolatos minden felelősséget. Ám a csisztkák okai akkor nem voltak olyan világosak, mint ma ... Szinte minden jugoszlávban trockistát gyanúsítottak!”

SOHASEM HITTEM OTT SENKINEK

Azt állították, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt a frakciózók pártja, és ezért fel kell oszlatni. Ezzel az indoklással oszlatták fel akkoriban a Lengyel Kommunista Pártot. Következményei még ma is érződnek. Broznak sikerült meggyőznie Dimitrovot, a Kommunista Internacionálé elnökét arról, hogy ezt nem szabad megtenni. „Az a sze-

rencséd, hogy legalább te megmaradtál...” — mondta akkor Dimitrov Titónak.

Így beszélgettek a legmagasabb beosztású tisztségviselők. Tolmácsként a hatvanas évek derekán tanúja voltam, amikor Tito a nyugatnémet kommunista párt elnökével felidézte ezeket az időket. Tito épp akkor szerzett tudomást arról, hogy Reimann a háború éveit németországi gyűjtőtáborokban töltötte. Érdeklődött tőle, hogyan került gyűjtőtáborba, hiszen emlékezett a moszkvai Lux szállóbeli találkozásaira.

„Én abban az időben túl sokat fecsegetem — mondta Reimann. — Félttem, hogy le fognak tartóztatni. Nem bíztam abban, hogy Németországban életben tudnék maradni, mégis jelentkeztem ottanti illegális munkára, mert úgy véltem, jobban beleillik majd az életrajzomba, ha Hitler végez velem, és nem Sztálin.”

„Igen, igen. Jól emlékszem azokra az időkre. Én is estéről estére arra vártam, hogy értem jöjjenek” — válaszolta Tito, és nagyon kemény, valóságos pörölycsapásként ható szavakkal toldotta meg: „Csak-hogy én sohasem fecsegetem túl sokat, mert én sohasem hittem ott senkinek sem!”

Broz mindennek a szemtanúja volt. Nagyon jól tudta, mi megy végbe a Szovjetunióban. Ám szilárd meggyőződése volt, hogy a kommunista mozgalomnak le kell küzdenie ezt a szörnyűséget, és készen állt az áldozatvállalásra.

Melyek voltak az új főtitkár első intézkedései? Maga Tito ezekről az alábbiakat mondta: „Minden világos volt előttem: először, hogy a Központi Bizottságot teljes egészében át kell telepíteni az országba; másodsor, hogy meg kell szabadulnunk a Komintern gyámkodásától és a mindenké felett uralkodó kommunista központból eredő direktívák kritikátlan elfogadásától és végrehajtásától, a vakon való engedelmességtől; és harmadszor, hogy le kell mondanunk a külföldi, pénzügyi támogatásról. Ebben Dimitrov megértőnek bizonyult. Érthető, hogyha Sztálinhoz fordulok ebben a kérdésben, ő ezt nem hagyta volna jóvá, mert azt szeretne volna, ha kevés pénzért a markában tarthatna bennünket.”

Mindez köztudott. Ám ha alaposabban áttekintjük a dolgot, láthatjuk, hogy Titónak ez a három döntése előrevetíti mindazt, ami utóbb következett, és alapja lett annak, ami Jugoszláviát manapság is megkülönbözteti valamennyi olyan országtól, amelyben a kommunista párt került hatalomra, a Jugoszláv Kommunista Szövetséget pedig a világ minden más munkás-, forradalmi és kommunista pártjától. Az igen korán megszerzett önállóság, a Kreml befolyásától mentes, az országban székelő vezetőség, valamint a pénzügyi függetlenség előfeltétele lett

— az V. országos pártértekezlet megtartásának;

- a Hitler és Sztálin között létrejött egyezményvel kapcsolatos, önálló álláspont kialakításának;
- a népfelszabadító háború önálló irányításának, függetlenül az olyan bírálóktól, amelyek ezt „balra tolódásnak” tekintették;
- az AVNOJ bihaći és jajcái ülésezésének;
- a győzelmet követően a független Jugoszlávia kikiáltásának, tekintet nélkül a Sztálin és Churchill közötti megállapodásra, hogy az országon „fifti-fifti” alapon osztoznak;
- A Kominformmal, a Komintern örökösével való szembeszállásnak, illetve 1948-nak;
- a sztálini tömbből való kiválásnak, aminek révén az egész világ előtt bizonyossá vált a kommunista elmélet és gyakorlat lehetősége a szovjet modell mellőzésével is: ez hintette el a magvát a későbbi „eurokommunizmusnak”;
- a munkás- és társadalmi öngazgatásnak;
- az elnökkötelezettségnek, a különböző országok legtömegesebb, világméretű mozgalmának az emberiség történetében, amely mentes a szuperhatalmak gigantikus katonai és gazdasági tömbjeinek befolyásától.

NAPJAINK VILÁGÁNAK

Röviden, a világnak, amelyben élünk, napjaink világának. És mindez akkor kezdődött, amikor ötven esztendővel ezelőtt Josip Broz, alias Valter hamis útlevelemmel új hazájába indult, és új mozgalmi nevet választott: Tito.

A Tito név. Az író számára talán minden részlet igen fontos lehet, egyebek mellett az is, hogy a háború folyamán mit sejtettek a TITO megnevezés mögött? Hogy vajon a Titkos Nemzetközi Terrorista Szervezet (Tajna Internacionalistička Teroristička Organizacija) rejtélyes rövidítése-e, avagy — egy másik legenda szerint — viselője tulajdonképpen egy orosz zsidó, aki rosszul beszél az ország nyelvét, és utasításait úgy osztogatja, hogy ráparancsol elvtársaira: „Te ezt! Te meg ezt!” (*Ti to! A ti to!*) Jugoszlávia népe gyakran sejteni vél valami értelmetlen, bonyolult és különös összefüggést a dolgok mögött. Akkor még senki sem tudhatta, hogy Zagorje szülőtte a szülőföldjén gyakori Tito nevet választotta álnévként, vagyis a latin eredetű Titusz horvát változatát.

Nemrégiben Németországban egy nemzetközi irodalmi tanácskozáson, amelyen Bilopavlović íróársunk is részt vett, a németek meglehetősen kapták fel a fejüket, ha valamelyikünk a szálloda halljában vagy a tanácsterem csarnokában utána szól: „Tito!”

Josip Broz Titóról itthon nehéz beszélni, mert a szavak azzal fenyegnek, hogy nyomban közhelyekké válnak. Főként az ifjabb nemzedék fülében.

Számukra az öngazgatás vívmányai, a függetlenség, a mozgásszabadság valami magától értetődő dolog. Annyira természetes, mint lélegezni. Az ifjúság mindig és mindenkor viszolygott a dogmáktól, a szónokiasságtól. Az, aki elsőként indított oly erőteljes és következetes harcot a személyi kultusz minden megnyilvánulása ellen, a legkevésbé szolgált rá arra, hogy személyi kultusz alakuljon ki körötte, miután képtelen tiltakozni ellene.

Első ízben a Testvériség—egység Autópálya zágráb—ljubljanai szakaszának átadása ünnepségén ültem Titóval egy asztalnál, 1958 őszén. A jelenlevők énekelni kezdték: „Tito elvtárs, esküvel fogadjuk...”, majd „Tito elvtárs, ibolya virága...”, meg más, ilyen alkalmakkor fülhangzó spontán dalokat, amelyeknek azonban már akkor is volt némi mellékzöngéjük. Az ünnepi vacsora kezdetén Tito jókedvű volt, kifejezetten jó hangulat kerítette hatalmába, talán mert fiatalokkal volt együtt, de amikor azok nótázni kezdtek, láttam, gondolataiba mélyed, egészen elkomorodik, úgyhogy végül le is intette a társaságot: „Csakugyan semmi mást nem tudtok énekelni? Daloljatok, ha már kedvetek támadt, valami rendeset, nekem pedig most már nyugtot hagyhatnátok!”

KORUNK LEGKIEMELKEDŐBB EGYÉNISÉGE

Tito, ebben bizonyos vagyok, és ma sem kellemetlen a számomra, hogy ezt ki is mondjam, korunk legkiemelkedőbb egyénisége, nyilvánvalóan a legnagyobb személyiség, aki égővünk alatt született. Nincs szüksége közhelyekre. Vajon nekünk kellenek-e?

A szavak jelentése változik. Írónál jobban ki sem tudhatja ezt. Bizonyos szokások, meghatározott gesztusok változtatnak jelentésükön. Kedves író társunk, Oskar Davičo, aki nem kedveli írószövetségünket, ami különben magánügye, az ötvenes évek elején az akkori *Mladost* című irodalmi folyóiratban esszét közölt *Költészet és ellenállások* címmel, amelyben egyebek mellett elemezte egy közhely, a „lángoló üdvözlettel!” értelmét, mivel ez még akkor divatban volt. Amikor a háború alatt első ízben vetették papírra, költői, szinte szürrealista hangzása lehetett. Az állandó használattól azonban annyira kifakult, hogy kopottabb közhely lett az „őszinte tisztelettel” formájú frázisnál is.

A fiataloknak manapság nincs tudomásuk arról, hogy mi „lángoló üdvözlettel” írtuk alá leveleinket, és közben munkásságról, parasztságról és becsületes értelmiségről beszéltünk. Az a nézet volt ugyanis az uralkodó, hogy az értelmiségiek valami megkülönböztető jelző nélkül nem lehetnek tisztességesek. Fölmerül bennem időnként a kérdés, hogy vajon napjainkra mindenholnan kiveszett-e ez az előítélet, ugyanúgy, miként a lángoló üdvözlettel való búcsúzkodás?

A Tito útjához való hűség, művének helyes értelmezése, személyisé-

gének tisztelete s az eszméi kiteljesítésére irányuló törekvés a legkisebb mértékben sincs kapcsolatban az eddigi gyakorlat bizonyos külső, pusztán formális megnyilvánulásával. Nem föltétlenül szükséges egyetértenünk valamely plakát, vicc vagy az ünnepi tornabemutatók használatával vagy túlhaladottsága megítélésében. Ám az bizonyos, hogy az ifjúsági vagy az egyetemi sajtó valamely szerkesztőjének kinevezésével vagy leváltásával kapcsolatban olyan fogalmakat emlegetni, hogy „titóista” vagy „antititóista”, nincs összhangban azzal, ami lényeges Tito szempontjából.

A közlés megváltozik. A szokások átalakulnak. Egykor a munkások és a polgárok fölvonulása az állami és pártvezetők tribünje előtt valóságos szentségnek számított.

Vajon ki parádézna manapság egy ilyen tribün előtt? Inkább azon a véleményen vagyok, hogy Tito szempontjából nem döntő, miként szervezik meg a központi ünnepséget az ifjúság napján, de még mennyire döntő az, hogy folytatódjon nemzetünk és nemzetiségünk ifjúságának körében a testvériség és egység szellemének ápolása, s hogy ezt semmi se ingathassa meg.

ELFOGADTA KRLEŽÁT OLYANNAK, AMILYEN

Tito, miután véglegesen hazatért az országba rendezni a párt sorait, sürgősen találkozót beszélt meg Miroslav Krležával. Krleža ezt megelégedően és hangnemben írt a moszkvai perekről, nem leplezte kiábrándultságát afelől, ami a Szovjetunióban zajlott. A JKP egyes akkori vezetői, közöttük Milovan Đilas is, Krležát a forradalom elárulásával vádolták, és Trockistának kiáltották ki. A disszidens fogalma akkor még nem létezett a mai értelemben, mert ha létezik, Krležát disszidensnek nyilvánítják.

Tito abban az időben nem tekintette okos dolognak, hogy Krleža erről ír, habár tudta, hogy ez az igazság. Meggyőződése volt, hogy a faszizmus erőinek hirtelen térhódítása idején, szinte a nagy háború küszöbén, nem kell nyilvánosan támadni a haladó mozgalmak központját. Tito a háború után megmagyarázta, miért kellett abban az időben valamennyi vitát elodázní. Tehát nem értett egyet Krleža szemléletmódjával, de Krležát, az embert és az írókat nem vetette el, szinte ragaszkodott hozzá! Találkoztatta vele, beszélgetett, meghallgatta, és tudtommal nem igyekezett meggyőzni. Elfogadta Krležát olyan, amilyen volt. A forradalom stratégiájának és a látnoki költőnek nem kellett azonos taktikához tartaniuk magukat, ám a céljuk közös volt! Tito nem engedte meg, hogy a párt szakíthasson egy ilyen művésszel. Kommunista Szövetségünk akkor nevezhető valóban titóistának, ha e tekintetben is Tito példáját követi.

ALKOTÓ ÉS A GYAKORLAT EMBERE

Tito az állami és pártküldöttségek vezetőjeként minden megfelelő alkalmat felhasznált arra, hogy író vagy művész is társuljon hozzá. És ezzel mintegy kifejezte tiszteletét az iránt, amit a művésznek kell képviselnie a szocialista társadalomban. Magánemberként természetesen megvolt a maga ízlése az irodalomban, a festészetben vagy a zenében, de sohasem kényszerítette rá másokra. Tolmácsként jelen voltam, amikor Tito és Walter Ulbricht megtekintette a Föderáció Palotájának szalonját. Ulbricht nem tartozott a modern művészetek kedvelői közé. Miközben elhaladt a kiállított műtárgyak előtt, érződött viszolygása, amikor pedig a központi teremben Lubarda nagy vászna elé érték, döbbenet torpant meg. „Te ezt csakugyan szereted?” — fordult Ulbricht eléggé éles hangon Titóhoz. „Kérlek? — csodálkozott el Tito a vendég hangvételén. — Nem, nem szeretem.” „Akkor mit keres itt?” — firtatta Ulbricht megrovóan, mert nála, Kelet-Németországban még egy képet sem lehetett a falra akasztani a beleegyezése nélkül. „Nem tudom — vágott vissza Tito —, bizonyára az a bizottság állította ide, amely a létesítmény műtárgyainak válogatását intézte, mivel nálunk, tudod, ezek a dolgok a szakbizottságok hatáskörébe tartoznak.”

Hogy Tito mit jelentett a világ számára, azt mint tolmácsa tapasztalhattam Helsinkiben meg Kelet-Berlinben.

A Finnlandia palotának, amelyben az első európai leszerelési és együttműködési értekezletet tartották, nincs valami nagyszámú szalonja. Az értekezlet szüneteiben viszonylag szűkös helyen 35 ország elnöke zsúfolódott össze, és kíséretükben ott voltak miniszterei, tolmácsaik, tanácsadók, orvosaik és testőreik. Hol Giscard könyöke kezdte váratlanul kuszálni Makariosz érsek szakállát, hol Kreisky döntötte fel véletlenül Ceaușescu poharát. Ford amerikai elnök meg Leonyid Brezsnyev előtt testőrségük erőlyesen tört utat. Egyetlen ember akadt itt, akinek láttán mindig csillapult a nyüzsgés, mindenki elhallgatott, ha mondott valamit, az államfők tömege szétnyílt előtte, és utat engedett neki. Tito volt az. Mindez 1975-ben történt.

Egy évvel később pedig, az európai kommunista és munkáspártok vezetőinek első értekezletén Tito az utolsó között ment az ülésterembe. Valamennyi képviselő és főtitkár már elfoglalta helyét. Amikor Tito megjelent, valaki tapsolni kezdett. Ezt megelőzően senki mást sem üdvözöltek külön. Brezsnyevet sem. Brezsnyevet igen jól láthattam. Önkéntelenül tapsolni kezdett ő is, majd miután felfogta, mi történik, egy pillanatra megállt, ám mivel mindenki tovább tapsolt, Brezsnyevnek is folytatnia kellett. Akkor kellett volna látni csodálkozó arcvonásait, hogy kicsoda Tito. Hogy kik voltunk mi Titóval.

Jugoszlávia Dolgozó Népe Szocialista Szövetsége, amelynek a Jugoszláv Írószövetség is alkotó része, kialakította programját azokkal a te-

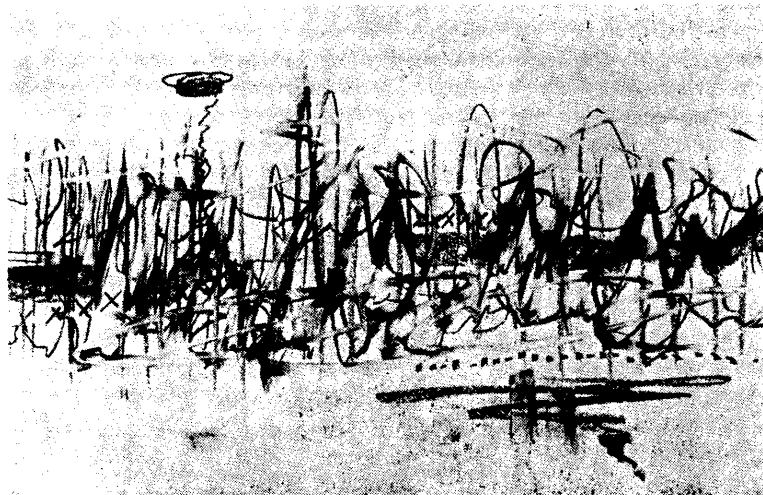
vékenységekkel kapcsolatosan, melyekkel Josip Broz Titónak a Jugoszláv Kommunista Párt élére kerülése 50. évfordulóját ünnepeljük. Javaslatozt kaptunk, hogy az évforduló kapcsán frontunk egyes részei ne szervezzenek külön ünnepi akadémiákat és díszületeket, hanem munkaértekezletek keretében ünnepeljük meg az évfordulót. Meg is tesszük ezt, íme, varasdi közgyűlésünk kezdetén, csatlakozva a Szocialista Szövetség e programjához, amellyel teljes mértékben egyetértünk.

Titónak életében sem volt szüksége ünnepi szónoklatokra. Még kevésbé van szükség erre művét dicsőíteni. Ő maga része lett történelmünknek és a világtörténelemnek. Az idő haladtával még világosabb és meggyőzőbb lesz személyiségének nemzeti és egyetemes vonatkozású jelentősége. Jelenünket azonban annyira beárnyékolják a nehézségek, hogy nagy hiányát látjuk Tito szavának, tanácsainak, vezető egyéniségének, akiben mindenki bíz.

Amit elért, természetesen, személyiségénél is fontosabb, s ezért most rajtunk áll, hogy kitarstunk ezen az úton tovább, ha ő maga nem is járhat előttünk.

Ha már szavát és művét említettük, Tito — számos nagy politikustól és államférfitől eltérően — tulajdonképpen nem rétor volt, hanem valódi alkotó, és a gyakorlat embere. Ezért az iránta érzett tiszteletünk se abban nyilvánuljon meg, amit mondunk, hanem abban, amit tenni fogunk.

BRASNYÓ István fordítása

ÉLET ÉS ÉLETMŰ (II.)*

KEMÉNY KATALIN

II.

A mű az alkotó teljes személyiségével azonos, tehát kimeríthetetlen. Ezért kell oly komolyan venni Heidegger megjegyzését: legyen a szerző mégolyan világos, mindig kommentárra szorul. De mondhatná így is: mi, akik olvassuk, mi szorulunk kommentárra s még inkább saját kommentárunkra. A mű nagyságát két véges pont találkozásának eredménye méri. Az egyik az alkotója által behelyezett értelem, a megismételhetetlen, teljes személy: a másik, ahol a mű írójának életével azonossá vált *egyszer és soha többé* értelem találkozik a magunk életértelmével. Olykor türelemmel, rétegenként, máskor szinte ajándékképpen *a másik* műből ránk villanó fényben egyetlen mozdulattal kell felfejteni burkait, míg-nem tükreben önmagunkra ismerünk, az azonosságban magunkra, erre az egészen *másra*. A mérték pedig az, hogy ebben a találkozásban mennyire tud eltűnni mindkét egészen más — csúcsponton, ahol mind együtt vagyunk, ahol megszűnik a *Más* — a megvalósulásban. Sajnálatos, hogy a katarzis szót a zsurnalizmus manapság az unalomig elvásta, mégis, bízva abban, hogy a szót kezdeti erejétől semmilyen visszaélés meg nem foszthatja, itt, ahol annak helye van, nyugodtan használjuk: ez a végső találkozás és ráismerés a beavatás, mondhatjuk így is, a visszatérés nagy állomása a katarzisban.

„Életünkbe az értelmet magunk helyezzük.” Mi az az értelem, amivel Hamvas Béla művében találkozunk kell?

Az életműbe helyezett értelem, bár nem kétféle, de kétféle úton ragadható meg mind a műves, mind a műben részesülni kívánó számára. Az egyik mindenesetre a kimondható és rendszerint ki is mondott. Ám ez a kimondott értelem többnyire a nem kimondott eszköze és hajtóereje egészen addig, míg a műves az utóbbira találva művét befejezettnék érzi, és kimondja vagy nem, de elhallgat. A művet értelmező kommentárnak sincs egyéb célja, mint ezt a rejtett értelmet felfedni. A kom-

* Folytatás az előző számunkból

mentár azonban sohasem lehet a műhöz viszonyítva teljesen hiteles, hiszen csak egy-egy fonalat tud benne megtartani, azt, amelyikben a magyarázó találkozik a művel, s így utóbbiban még számtalan olvasó, hallgató számára marad találkozási pont. Ahogy a hinduk szent könyveikre vonatkozóan páratlan világossággal fogalmazták meg, azokat egyszerűen shrutinak, hitelesnek nevezve, míg a kommentár mindig csak smriti, fonal. De nemcsak a szent könyvek. Sesztov Nietzsche rejtett értelmébe mélyedve fedi fel, hogy Nietzsche egyetlen és rejtett kérdése: Én Istenem, miért hagytál el engem?! Ugyanerről Klossowski: amikor Nietzsche a világba kiáltja Isten halálát, valójában saját identitásának elvesztése felett esik kétségbe. Mindkét kommentár igaz, mert egy-egy, a mű rejtett indítékához ad kulcsot, de csak egy-egy kulcsot, holott a mű a teljes személy, a kimeríthetetlen. De egyetlen ilyen fonal is elegendő ahhoz, hogy a műben részesedni kívánó, másik személyt a saját megvalósulásához közelítse, vagy legalább az ő rejtett létkérdését világra segítse. Bizonyos az, hogy a mű végső kulcsa mindig a műves legszemélyesebb érintettsége, s ebből következőleg annak rejtettnek is kell lennie.

A kimondott értelem a Hamvas-műben könnyen hozzáférhető, hisz az író maga nyújtja a fonalat. Ha az előbbi fejezet túlságosan is vázlatos ismertetésében elsősorban a tradícióval foglalkozó tanulmányokból idéztünk, az éppen a kimondott értelem, az éberség kedvéért történt. Hivatkozhattunk volna regényekre, klasszikus vagy modern témák ürügyén írt esszékre, amelyeknek a „tárgya” a montaigne-i prototípus szerint „mind magam vagyok”, s aminek a megszokottól eltérő, de helyes fordítása az lenne, „alanya én vagyok”. Mert éppen erről van itt szó, és semmi egyébről: a szubjektum felébresztéséről. A kommentárban, ragaszkodva az általa kimondott értelemhez, be kell látnunk, az, aki a világ megzavarodásától, a tiszta lét vesztétől szenvedett, az éberséget, a világ abszolút rendjének forrását nem is kereshette másutt, mint a primordiális emberi hagyományban, a böhmei Urgrundban, az isten-emberi alapállásban. Nem, mert fel kellett ismernie, hogy a tradíció olyan *struktúra*, amely nélkül az értékrend nemcsak feje tetejére áll, hanem hiánya maga a bomlás, az apokalipszis. A tradíció sorvadásának bizonyos fokán már nem az elhomályosodás, hanem az általánossá, sőt kötelezővé vált örület fenyeget. Annak, aki a szamszara (a turba) tébolyából ki akar találni s másokat kivezetni, előbb az alapokat kell nemcsak átvilágítani, hanem azokat magáévá tenni s azután — bár e két lépés minden esetben egyszerre történik — az élet minden területén, ahogy mondják, minden tárgyra alkalmazni.

Hamvas Béla utolsó esszékötetéből első olvasásra ellentmondónak tetszik ez a két mondat az életműről. „A karma (a mű) felszámolása is mű. Az életnek nem célja, hanem értelme van.”

Bizonyos, hogy az életnek nem annyira életen túli, mint életen fe-

lülí értelme van, ezt éppen a Hamvas-műből lehet megtanulni. Az értelmet ugyan az ember maga helyezi önmagába, mégis, az valahogy mindig több, mint amit akár felfokozott tudatossággal is belehelyezhetünk. Több, mert ez az értelem, akarjuk vagy nem akarjuk, mindig üdvécl. Üdvösségünket pedig nem ismerjük. Nem vagyunk képesek az üdvöt nem akarni, nem vagyunk képesek az élet célját és értelmét elválasztani. Megint más kérdés, hogy ki milyen tudatos vagy képzelgő céllal teszi életébe az értelmet, és milyen szinten képzei, vagy éri el ténylegesen az üdvöt, még akkor is, ha a „személyes üdvről lemondunk”, vagy akár elutasítjuk. Magunk tesszük a magunk életébe, mégpedig éppen szabadságunk fókuszában, s ha nem ismerjük, az csakis azért van, mert nagy erőfeszítéssel kötöttségeinken átláthatunk, és megfoghatjuk azokat, de — és ez is életünk egyik végső paradoxona — szabadságunkat, a helyet, ahol ténylegesen létezzük, ezt a megragadhatatlan, mert nem tárgyiasítható valóságot, nem ismerjük. Magunk helyezzük a magunk életébe, és fékezhetetlenül követjük, de annak mibenlétéről legfeljebb azt sejtethetjük, hogy ez az értelem minél magasabb, annál mélyebben rejtett, nemcsak a külvilág, hanem önmagunk előtt is. A khaszid cadik (az igaz ember) utolsó órájában így szólt: „most értem meg feladatomat”, majd megnyugodva hunyta le szemét. Ez az értelem, ez a cél a feladat. A feladat a világban látható cél. A cadik teljes életében ezt a feladatot töltötte be, de értelmére csak most ébred rá. Nem is lehet ez másképp. Maya, a lét felfogó fátyla rejt és egyben nyilvánít, azaz egész a végsőig, hacsak hártayafinomán is, de tárgyiasít. A dolgokat lehet szubjektívizálni, mondják, megjelkesíteni, sohasem elutasítani, nélkülük a rejtettet sem érnők el. Ahhoz, hogy a cél, az üdv, ami oly mélyen belénk ágyazódott, megvilágosodjék életünkben, míg életünkkel munkáljuk, nemcsak rejtett, de rejtve is kell maradnia. Csak betöltve, a dolgok levetése, a szabadság, a saját forrásunkkal való találkozás pillanatában derül fel a megtett értelem. Az időt feloldó pillanat leplezi le az idő értelmét, amit életidőnkbe helyeztünk. Hamvas Béla életművét nemcsak visszatekintve inkább a szimultán egység jelen idejében szemlélve, egyetlen hasonlat kínálkozik: *az egy célba kiröpített nyíl*. S ez a cél, ez az értelem — most már az ő szavaival: „a halál küszöbét teljes éberséggel szeretném átlépni”.

A teljes éberség nem más, mint a teljes mindenség egybelátása, s ennek eszköze az esetleges én, a korlátok levetése — a mű felszámolása.

A mű levetéséhez a művet meg kell alkotni, a feladatot betölteni. A betöltés nem különbözik a mű megsemmisítésétől, nem úgy érve, hogy a műves beleszötte önmagát és az helyette itt van, hanem úgy, hogy a művet betöltve a műves megkönnyebbül a dolgok világtól, elsősorban attól, ami benne a tárgy, a dolog, a maya volt. Ahhoz a

Nichtshez, ahhoz a telített űrhez ér, ami a dolgokon túl van, és érzékelhetetlen saját burkainak levetésében, a burkok forrásához. Ez a néant, a semmi abszolút pozitívuma minden megnyilatkozás felett, a valami felett, ez a minden lehetséges szabadsága, a hely, amelynek nem a végtelen terek, hanem az idő szünte és a kiterjedés nélküli pont a szimbóluma.

A rejtett értelem a legerősebb, és ha rejtett, túlságos közelsége teszi azzá. És sajátos, ismét paradox módon a megformálásban történő levetkezés, legyen az műalkotás vagy jelentéktelen mesterség gyakorlata, akár a hétköznapi élet betöltése, valamennyinek, magunk előtt is titkos folyamata a külvilág (a többiek) számára érzékelhető, arra minden esetben hat, akkor is, ha a tudomásulvétel körén kívül esik. Amint valamennyi leélt emberi élet annak megformáló viselőjére üdv vagy kárhozát, az élet, amiből saját üdvét vagy kárhozatát, művét táplálta, hasonlóképpen valamennyi leélt emberélet, a visszavonhatatlanul megtörtént a többi számára olyan kényszerítő mű, amely, tudja, vagy nem tudja, akarja, vagy nem akarja, hatókörébe vonja. Ezen az állomáson a mű esetleg meg sem fogalmazott, de mégis behelyezett, titkos értelme a többi mű rejtett értelméhez kapcsolódik, s azt kényszerítően alakítja: egyetlen vízbe hajított kő verte hullám az egész tó vizét fodrozza.

Minél összetettebb és súlyosabb valamely mű titkos értelme, annál erősebb vonzó vagy taszító ereje, mondjuk ki a szót: mágiája. Ezen a helyen szükségképpen merül fel Jaspersnek a *Vernunft und Existenz* lapjain Hamvas Béla két nagy elődjéről, Kierkegaard-ról, valamint Nietzsche-ről olvasható megfigyelése. Jaspers, miután megállapítja mindkettőnél a polaritást a tett feltétlen követelése és a cselekvéstől való visszarettenés között, valamint a képtelenséget a vezetés vállalására, így folytatja: „De mindkettő a titkos vágyban él, hogyha képes rá, és ha az előttük hitelenek bizonyul, *üdvhozók* legyenek.” Ezt bizonyítja Jaspers szerint, hogy mind Nietzsche, mind Kierkegaard életük végén vakmerően szinte elkeseredett, nyilvános támadásba lendülnek, tartózkodásukat, a lehetőségek mérlegelését most már feladva, „azt a hatalmi akarat érdekében feláldozzák”.

Jaspers e megjegyzése nagyobb horderejű, semmint az első olvasásra látszik, s az abból levonható következtetés talán nem is fedi pontosan a szerző szándékát. Mindenekelőtt az *üdvhozó*. Soha újkori filozófusnak nem volt arra gondja, hogy az emberi közösség üdvét helyreállítsa, több, hogy annak alapjait felfedje. De Jaspersnek igaza van. Kierkegaard és Nietzsche titkos megragadottsága éppen ez, egy új vagy megújult közösség az üdv nevében. Ezért Kierkegaard hiába dacoskodik a filozófus Hegellel, és Nietzsche hiába nevezi magát filozófusnak (ezt gyakran felváltva az ő sajátos értelmezésű pszichológusával), mindkettőnek titkos személyes és közösségtől elválaszthatatlan

üdvéhsége válaszfalat emel a szisztematizáló könyvtárfilozófia és a sophiakeresés újabb láza, de még inkább az elérhető legrégebb közé, amelynek fókuszában, a beavatásban, kivétel nélkül az emberiség üdvéhsége ég. Igaz, Hegel lényegesen merített Böhméből, de jobbára csak abból a célból, hogy rendszerét tökéletesebben építhesse. És Nietzsche-re sem azok a filozófusok gyakorolnak döntő hatást, akik ellen lázad, hanem Hérakleitosz, a műsztész, akihez csatlakozik, s aki nélkül el sem képzelhető. A döntő lépés valóban Kierkegaard és Nietzsche műve. A döntés kulcsszava az üdv. És ha meg akarjuk határozni, mi van a fal egyik és másik oldalán, csak így mondhatjuk: a szakszerűen felépített filozófiai rendszerbe, ha erőszakosan is, minden belefér, de egyetlen érdekeltségünk, az üdv kimarad; a beavatás az üdv tudása, amelyből minden következik.

A válaszfal megjelenése óta az egyéni és kiesztelt rendszerek szerkesztése egyre érdektelenebbé, ha ugyan nem üres játékká válik. Jelentősége egyedül az üdv gondnak van, figyelni is csak erre tudunk. Szükségtelen hangsúlyozni, mindezt miért mondtuk el: aki a Hamvas-műben filozófiát hiányol, vagy éppen talál, rossz perspektívát választott. Aki az alapokat, az eredetét és teljeseit keresi, a „normálisat”, az nem kíván egyéni művet alkotni, az alapít.

Nem kevésbé jelentős Jaspers másik megjegyzése. Kierkegaard is, Nietzsche is, a hatalmi akarát kedvéért a végső fázisban kétségbeesett támadásba kezd. Végső mozdulatuk tehát az akarati, a hatalmi. Jaspers itt lényegesen más előjellel azt mondja ki, ami Hamvas Béla Nietzsche-bírálatának végső értelme. Nietzsche, az európai, a kshatriya önmagát és az emberi közösséget a legmagasabb szellemi, a brahmani beavatásban kívánta részesíteni, de mint kshatriya az életnél magasabb értéket nem ismert, s így a természetet képtelen volt a szellemtől megkülönböztetni. És ugyanezt jelenti R. Guénon egy magánlevélben kifejezett véleménye: Nietzsche hagyományidegen, hátránya más hasonló gondolkodókkal szemben, hogy a hagyomány látszatát kelti, holott annak csak paródiája. Mi tette képessé Hamvas Bélát e felismerésre, s ami ugyanaz, nem a hatalom, a külső beavatkozásról való lemondására, hanem annak nem kívánására?

Nietzsche titkos kínja, mondja Sesztov: Isten, miért hagytál el engem! Nietzsche, mondja Klossowski, Isten halálával saját identitását veszítette el. Hamvas Béla viszont az Istentől való elhagyatottságban: „Ha te el is hagysz, én hű maradok.” Vagy: „Akinék az egyetlen azonosságról nincs tudomása, annak halhatatlanságtudata korcs. A korcs halhatatlanságtudat a lét korrupciójának első jele.” „A valóság tudomásulvétele annyi, mint felébredni.” A valóságban pedig a természeti erő a szellemtől elválasztani a legnehezebb feladat. Ez az a legérzékenyebb pont, ami nemhogy Nietzsche-nek, de még Hérakleitosznak sem sikerült. Nincs is ennél nehezebb, hiszen a szellem a ter-

mészterben az életet áthatva jelenik meg, a mayafátyolban. Ahol ez a megkülönböztetés nem történik meg, ott az élet merő harc, az új élet harcol a régi ellenében, ott az élet merő halál. A megkülönböztetést az őskori szent könyvek, elsősorban a Védák ismerték, de ezekben a szellem nem személyes princípium, s így a vele való azonosulás a személy személytelenné válása. Nem így a brahmani szellemű szuszternél, az Evangélium megtermékenyítette Böhménél, aki az inqualieren princípiumában, a szellemi és természeti erő egymás áthatásában felismeri a pusztító keserű és a teremő szelíd erőt. A megkülönböztetésben kiderül, hogy a megvalósulásban nem a harc a győztes, hanem Isten megszelídült fénye, a szeretet. A szellem nem a természet ellensége és ebben a gondozás, a gondot viselés értelmében nem a harc a fenntartó. Ezt a felismerést továbbvezetve annak is ki kell derülnie, hogy a tényleges megromtó nem is a természet. Nietzsche lovagelvű tisztaságigénye az ember eszközszerűsége, lapossága, üdvközömbössége, azaz a haszonelvű Európa ellen lobbant dühödt lánggra. De csak fellobbant. A megkülönböztetés hiányában Dionüszosz és a Megfeszített arca egymáson áttetszett, s már maga ez a nem választani tudás elég a tébolyhoz. — Hamvas Béla a létrontástól Nietzschéhez hasonlóan szenvedett. „... borzasztók, megromtók... között élni és nem gyűlölni... hűnek lenni, gyermeknek és látónak lenni” (Henoeh). Szenvedett, de a böhmei gondolatot a magáéval egyesítve meg kellett értenie, a természet, az élet (Dionüszosz) nemcsak nem megváltó, de nem is létrontó. Az élet vak dicsőítése feltétlenül az elvesztő űr semmisségébe kerget. Az ember a természet rohanásának versenytársává válik, s mint valami önmagát halálra ítélt harcos, a halálrohamból valami gyönyörűt csíhol ki a maga számára. „Mindenek atyja a harc” (Hérakleitosz), vagy modern szinten Bataille: je suis la guerre — a harc vagyok —, és a meg nem teremtt vak természet éhségének tápot adva felperzselődik. A természetet, természetünket, a szellem felfogó burkair levetni nem kell, és nem is lehet. A természetet szeretni kell, inqualieren: az embernek adatott szellemi esszenciával kiegyensúlyozni. Ha kezdettől fogva e percig a megromtott létől szenvedünk, annak oka valóban a szellemtől át nem itatott természeti erő *bennünk*. Lévn ez szellemtelen s ebből következőleg *személytelen*, tehetetlenségében személyes létünk ellen tör. A példák mellőzhetők. Mindenki tudja, hogy ami az életet megromtja, legyen neve háború, hivatal, zsarnokság, irigység, hátsó gondolat vagy akár egy rossz pillantás, valamennyi a möhó, a megformálatlan természet dühe a személy szabad derűje ellen. Nincs tehát más út, mint valóban személylé válni, amint arra a példa kétezer éve ébreszt.

Az imént azt mondtuk, legalábbis újkori értelemben, Hamvas Bélaiban kár a filozófust keresni. A kierkegaard-i megrázkódtatás óta a nagy gondolkodók mind kevesebbek a rendszeralkotó katedrafilozó-

fusoknál, és az üdvkeresésben mind többek. Nietzschevel azután végképp evidenssé vált, hogy a filozófia vagy vállalja életünk teljes bevetését a lét valóságába, vagy a szaktudomány emberiségét nem érintő magánügye. Nem filozófus, de nem is misztikus, amint azt írásainak félreolvasói szeretik vélni. A misztikus intuíció kétségtelenül különleges tehetség a közönséges érzékelhetőség határán túl lévő tényezők felfogására, de elég megbízhatatlan információ: gyakran az egészségtelenül felfokozott fantázia műve, amelynek a teremtő imaginációval szemben a valósághoz semmi köze; máskor az asztrálvilág tiltott területére tévelyeg, s akár „megtudott” ott valamit, ami itt hozzáférhetetlen, akár nem, a személyiség megtisztulása, az éberség szempontjából teljesen közömbös, hiszen nem képes azt átvilágítani, önmagához, azaz üdvösségéhez nem segíti. És ami a legfontosabb, semmi közülük azokhoz, akikről nevüket kapták, az őskori műstészekhez, a beavatottakhoz, vagy akár egy olyan misztikusnak nevezett személyiséghez, mint a középkorban Eckehart mester, akiknek műstész voltát a teljes átvilágítottság jelenti. „Az ember nem emelkedik fel sehová, és nem egyesül senkivel és semmivel, és nem esik önkívületbe. Ott marad, ahol van, és önmaga lesz. A vidya (éberség) nem misztikus tapasztalat. Az azonosság az éber értelem megállapítása.”

Az ímént idéztük: „akinek az egyetlen azonosságról nincs tudomása, annak halhatatlanságtudata korcs. A korcs halhatatlanságtudat a lét korrupciójának első jege”. Ímé a szenvedés, a korrump lét, ami nem egyéb, mint az azonosság, az üdv elvesztése. És valóban, Nietzsche a nagy szenvedő Isten halálában a maga halálát halja. Kierkegaard számtalan álnevet vesz fel, s valamennyi szimbolikus értelmű, szimbolizálja azokat a kísérleti személyeket, akikben fel akarja végül ismereni önmagát. És Hamvas Béla *Karneváljában* Bormester Virgil levéltári segédfogalmazó vonatra ül, vaktában leszáll egy vidéki kisvárosban (mellesleg: ez a megnevezetlen kisváros olyan, mintha az egész századvégi Magyarország lenne), és elindul, hogy ott megkeresse önmagát. Miért éppen itt? — horkan fel a város, és koholt gyilkosság ürügyén, valójában az örültet eltávolítandó, börtönbe zárják, s ott a segédfogalmazó rájön, hogy ő tulajdonképpen Mihály arkangyal. Kiszabadulva azonban ez a felismert azonosság elhomályosodik, nyoma csupán az, hogy fia a Mihály nevet kapja. Bormester Mihály, most már a regény középponti személye, miután a földgolyót és háborút megjárta, a város ostromát csendben végigszenvedte, majd még csendesebben, sőt észrevétlenül meghalt, az utolsó fejezetben egy másik, hozzá különőségekben nem is hasonlító személyben félreérthetetlenül megjelenik: neve most Vidál. S ez a név éppúgy jelenti a káprázattól megszabadult, kiürült személyt, mint a látót, az ébert. Semmi sem lenne oly groteszk, mint azt állítani, hogy Vidál az üdvösséget elérte. Sőt, ami a személyes üdv morzsájára csábítaná, attól fosztja meg magát. Éppen mert

látó, tudása az, amit Hamvas Béla más helyen, az életvezetés fonaláról írt műben, a *Magia-Szutrán*ban mond ki: a Tao életünk megtisztítása, de csak személyes üdv; csak az igazak közössége elég, az Egyház, Isten országa. Nincs ebben semmi eksztatikus, semmi túlzás és semmi utópisztikus, és nincs is ilyesmire szükség, mert „a létezés teljessége mindenben állandóan esedékes”.

Önmagunk keresése azonos az üdv keresésével. Amíg azonban önmagunkat ebben a kis én-ben keressük, az egyetlen tükörrépre, az eredetire, amelyben valóban magunkra ismerhetnénk, Narcissusként árnyat vetünk.

A módszer, amit Hamvas Béla önmagunk és üdvösségünk keresésére ajánl, csöppet sem európai. Buddha sohasem teszi fel a kérdést: ki vagyok? Az Evangéliumban egyszer hangzik el a kérdés a samariai asszony szájából: ki vagy? A választ ismerjük: az, aki veled beszél. A Védanta kétféle utat ismer. Az egyik: a fa is, a fű is, a kövek is, az istenek és te is én vagyok. A másik: ez sem vagyok, az sem vagyok, a semmi vagyok. A kérdés nem az, hogy ki vagyok, hanem egyedül az, mint kell élnem ahhoz, hogy legyenek. Hogy az legyenek, aki bennem és általam beszél.

A *Magia-Szutra*, az életvezetés könyve nagyon egyszerű írás. A szutra fonalat jelent, a világ pedig mágia, mint Isten imaginációjának tükré. A jelenségvilág ilyen értelmezése fedi mind az egyetemes hagyomány, mind a böhmei világteremtés gondolatát. A kezdeti zuhanás az ember megromlott imaginációjában történt és történik folytonosan. Imaginációnkat kell az éberségben megtisztítani s ezáltal a ránk bízott világot felemelni. Nagyon egyszerű könyv. Aki keresi, megtalálja benne az ontológiai, az ismeretelméleti, a morális réteget. De a legegyszerűbb olvasó is megtalálja benne az egyetlen, ami szükséges. Az embernek mosolyogni kell, milyen egyszerű, milyen normális dolgok, az, amit mindenki tud: az alap az emberélet szakrális ténye; a szó, a gondolat, a tett egysége; a gondolat a szó és a tett között az elhatározás; a gondolat beváltása szabadít meg a gondtól; a létezést és a realitást meg kell különböztetni; a létezés közönyt nem ismer.

A világ mágia, de nem káprázat. A mi megzavart látásunk káprázik. Ezért megzavart a létezés, ezért kell felébredni. Az önmagunkra ébredést és Istenre ébredést nem lehet elválasztani: „Az ember felismeri Istent Istenben és önmagában, mint azt, aki az egyetlen biztos és való.” Isten megismerésével kell kezdeni. Istenben az ember már amúgy is benne van. Az ember megismeréséből nem következik semmi, Isten megismeréséből következik az egész, következik istenazonosságom, hogy *vagyok*.

Igy válaszol Hamvas Béla Kierkegaard *gond*-jára, így Nietzsche megteretésére.

A kérdés nem a legfontosabb, de el sem kerülhető. Nyugati vagy akár

összeurópai távlatból mi a jelentősége annak, aki Kelet-Európában mindazt, amit Nietzsche után végig kell gondolni, végiggondolta. Nem az, hogy Hamvas Béla műve miként viszonyul az egzisztencializmushoz, hermetizmushoz meg mégannyi modern áramlathoz, hanem azok mi-lyen tükörben látják magukat abban az életműben, amely a világ megoldási kísérleteinek próbáját a korhoz nem kötött hagyományon végrehajtotta, abban a szerzőben, aki a *theoria* próbakövét mind a látható életműben, mind az életgyakorlatban megalkotta, a szerzőben, akinek eredetisége minden szándékával az, hogy ne legyen eredeti, hanem univerzálisan érvényes. Mérlegelve az eltolódásokat, úgy tűnik, a Nietzsche követő szellemi megnyilatkozásoknak hiteles példája egy a nyugattól annyira különböző területről éppen az integrálódás érdekében nélkülözhetetlen. Úgy tűnik, itt is, ott is fel kell egymásban ismerni azokat, „akik ma még magánosok, de holnap egy népet alkotnak”.

III.

A kérdés elkerülhető, de a legfontosabb. Mit jelent a Hamvas-életmű nekünk, akik között élt, akiknek nyelvén gondolkodott és írt? Mit jelent azoknak, akikhez, ha el is zárkóztak előle — tartózkodva a megálázottak kevéségétől —, hű tudott maradni?

Önmagunk és az életmű mély boncolása nélkül kevéség lenne a válasz is a hatalmas, elrenyítő kérdésre, valamint jóvátehetetlen könnyelműség a válaszkeresés elhárítása. Nemcsak e jegyzet szűk kerete, inkább a válaszkeresők szabadságának tisztelete int arra, elégedjünk itt meg a minden boncolást és szintézist megelőző művelettel, néhány megrogzött, hamis perspektíva kiküszöbölést célzó jelzéssel. A hamis perspektíva egyben előítélet. Előbbi, szándéka és előjele szerint nem feltétlenül negatív. Eredménye minden esetben az. A megismerő saját, már kiépített állásába vonja a megismerendő alakzatot, s különösen, ha az, mint ebben az esetben is, autonóm személy, kénytelen őt a maga szűkebb, mert eleve megformált terébe vonni, azon mérni; a többletet, a maga gazdagítását szolgáló *mást* a sablon széléről egyszerűen levágni, s ezáltal ismét a maga számára: meddővé tenni. Az univerzális jelentőségű személy a maga formáját teremti. Műve éppen ez, a potenciák világában meglévő, de eddig meg nem formált fiziognómia megvalósítása. Pascal-ra szokás mondani: egy szerzőt keresnek, holott egy személlyel állnak szemben. És valahány kiteljesedett személy, részletperspektíváinkból mind kisiklik. Egyedüli megközelítés saját személyünket rajta mérni, a befogadásban kiszélesedni, s így még a szerzőről is megtudni valamit. Amikor harmincas éveinek első áttörő művében, a *Magyar Hyperion*-ban Hamvas Béla így ír: „reám soha senki sem hivatkozhat”, ezt az igényt jelentette be, a tiltakozást minden dicsőítés vagy gáncs, minden szobor ellen.

Sokan úgy látják, művének célja, érdeme, sőt értelme, a *hid*, amit a mienknél korszerűbb, elsősorban a nyugati műveltség irányába vert. Bizonyos, hogy sok olyan kaput tárt ki, amelyhez mások vagy nem is merészkedtek, vagy bátortalanul érintették kilincset, mintha különös hősiesség lenne szükséges a távolinak érzett világhoz, mondjuk, a nyugat-hoz. A bátortalanság s az azt felváltó, nekirugaszkodó, majd visszacsukló lendület okát Hamvas Bélánál senki sem ismerte fel világosabban: a szellem mértékét önmagunk számára szűkre szabtuk. „Nem győzünk csodálkozni, mily kevésre tartják magukat méltónak.” Az is bizonyos, hogy kimondott itt olyan gondolatokat, amelyeket nyugodtan lehetett volna Párizsban vagy Londonban, sőt olyasmit is, amit odaát később fogalmaztak meg, s mindezt otthonosan, gátlás nélkül, mint aki Európában nem idegen, mint aki az egyetemes tájékozottságot önmaga és mások számára elengedhetetlennek tartja. Ha vert hidat nyugat felé, az semmiképpen sem fedett olyan gondolatot, mintha a műveltséganyag vagy akár nyugati szemlélet átplántálásának önmagában tulajdonított volna jelentőséget. Ő, aki olyan biztonsággal különböztette meg a tárgyi ismeretet a *vidyától*, „az ismeretet, ami az éberséget elaltatja” a „tudás feletti, a kinyilatkoztatást felfogó egyszerűségtől”, attól, ami a lét közvetlen valóságának részesévé tesz, miért is tulajdonított volna döntő jelentőséget a lényünkkel nem azonos erudíció asszimilálásának?

Mások úgy vélik, kelet felé vert hidat. Sőt szép számmal akadnak, akik a maguk keleti misztikáról alkotott tévedéseit még a balhiedelemmel tetézik, mintha Hamvas Béla a Távolság-Keletet tartotta volna a szellem hiteles hazájának (hogy ne is szóljunk a járatlanságról, mely valóság- vagy kultúrtörténelemnek minősíti).

Az univerzális orientáció megköveteli a terjeszkedést mind horizontálisan, mind vertikálisan. Ha a modern kor hozta információs lehetőségeknek egyáltalában van pozitív értelme, az a horizontális földrajzi tájékozódás minden égtáj irányában primer és végső létkérdéseink felé. Horizontálisan: a hagyomány őrizte emberi alapállás, Hamvas Béla szavával a normalitás struktúrájának feltárása érdekében feltétlenül a Távolság-Keletre, egy ma már csak romjaiban fellelhető, de a hagyományt a Nyugatnál szent könyveiben tisztábban őrző Keletre kellett tekintenie. Az egész világon otthon lenni, „az egészét birtokba venni”, azaz gondjainkba venni. Alapszava, az éberség nem keleti és nem nyugati fogalom, akkor sem, ha a szó hirtelen születését a Vedanta tanulmányozása ajándékozta. Nem keleti és nem nyugati. De mondhatnók mindkettő, mert az éberség nem tulajdonság; mint életvezetés (módszer) a szüntelen nyíltságban az összeköttetés (a szövetség!) fenntartása isteni énünkkel, mint eredmény a személy megvalósulása. Ha a Védákban Brahman, a legmagasabbnak ismert princípium maga a *vidya*, az éberlét, vagy ha Pascal azt mondja, „az Úr a világ végeztéig agóniában, s míg ez tart, nem szabad aludnunk”, mi a különbség? De ha az árnya-

latok különbsége döntő, úgy Hamvas Béla Pascal mellett döntött: „amíg a létezés nem tettem tökéletessé, nincs számomra béke, és nem pihenhetek sehol, semmiben”. Vertikálisan. Végül és primer létkérdéseink nemcsak közösek, hanem ismervük éppen közös voltunk. A közös, a mindenkire érvényes tehát már a vertikálisba vezet, az időbe, a múltat magába szívott, a jövőt magában viselő jelenbe, amely a történet értelmét a történés felé emelve a történetet nem megsemmisíti, hanem szakrális történetté tisztítja. Szakrális története a személynek van, és van a személyek alkotta népnek. A vertikális tájékozódás a mérhető, az objektív történeti időt üdvtörténetünk transzcendens idejévé és efe-mer éniüket, univerzális személlyé emeli. Nem a szerzőre, a személyre kell figyelni. A személyre, s ezzel minden elébünk álló előítélet megsemmisül, közöttünk az annyiszor elhangzott: nagyjainkat lekicsinyelte, magyarságára nem volt gondja.

A személy megjelenése a szó. Az elhangzott (leírt) szónak mértéke kettő: milyen élesen figyel valaki arra, akitől és oda, ahonnan a szót kapja, és a másik, ki az, akit a kimondásban megszólít. A szót felül-ről kapjuk, s az élővé tesz bennünket; lefelé adjuk, s azzal élővé teszünk. Az írás ihletett hevületében az arc, akitől kapjuk, s az, akinek adjuk, egyé válik. Ez jelenti azt, hogy az isteni én érintése egyszerre történik bennünk, akik szólunk és abban, akihez szólunk. A megszólaló visszaadja a szót annak, akitől kapta, de ugyanezzel a szóval megnyit valakit a szó számára. A kényszer a szó felfogására és továbbadására egyaránt készítet. És ez a kényszer semmi rokonságban sincs a közönségséggel. (Hisz a közönség az arcát veszített sokaság, s felé fordulva a megszólaló is elveszti arcát). Ez a közönségsozomjúhozás. De úgy is lehet mondani: a mester ugyanannyit köszönhet a tanítványnak, mint a tanítvány a mesternek.

A személyre figyelve nem lehet nem hallani a megszólítást, a nekünk és senki másnak szólót. Emlékeztetőül felidézzük, amire már utaltunk, hogy egyetlen ifjúi fellobbanása után hazája elhagyásának gondolata többé fel sem merült. Az egyértelműnek látszó elhatározás azonban minden valószínűség szerint élete legnagyobb megrázkódtatását rejti. Az éber lét gondolatát ez időben még nem fogalmazhatta meg, de már a kezdetekben olyasmit ismert fel ebben az önmaga elől burkolózó népben, amit semmilyen tudományos apparátussal nem lehet. Ismerni annyi, mint szeretni. Ennek a szerető ismeretnek pecsétje nemcsak a tárgya szerint is a magyarsággal foglalkozó mű, *Az öt géniusz*, hanem a naplójegyzetek lázas töredékei. Egy 1948-ból származó regényvázlatból: „*Az alvó lélek, ahogy az aranykori hagyományban alvó népek élnek — — — a történet elmegy felettük és ők szundikálnak — — — — nincs ébredés ebből . . . nem istenek, — — — álmok, — — — álomrealitás — — — Mind alszanak. Timár is, nem impériumot akar, csak hatalmat — — — — egyedül K., a tanító éber, de ő egy szót sem szól, minden marad a régiben.*”

És ugyanennek a lapnak az alján: „Nem véletlen, hogy ebben az alvajáró népből találtam meg az *Éberség* fogalmát.” (Kiemelés Hamvas Bélától.)

Nem árt, ha a hyperioni, az ifjúkori ittmaradás döntését kiegészítjük egy epizóddal, az érett férfikor válaszával. Évtizedek múltán, amikor szava valóban a homokba hullt, és amikor, ha kellett, ha nem, epidémiaszerűen tódultak a határokon túl azok, akiktől a legkevésbé vártuk, ő csak nevetett a csábításon. De mondd, kérdezte, tőle az akkor már fiatal író, mit remélsz itt? . . . Őt tanítványt szeretnék” — hangzott a válasz. Nem őt, de valószínűleg egyetlen igazi tanítvány sem akadt rajongói között. De 1968 őszén, a távozása utáni napon egy ismeretlen fiatalember felkiáltott: „Ki fog ezután vigyázni ránk?!” Ez a fiatalember személyében magát megszólítva érezte.

Jól szólnak azok, akik Hamvas Béla életművében a hidat ismerik fel. A híd azonban nemcsak összeköt, jelzi az egymástól különböző, egymást kereső, kiegészítő egységeket. Az egységeket, azaz a formákat. A realizáció formája, lévén az az Egyetlen, a mindenkiben közös élő szabad megnyilatkozása, minden helyen és pillanatban más. Az éber lét, akár egy személyre, akár egy közösségre vonatkozik, nem mondhat mást, mint légy te magad. Megformálódás, megvalósulás és szabadság elválaszthatatlan: a vertikális irányt követve horizontális határainkat magunk szabjuk meg.

És éppen ezért, azok is jól szólnak, akik a *Tabula Smaragdina kommentárjában*, vagy a *Magia-Szutrában* módszert látnak, elsősorban a kinyilatkoztatás parancsainak realizálásához. Annál rosszabbul szólnak, akik ebben nem példát, hanem dogmát látnak, s nem veszik figyelembe, hogy szabadságunk értelmében „módszert mindenki maga alkot”, mert a módszer nem különbözik megismételhetetlen realizálandó formáktól.

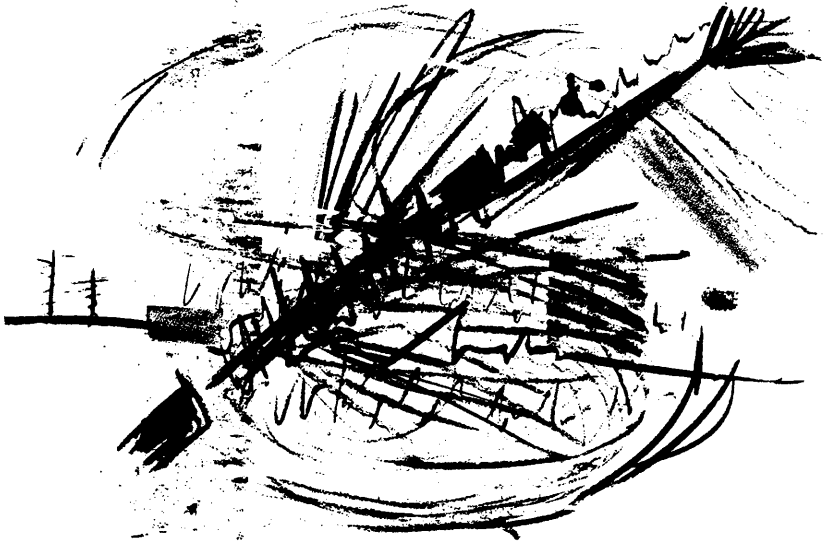
Elgondolkoztató egy 1950-ből származó naplótöredék. Különálló lapon, már íráskarakterével is elárulja fogantatásának mély indulatát. Ha megrázó igazolása a fentieknek, tovább is mutat: „Nyugattól elzárkózni! Kelet nem foghat be, és mi nem asszimilálódhatunk — — — *marad saját szegénységünk.*” (Kiemelés Hamvas Bélától.)

A fenti idézetben különös súlyt kap a továbbmutató szó, a „szegénység”. A mi saját szegénységünket a legmagasabb igénnyel kívánja felruházni. A legmagasabb: csak az alapvetővel megelégedni, a gyökerekig hatolni, oda, ahol az első döntést tesszük, és képesnek lenni minden pillanatban megfordulni. Ennek az igényes szegénységnek konkretizálása az önmagunkhoz vezető híd építése, amelynek pillérei nem is lehetnek egyebek, mint nem az aranykor illúziójában tespedni, és nem rozsdás karddal kirohanni, hanem a horizontális ismeretek birtokában vertikálisan megvalósulni; az egyes embernek a sikeres élet helyett a tiszta élet dicsőségét választani, a népnek a horizontális történet kény-

szerében is a szakrális történetet élni. Hamvas Béla tájékozottsága ugyan valóban átfogta a műveltségterületeket, de ihlető forrása a kinyilatkoztatás hiteles szövegei. És arról, aki a forrásokig merül, tudjuk, a költő megmondta, az alapít, s azt is, hogy „alapítani több, mint építeni”.

A forrás a szóban nyílik meg számunkra, és mi a szó által közelítjük meg. Amikor Hamvas Béla egy élet erőfeszítésével az egész nép adósságát akarta törleszteni, egy eddig hiányzó nyelvvel ajándékozott meg bennünket. Nemcsak azzal, amellyel a kinyilatkoztatás szövegét le lehet fordítani, hanem azzal, amellyel annak valóságát, a preegzisztens rend létezését ki lehet mondani. Aki a nyelvet mélyebben nyitja meg, a lét mélységeit tágitja. Ezen a nyelven bennünket szólított, személy a személyt, ez a legfontosabb — vajon elkerülhető?

1977

PAUL CELAN
(METAFORIKUS) FŐNÉVI
SZÓÖSSZETÉTELEINEK
ÉRTELMEZÉSÉHEZ*

DANYI MAGDOLNA

1.

Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek vizsgálatát megelőzően különbséget kell tennünk Celan metaforikus szóösszetételei és az ad hoc szóösszetételek képviselte nyelvi *neologizmusok* között. Dressler¹ egyik példáját felidézve, amikor Strittmatter elbeszélésében a VOGEL-SCHLAUCH (madártömlő) ad hoc szóösszetételt használja, egy olyan neologizmust hoz létre, melynek jelentése a szövegkörnyezetben nemcsak egyértelműsödik, hanem egy olyan körülírható valóságtényre vonatkozik, amely e szóösszetétel nélkül is kifejezhető lenne. Celan metaforikus szóösszetételei esetében ez a közvetlen valóságvonatkozás nem áll fenn. Celan metaforikus szóösszetételei felidéznek valamit, ami e felidézés nélkül nem létezne, s ami csak *ezzel* a szóval nevezhető meg. Épp ezért, ahogy erre P. H. Neumann² figyelmeztet (a Celan-szakirodalomban ő az egyetlen, aki Celan újonnan alkotott szóösszetételeivel foglalkozott), alig van értelme a merőben költői szóösszetételek esetében neologizmusokról beszélni. „Ha a költői nyelv a természetes nyelvtől strukturálisan és a jelentést illetően is több-kevesebb szavában eltér, ha általa olyasmi is kifejezhető, ami a természetes nyelvhasználatban, végső fokon *inexistens* marad — akkor az új, vagyis a természetes nyelvhasználatban nem létező szavak megjelenése a költői nyelv létrehozására irányuló, minden egyes versben állandósuló nyelvteremtés folyamatának a jelölőjévé lesz. E folyamatban — a természetes nyelvnek költői nyelvévé való átszerveződésének a folyamatában — egy szó újdonságjellege jelentéktelen” (P. H. Neumann).

A metaforikus (költői) szóösszetétel értelmezésekor a szóösszetétel

* Részletek egy hosszabb tanulmányból

tehát sohasem vonatkoztatható el szövegekörnyezetétől, pontosabban, attól a folyamattól, ami a költői szöveget létrehozza. Celan újonnan alkotott szóösszetételei egyedül a költői nyelvhasználatban jutnak jelentéshez — pl. a *redukció*, a *tömörítés* folyamatának megtestesítőjeként.

Mindebből viszont az is következik, hogy Celan újonnan alkotott szóösszetételeinek értelmezése során nem csupán a költői nyelv strukturális sajátosságaihoz és funkcionálásának módjához jutunk közel, hanem egyúttal Celan költői világába is betekintést nyerünk. De csak azért betekintést, mert az elemzés anyagát képező főnévi szóösszetételek korántsem méritik ki a Celan költészetében fellelhető metaforikus főnévi és más névszói szóösszetételeket.

Az anyag kiválasztása mégsem tetszőlegesen történt, s így az elemzésre kerülő szóösszetételek Celan költői nyelvének és világának, ha nem is meghatározásául, de jellemzéséül szolgálhatnak. Az anyag kiválasztásakor ugyanis két egymással szorosan összefüggő szempontot vettem figyelembe: egy merőben mechanikusát, vagyis hogy melyik főnév jelenik meg legtöbbször Celan költői szókincsében, s hogy ezek közül melyekkel alkot legtöbb főnévi szóösszetételt; s egy motívumvizsgálatra irányuló, azt előlegező szempontot, vagyis hogy Celan költészetének olvasásakor Celan költői világában mely főnevek tűntek szemantikailag a legmegterheltebbeknek. E két szempont lényegében a főnévi szóösszetételek „megszűrésére” szolgált, hiszen a szemantikailag legmegterheltebb kifejezések egyben a legtöbbször előforduló kifejezések is, Celan ún. „kulcsszavai” közé tartoznak.

Celan költői világában élesen megkülönböztethető három motívumkör. Ezek az *emberi test*, a *természeti jelenségek* és a *költői beszéd* motívumok, ill. a körükbe tartozó kifejezések. Celan alig néhányszor írja le azt a szót, hogy MENSCH (ember), ám 148 alkalommal fordul elő költészetében az AUG/AUGE (szem) kifejezés, mellyel 27 főnévi szóösszetételt alkot. A HERZ (szív) kifejezés 59-szer fordul elő költészetében, s egyben vele alkotja a legtöbb — 35 — főnévi szóösszetételt. Ez vezérelt, hogy az emberi test motívumát e két főnévvel alkotott szóösszetételek képviseljék elemzésemben. A NACHT (éj) kifejezés 67-szer ismétlődik költészetében, s 20 főnévi szóösszetételt alkot vele; a STERN (csillag) kifejezés „mindössze” 24-szer fordul elő önállóan, ám 21-szer főnévi szóösszetételben; míg a STEIN (kő) kifejezés 60-szor jelenik meg önállóan s 32-szer főnévi szóösszetételben. E főnevek, különösen a NACHT és a STEIN, nemcsak Celan leggyakrabban használt kifejezései, hanem költői világának hangsúlyos, költői létszemléletét meghatározó elemei is. A költői beszédre vonatkozó kifejezések közül a WORT (szó) főnevet választottam, mely 102 alkalommal jelenik meg önálló szóként, s 24 főnévi szóösszetételt alkot vele.

A hat főnév (AUG, HERZ, NACHT, STERN, STEIN és WORT) mintegy 160 szóösszetétel összetevő tagja. E szóösszetételeknek azon-

ban nem mindegyike metaforikus szóösszetétel, találunk köztük lexikalizált szóösszetételeket is, pl. AUGENBLICK (*szempillantás*), valamint olyan újonnan alkotott szóösszetételeket, amelyek mint szóösszetételek szintén nem tekinthetők metaforikusoknak, pl. NOVEMBERSTERNEN (*novembercsillagok*). Minthogy a lexikalizált szóösszetételek legtöbbször a metaforikus nyelvhasználat elemeként jelenik meg, azaz metaforikus jelentéssel, tanulságosnak vélem ezek elemzését is. Másrészt az újonnan alkotott, de nem metaforikus szóösszetételek elemzése közvetett módon — az eltérések révén — szintúgy a metaforikus szóösszetételek értelmezéséhez segíthet hozzá, elemzésüket ezért is szükségesnek tartom.

2.

Szövegelméletében Petőfi S. János³ ötféle világot különböztet meg: 1) az alkotó világa; 2) az alkotó által intendált világ, ahogy az a szövegben manifesztálódik; 3) a befogadó hipotézise az alkotó világra; 4) a befogadó hipotézise a szövegben manifesztálódó világra és 5) a befogadó világa. A szövegértelmezés során a befogadó hipotéziseket állít fel az alkotó által intendált, a szövegben manifesztálódó világra. A hipotézisek felállítására egy modellkonstruálásnak kell megfeleljen. A modellkonstruálás egy „olyan modell keresése, amelyben az, amit a szövegalkotó az interpretálandó szövegben kifejezésre juttatott, valóban igaz lehet. (...) A modell-konstruálást (pontosabban annak megkezdését) vezérlő alaptényező az az ismeret, amivel az interpretátor a különféle *pragmatikai-szemantikai szövegosztályokra* és a *kommunikációs szituációk típusaira* vonatkozóan rendelkezik, valamint az a hipotézis, amit az interpretálás (és/vagy az interpretálandó szöveg) kontextusára vonatkozóan alkot. (...) A két alapvető pragmatikai-szemantikai szövegosztály a *nem fikcionális* és a *fikcionális* szövegekként interpretálandó szövegek osztálya. Szükséges továbbá különbséget tenni a *szó szerinti* és a *nem szó szerinti* értelemben interpretálandó szövegek osztálya között”. (A kiemelések Petőfi S. Jánostól.) Az, hogy egy szöveg fiktiivnek minősül-e vagy sem, az értelmezőtől függ, vagyis attól, hogy a szövegben leírt tényállásokat az általa való világnak tekintett világ tényállásainak tudja-e tartani.

Celan költészetében eltérő pragmatikai-szemantikai szövegosztályokkal és kommunikáció-szituáció típusokkal találkozunk. Dominánsnak azonban a nem fikcionális szöveg nem szó szerinti értelemben vett közlésmódja tekinthető, miközben, különösen költészetének utolsó korszakában, fellelhető a fikcionális szövegosztály is, szó szerinti, ill. nem szó szerinti értelemben vett közlésmóddal.

1. *Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizált szóösszetétel nem metaforikus használattal*

Azok a lexikalizált szóösszetételek tartoznak ide, amelyek a kontex-

tusban szó szerinti értelemben jutnak jelentéshez, pl. „Vom STERNBILD des Hundes...” („A kutya csillagképéről...”) az *Und mit dem Buch aus Tarussa (És a tarusszai könyvvel)* című versben.

E szóösszetételek szerkezetüket illetően tovább osztályozhatók, mivel azonban a 159 szóösszetétel közül mindössze 12 tartozik ide, rendszerezésük helyett csupán egyedi értelmezésükre kerülhet sor.

2. Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizált szóösszetétel metaforikus használattal

Azok a lexikalizált szóösszetételek tartoznak ide, amelyek a kontextusban nem szó szerinti értelemben jutnak jelentéshez. E szóösszetételek további két alcsoportba oszthatók. Külön alcsoportot képeznek azok a szóösszetételek, amelyek komplex lexéma voltakban jutnak nem szó szerinti értelemben vett jelentéshez, azaz metaforikus jelentésmódosuláshoz, pl. a KIESELSTEIN (kavics) szóösszetétel az *Es ist alles anders (Minden másként van)* című versben, s ismét másik alcsoportot alkotnak azok a lexikalizált szóösszetételek, amelyekben a komplex lexéma felbontására, ill. újraalkotására kerül sor, s az összetevő tagoknak a nyelvhasználatban konvencionálódott jelentésű kapcsolódása szemantikailag újraértékelődik, pl. a HAARSTERN (hajcsillag-üstökös csillag) szóösszetétel a *Strähne (Hajfürt)* című versben.

E második alcsoporton belül sajátos helyet foglalnak el az orvosi szaknyelvből átvett szóösszetételek, amelyek szöveggörnyezetükben nem szakszói mivoltukban jutnak jelentéshez, s mind az összetevő tagok kapcsolatának jellegében, mind a szöveggörnyezetükbe való beilleszkedésük módjában metaforikus folyamat érvényesül, pl. a HERZSCHATTEN (szívárnyék) szóösszetétel a *Deine Augen in Arm (Szemeid a kézben)* című versben.

3. Szó szerinti értelemben értelmezhető nem lexikalizált (újonnan alkotott) szóösszetétel nem metaforikus használattal

Az újonnan alkotott celani szóösszetételek első nagy osztályát azok a főnévi szóösszetételek alkotják, amelyeknél az összetevő tagok megőrzik lexikalizált jelentésüket, ám a szóösszetételben bizonyos mértékű, a természetes nyelvi tapasztalattal, valamint a világra vonatkozó tapasztalattal rekonstruálható jelentésmódosulás jön létre. E szóösszetételeket általánosan jellemzi, hogy a természetes nyelvhasználattal kompatibilis módon sűrítenek egyetlen kifejezésé egy redundánsnak látott szintetikai szerkezetet. A szóösszetétel a felesleges (grammatikai, szemantikai) információk elhagyását szolgálja, tehát a költői nyelvi redukció egy alakzatának felel meg, eközben azonban a szóösszetételben jelölt tényállás egyediesítése, „fogalmi önállósulása” következik be, pl. a NACHTWIND (éjszél) szóösszetétel a *Das ganze Leben (Az egész élet)* című versben.

A szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetételek nem összefoglaló helyzetben két további osztályba

csoportosíthatók annak alapján, hogy az összetevő tagok kapcsolata szisztéma konform vagy szisztéma nem konform módon értelmezhető. Amennyiben rendelkezésünkre állna egy szemantikaikategória-rendszer, úgy két osztály közötti különbséget a szemantikai jegyek alapján is meg lehetne fogalmazni.

Szemben a nem metaforikus szerkezetű, de jelentésében a szöveg metaforikus folyamataiban aktualizált szóösszetétellel (3), a metaforikus szerkezetű szóösszetételekben egy összetett pragmatikai-szemantikai rendszerbe ágyazott, *kétlépcsős* metaforaszerkezetről van szó: 1) a metaforikus szóösszetétel önmagában értelmezésre váró nyelvi aktus, mely 2) jelentéskonkrétizációhoz szövegkörnyezetében, a szövegalkulás metaforikus folyamataiban jut.

4. *Szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel „magát feloldó” helyzetben*

A „magát feloldó helyzet”-ben fellépő metaforikus főnévi szóösszetételek egy olyan komplex tényállást sűrítenek a redukcióban, amely a világra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalatnak nem mond ellent, de a világra vonatkozó tapasztalattal nem rekonstruálható. A nyelvi tapasztalat alatt a lexikalizált szóösszetételeknél megfigyelhető, a két összetevő tag közötti kapcsolatlelésítés jellegére való analógiás visszautalást értem, pl. a SCHNEEHAUFEN (hórakás, hóhalom) lexikalizált szóösszetétellel nyelvileg analóg a WORTHAUFEN (szóhalom) újonnan alkotott szóösszetétel az *Und mit dem Buch aus Tarussa (És a taruszsza-i könyvvel)* című versben. A szóösszetétel összetevő tagjai nem zárják ki teljesen egymást, legalább egy olyan szemantikai jeggyel vagy tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek kapcsolatba hozhatók egymással. E szemantikai jegyek vagy tulajdonságok azonban a két összetevő tag jelöltje szemantikai jegyeinek vagy tulajdonságainak a hierarchiájában nem azonos szinten helyezkednek el.

A „magát feloldó helyzet”-ben fellépő metaforikus szóösszetételek szintagmatikusan önálló egységet alkotnak, s szemantikailag a közvetlen szövegkörnyezetüket létrehozó, metaforikus folyamat elemeiként jutnak konkrét jelentéshez.

5. *Szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel „magát értelmező” helyzetben*

A szóösszetételek tapasztalati úton nem rekonstruálható, komplex tényállást sűrítenek, azaz tapasztalati úton nem hozható létre interszjektíve ellenőrizhető logikai determináció az összetevő tagok között. A szóösszetételhez a nyelvi tapasztalat által vezérelt analógiás gondolkodás alapján hozzárendelhető egy szintaktikai szerkezet, ez azonban nem járul hozzá a szóösszetétel értelmezhetőségéhez. A szóösszetétel mélystruktúrája megfogalmazatlan, jelentése pedig nyitott marad, ám a szövegkörnyezetet létrehozó metaforikus folyamatban felépül egy metaforikus értelem. A tapasztalat alapján külön-külön

megértett összetevő tagok jelöltjének ugyanis legalább egy szemantikai jegye vagy tulajdonsága hitelesítődik, „komolyan vevődik” a közvetlen szövegkörnyezetben, mely így a szintagmatikusan nem önálló szóösszetétel modifikátoraként lép fel, pl. „... magnetisch ziehts, mit HERZFINGERn, an / dir, Erde ...” („... mágnesezen húzza, szívujjakkal, / hozzád, föld...”) a *Hüttenfenster (Kunyhóablak)* című versben.

6. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újjonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel „összefoglaló helyzet”-ben

A szóösszetételek tapasztalati úton nem rekonstruálható, komplex tényállást sűrítene. A szóösszetételekhez a nyelvi tapasztalat által vezérelt analógiás gondolkodás útján hozzárendelhető egy szintaktikai szerkezet, ez azonban nem járul hozzá a szóösszetétel értelmezhetőségéhez. A külön-külön megértett szavak kapcsolatának mélystruktúráját, az egy nagyobb kompozicionális egységet alkotó szövegkörnyezetből vagy a szövegéből lehet levezetni. A szintagmatikusan nem önálló szóösszetételek a szöveget létrehozó metaforikus makrofolyamatokban szemantikailag szintetizáló, „összefoglaló” szerepet vállalnak magukra. E makrofolyamatokat illetően *anaforikus*, pl. a HERZSINN (szívértelem) szóösszetétel a *Huhediblu (Huhediblu)* című versben, vagy *kataforikus* helyzetben lépnek fel, pl. a WORTAUFSCHÜTTUNG (szófeltöltődés) a *Wortaufschüttung (Szófeltöltődés)* kezdetű versben.

7. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újjonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel „izolált helyzet”-ben

A szóösszetételek tapasztalati úton nem rekonstruálható, komplex tényállást sűrítene. A szóösszetételekhez a nyelvi tapasztalat által vezérelt, analógiás gondolkodás útján hozzárendelhető egy szintaktikai szerkezet, ez azonban nem járul hozzá a szóösszetétel értelmezhetőségéhez. A külön-külön megértett összetevő tagok kapcsolatának mélystruktúráját sem a közvetlen szövegkörnyezetből, sem a szövegegészből nem lehet levezetni. A szóösszetétel összetevő tagjai úgy kapcsolódnak egymáshoz, ahogyan két önálló mondat kötődik egymáshoz. Két egymást kizáró nyelvi elem közt állítódik fel logikai determináció, azaz két olyan nyelvi elem közt, amelynek egyetlen szemantikai jegye vagy tulajdonsága sem hozható kapcsolatba egymással. A szintagmatikusan önálló egységeket képező szóösszetételek sifreként (chiffre), ill. „név”-ként épülnek be a szöveget létrehozó metaforikus folyamatba, pl. a STEINATEM (kőlélegzet) szóösszetétel a *Das auswärtsstehende Land (A fellenült ország)* című versben.

E szóösszetételek helyzeti izolációja azonban nem feltétlenül a maguk inherens tulajdonsága; az értelmezőtől függ, hogy fel tudja-e lelni a szövegkörnyezetben s a szövegegészen azokat a szemantikai folyamatokat, amelyek révén a szóösszetétel összetevő tagjai egymással kapcsolatba hozhatók, s a szóösszetétel a metaforikus folyamat részesévé lehet. Amennyiben a szöveget létrehozó metaforikus folyamatokban a szó

összetétel izolációja nem szüntethető meg, még mindig megkísérrelhető a költői életmű egészéből való kikövetkeztetés.

II.6. METAFORIKUS SZÓÖSSZETÉTEL ÖSSZEFOGLALÓ HELYZETBEN

Metaforikus szóösszetételnek „összefoglaló helyzetben” azokat a szóösszetételeket neveztem, amelyek a szöveget létrehozó, metaforikus nyelvi-szemantikai makrofolyamatokban jutnak jelölő funkcióhoz. E metaforikus nyelvi-szemantikai makrofolyamatok lehetnek anaforikusak vagy kataforikusak. E szóösszetételek olyan, a világra vonatkozó tapasztalattal nem rekonstruálható, komplex tényállást sűrítenek, amely a szövegvilágot kialakító részmozzanatok összefoglalását jelenti.

ANAFORIKUS MAKROFOLYAMATOK

II.6.1. ANAFORIKUS ÖSSZEVIKÁS

Anaforikus összeviikásnak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel összetevő tagjai a szövegben már előfordultak, s amelyeknek az anaforikus újrafelvétel során bekövetkező összeviikása hozza létre a szóösszetételt. Az összetevő tagok közti kapcsolat a szöveg által előstrukturált. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás korábbi állításoknak az egymásvonatkoztatottságát jelenti: BLINDENWORT (vakok szava).

A BLINDENWORT szóösszetétel a *Sprachgitter* kötet *Blume* című versében fordul elő: „Blume — ein Blindenwort.” („Virág — egy vakszó.”).

A BLINDENWORT szóösszetétel fordítható a „vakszó” kifejezéssel, jelentése azonban „a vakok szava”, „a vakok által kimondott szó” körülírással parafrázálható, hasonlóan a BLINDENSCHRIFT szóösszetételhez, mely a magyar nyelvben a „vakírás” kifejezéssel rögzítődött, ám amely a „vakok írásmódját” jelenti.

A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás korábbi állításoknak az egymásra vonatkoztatását jelenti, mégpedig oly módon történő egymásra vonatkoztatását, hogy a szóösszetétel összetevő tagjai a szövegben már előfordultak.

A vers a „kő” kifejezéssel kezdődik („Der Stein.”), majd a második versorban egy, a kőre vonatkozó állítással folytatódik, beemelve egyúttal a beszélő én-t is, a közlés a beszélő én cselekvése és a kő közötti összefüggésre mutat rá: „Der Stein in der Luft, dem ich folgte.” („A kő a levegőben, amelyet követtem.”) A harmadik versor egy megszólítással és egy hasonlattal élő közlés alkotja, amelyben az ismételtlen visszatérő „kő” kifejezés a megszólított szemének a hasonlítójává lesz: „Dein

Aug, so blind wie der Stein." („A szemed oly vak, akár a kő.") A megszólítással és hasonlítással élő közlésben a hasonlítás alapjául a „vakság” szolgál. Minthogy nem céloim a vers komplex elemzése, elegendőnek tartom annak megállapítását, hogy az élettelen, szervesen anyagot jelölő STEIN kifejezés jelentéséhez a kifejezés konnotációs rendszerében a „vakság” jelentés (tulajdonságjegy) is hozzárendelődik. A BLINDENWORT szóösszetétel szövegbeli szerepének és jelentésértelmezésének szempontjából fontosabb annak tudatosítása, hogy a megszólított szeme vak, amelyből, a szem kifejezést metonimikusan fogva fel, arra következtethetünk, hogy a megszólított személy vak. A beszélő énről az első versszak közlései alapján ez nem állapítható meg, legfeljebb csak az, hogy egy „vak” testet követ. A többszörösen összetett mondatból álló második versszak első tagmondata azonban a „vakságot” mindkét személyre kiterjesztettnek mutatja (ha expliciten nem is fogalmazza ezt meg). A „Wir waren / Hände” („Kezek / voltunk”) állítás ui. nemcsak a közvetlen szöveggörnyezetből, hanem Celan költői életművéből is kikövetkeztethetően utalhat a vakság tényére, amikor is a látás helyett a kezekkel való kitapintás lesz az érzékelés lehetőségévé. Ezt a jelentésvonatkozást nyomatékosíthatja a paradoxnak tűnő állítás, amelyben az egyének egy testrésszel azonosítódnak, azzal a testrésszel, mely számukra az érzékelést lehetővé teszi. A második tagmondatban, miközben az állítmány a „kezekre” vonatkoztatott, beemelődik egy újabb kifejezés, amely összefüggésbe hozható a vaksággal, s ez a „sötétség”: „wir schöpften die Finsternis leer” („kimeregettük a sötétséget”). Az elemzésnek ezen a szintjén eldönthetetlen, hogy milyen sötétségről van szó: 1) természeti jelenségről (az éjszaka sötétsége), 2) a vakság által állandósult sötétségről vagy 3) a „sötétség” kifejezés valamilyen elvont jelentéséről. A harmadik tagmondat, ha nem is segít hozzá a „sötétség” kifejezés jelentésének egyértelmű kijelöléséhez, de lehetőségessé teszi a kifejezésnek a vaksággal való összefüggésbe hozását: a „wir fanden das Wort” („rátaláltunk a szóra”) közlés a magunkban való elmélyedésre is utalhat; a „sötétség” kifejezés tehát azt az állandósult sötétséget is jelentheti, amely (a „vakság” kifejezést figuratív jelentésében értve) egy létállapot, léthelyzet általános érvényű megnevezésévé lesz. Ez utolsó közlésben egyszersmind a BLINDENWORT szóösszetétel második összetevő tagja, a Wort kifejezés is beemelődik, s a következő tagmondat ezt értelmezi, ill. nevezi meg: „... das den Sommer heraufkam: / Blume.” („amely a nyárban feljött: / virág.”) A „Blume” az a szó, amelyre a beszélő én s a megszólított személy rátalált, ezt erősíti meg a harmadik versszak első sora: „Blume — ein Blindenwort” („Virág — egy vakszó”).

Egyetlen utolsó megjegyzés kívánczik még ide: hogy nem a virágról, hanem a BLUME kifejezésről, a szóról van szó, ezt nyomatékosítja nyelvérzékeim szerint a BLINDENWORT szóösszetétel előtt álló határozat.

lan névelő is, amely a szóösszetételben a második összetevő tag jelentését emeli ki. A BLINDENWORT az egy szó, amelyet vakok mondtak, mondanak ki.

II.6.2. ANAFORIKUS VARIÁCIÓ

Anaforikus variációnak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel összetevő tagjai a szövegben korábban előforduló nyelvi elemek jelöltjeinek szemantikai variáció útján történő újra felvételét jelentik. A szóösszetétel összetevő tagjai közti kapcsolatot a szöveg által előstrukturált. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás korábbi állításoknak az értelmezését jelenti: BAUMWORT (faszó), STERNWURF-KASCHEMMEN (csillagdobás-lebuj), WORT NACHT (szóéj).

A BAUMWORT szóösszetétel a *Von Schwelle zu Schwelle* kötet *Im Spätrot (Késővörösben)* című versében fordul elő: „Im Blau / spricht sie ein schattenverheissendes Baumwort . . .” („A kékben / kiejt egy árnyéket ígérő faszót . . .”).

A szóösszetétel többféleképpen parafrázálható, attól függően, hogy az összetevő tagok kapcsolatát (OBJ^A—OBJ^B) milyen szintaktikai struktúrára vezetjük vissza, s ebből következően az egyes összetevő tagoknak milyen mondatbeli funkciót tulajdonítunk. Ez értelmezések sorában egyetlen olyan parafrázis látszik lehetségesnek, amely egy, a reális világban tapasztalható tényállásnak megfelel: „a fát jelölő/kimondott szó”, amikor is a felszíni struktúrában tárgyesetet betöltő BAUM főnév és az alanyi esetet betöltő WORT főnév között az állítás mélystruktúrájában egyfajta szubsztitúciót figyelhetünk meg: a (kimondott) szó nem más, mint a „fa” szó. Egy másik lehetséges parafrázis épp egy, ezzel a szintaktikai struktúrával ellentétes levezetéshez jutna: „a fa által kimondott szó” szerkezethez, amelyben a BAUM főnév alanyként, a WORT főnév tárgyként funkcionál. Ez utóbbi parafrázissal párhuzamos egy olyan értelmezés, amely szerint „a szó a fa kinövése, hajtása”, pl. a BAUMHARZ (mézga) szóösszetétel formális analógiájára. Elképzelhető még egy olyan értelmezés is, amelyben „fa alakú szóra” gondolnánk, pl. a BAUMFARN (páfrányfa) szóösszetétel formális analógiájára. Mindezen értelmezéseknek közös jellemzője, hogy olyan tényállás-konfigurációt feltételeznek, amely a reális világban nem tapasztalható, s amelyek egy közös paradoxonra vezethetők vissza: az elsődleges jelentésében elvont fogalmat jelölő WORT kifejezés meghatározója egy konkrét főnév (BAUM). Bármennyire is kézenfekvőnek tűnhet, hogy a legelső, a reális világban tapasztalható tényállás-konfigurációt kifejező parafrázis mellett döntsünk, azt tapasztaljuk, hogy ez az értelmezés, ha expliciten nem is mond ellent a szóösszetétel közvetlen szövegkörnyezete által kifejezeteknek, elfogadhatatlanul nagy mértékben leegyszerűsíti s elszegé-

nyílt a közlés hírértékét, amennyiben a WORT kifejezésről a BAUM kifejezés jelentésére helyezzük a hangsúlyt, holott a szöveggörnyezet mindkét összetevő tag jelentését egyformán nyomatékosítja: a szó az, amely kiejtődik, s amely a fá-val való kapcsolatából következően „árnyékot ígér”. A költői közlés semmiképp sem azt állítja, hogy kimondódik a „fa” szó, hanem azt, hogy kimondódik a BAUMWORT, amely árnyékot ígér. Ahhoz, hogy a szóösszetételnek a szöveggörnyezetében aktualizált jelentése leírható legyen, a vers egészében betöltött helyzet/funkcióját kell megvizsgálni.

A vers témája a halott kedves megidézése: „felébresztése” a nyelvi megnevezés által, amikor is a „kedves” névtelen személye az élet metonimikus jelöljeként is olvasható. A szerelmes vers nem a szerelmet problematizálja, hanem a róla való beszédet; az autentikus megidézés lehetőségeire reflektál. A nyelvi reflexió irányát jelzi a halott kedves személytelen, a nyelvi síkra transzponáló megidézése az éjszaka álomszerű valóságában: az éjszaka valóságában realizálódott beszéd (megszólítás) az „alvó nevek egyikét” ébreszti fel, s vezeti el az éjszakai (álom)világ öntudatlan, organikus létterébe. Az „embernövésű pínia” („... unter die Pinien: / eine, von menschlichem Wuchs...”) — „... a mandulafenyők között: / egy embernövésű...” — ennek az öntudatlan s mégis organikus létformának a képviselője, beszédében — „Im Blau / spricht sie eine schattenverheissendes Baumwort...” — ennek a létformának az egyedülvaló értéke jut kifejezésre. Ez az a nyelv, amely a halál elfogadására s egyúttal (Celan költői létszemléletéhez hűen: ezáltal!) a léttelenség megvalósítására képesül.

A BAUMWORT szóösszetétel ennek a tematizált költői reflexiónak a szintetikus metaforája: a „költői szónak” mint olyannak a nyelvi realizációja.

A szóösszetételnek a versben aktualizált értelmét leginkább megközelítő parafrázis „a fának megfelelő, a fa értékű szó” lenne, amikor is a BAUM kifejezésben, anélkül hogy elsődleges jelentését elveszíténé (ezt hitelesíti a piniákra hyponímiásan visszautaló anaforikus helyzete), a jelentésbővülés szemantikai folyamata megy végbe: az öntudatlanságában teljes, szerves lét metaforikus jelölőjévé lesz.

A STERNWURF-KASCHEMMEN szóösszetétel az *Atemwerde* kötet *Hafen (Kikötő)* című versében fordul elő: „...kreuzen, an Sternwurf-Kaschemmen vorbei, / unsre immer noch trunknen, trinkenden, / nebenweltlichen Münder...” („... kereszteződnek, a csillagdobás-lebuj mellett, / a még mindig részeg, ivó, / mellékvilági szájakaink...”).

A szóösszetétel az OBJ^A—LOC^B [történi] formális szerkezetre vezethető vissza, az értelmezést megnehezíti azonban, hogy az első összetevő tag maga is egy értelmezésre váró újonnan alkotott metaforikus szóösszetétel.

A szóösszetétel értelmezésekor a második összetevő tag, a KASCHEM-MEN kifejezés jelentését szó szerinti értelemben is érthetjük, attól függetlenül, hogy a szövegkörnyezetében, helyhatározói értelmezőként a mondatba ágyazódva, a metaforikus jelentésbővülésére is sor kerül. Szó szerinti értelmezhetősége a nyelvi-szemantikai makrofolyamatok által is előfeltételezett. A vers első mondatában az események helyének a meghatározásaként a HURENTISCH (ringyók asztala) szóösszetétel szolgál, vagyis a KASCHEM-MEN és a HURENTISCH kifejezések között thesaurisztikus reláció áll fenn. Kevésbé egyértelmű a STERNWÜRFEL szóösszetételnek a nyelvi-szemantikai makrofolyamatok általi előfeltételezettsége. A STERN kifejezés szinonimájaként jelenik meg az ASTRAL (csillagokra vonatkozó, csillag-) kifejezés az ASTRALFLÖTE (csillagfuvola) szóösszetételben: „... wie die / Astralflöte von / jenseits des Weltgrats...” („... a világperemen túlról való csillagfuvolaként...”)

A WURF kifejezést a második versszakban előforduló *würfel* (kockázz, kockázd el) kifejezéssel összefüggésbe hozva a kockajáték közbeni dobás értelmében érthetjük, amikor is a STERN kifejezés vagy a játékban részt vevő személy(ek) vagy a kockadobás eredményének metaforikus megnevezéseként fogható fel. A metaforikusan használt STERN kifejezés jelentésében mindkét értelmezés esetén az irónikus leértékelés tudati magatartása érzékelhető. Ezt a magatartást hitelesíti a szóösszetétel szövegkörnyezete is: az érzéki aktust megnevező költői kép lexikájában.

A WORTNACHT szóösszetétel a *Von Schwelle zu Schwelle* kötet *Abend der Worte* (A szavak estéje) versben jelenik meg: „Die Doggen der Wortnacht, die Doggen / schlagen nun an / mitten in dir: / sie feiern den wilderen Durst, / den wilderen Hunger...” („A szóéj szelindekei, a szelindekek / ugatni kezdenek / legbensődben: / ünneplik a vadabb szomjat, / a vadabb éhséget...”)

A szóösszetétel WORT szavának az anaforikus újrafelvétel során való értelmezhetősége aligha szorul magyarázatra, hiszen a WORT kifejezés magában a verscímbe s az azt ismétlő verskezdő szószerkezetben megjelenik. A NACHT kifejezés a világra vonatkozó tapasztalat alapján fogható fel az ABEND kifejezés jelentésével kapcsolatba hozható kifejezőként. A WORTNACHT szóösszetétel szövegbeli helyzetéből következően a vers központi metaforájává lesz. A vers a „szóéj” szituációját írja le, a metaforikusan kifejtett és látomásosan megjelenített történések, tényállások sorát, amelyek a szavak „éjszakáját” jellemzik. Ezt az értelmezést követve a szóösszetétel tehát nem egy időhatározói szerkezetre vezethető vissza — OBJ^A—TEMP^B — [lenni] —, hanem egy birtokos szerkezetre: POSS^A—OBJ^B — [lenni]. Ezzel azonban az összetevő tagok közötti kapcsolat jellege csak formálisan határozódott meg; a versbeli közlések szerint ui. nem arról van szó, hogy a szavaknak éjszakájuk van, hanem arról, hogy „a szó az éjszaka állapotát teremti meg”, egy olyan léthelyzetet, amelyben a „szóéjszaka szelindekei ugatni kezde-

nek legbensődben, a vadabb szomjúságot, a vadabb éhséget ünnepelve". A szóval feltámasztott / előidézett szenvedélyes érzékiség „éjszakája” ez, s ezt értelmezik az utolsó versszak reflexív közlései is.

II.6.3. PARCIÁLIS ANAFORIKUS VARIÁCIÓ

Parciális anaforikus variációnak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel egyik összetevő tagja a szövegben korábban előforduló nyelvi elem jelöltjének szemantikai variáció útján történő újrafelvételét jelenti. A másik összetevő tag a jelölt új irányból való értelmezését, tematikus váltást hozhat magával. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás a korábbi állítás(ok) újjáértelmezését jelenti: AUGENKIND (szemgyerek), BEILWORT (fejszeszó), STERNMAUERSEGLERN (csillagfalvitorlázók), WORTSAND (szóhomok), WORTSTIER (szóbika).

Az AUGENKIND szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Eis, Eden* (Jég, éden) című versében fordul elő: „Es sieht, denn es hat Augen, / die helle Erde sind. / Die Nacht, die Nacht, die Laugen. / Es sieht, das Augenkind.” („Ő lát, mert szeme van, / melyek fénylő földgolyók. / Az éj, az éj, az oldatok. / Ő lát, a szemgyerek.”)

A vers kompozíciója egy, a kabalával összefüggésbe hozható enigmatikus felépítést követ. A vers komplex elemzése helyett csak azokra a nyelvi egységekre és szemantikai folyamatokra utalok, amelyek a szóösszetétel értelmezéséhez hozzásegíthetnek. A három versszakból álló vers első sorában azonnal megjelenik az „es”-szel (sing. 3. szem., semleges nemre utaló személyes névmás) jelölt, meghatározatlan alany, amely a második versszakban AUGENKIND-nek mondódik. A versbeli közlések sorra e meghatározatlan „valamit” értelmezik: ő „az elveszett ország, ahol a nádasban egy hold nő”, s ahol „mindez velünk együtt megfagyott”, miközben ő „izzik és lát”, „szemei vannak, melyek fénylő földgolyók”. A versbeli közlések tehát az „elveszett, megfagyott ország” látványát és a látás képességét egyforma nyomatékkal vonatkoztatják a közlések meghatározatlan alanyára, hogy majd az utolsó versszakban a látás eredményeként is felfoghatóan „a jég feltámadásának” a reménye fogalmazódjon meg („Das Eis wird auferstehen, / ehe sich die Stunde schliesst.” — „A jég feltámad, / mielőtt az óra lezáródna.”). A megfagyottság, a „jég” metaforájában Celannak — más verseihez hasonlóan — a fasizmus utáni lét megítélése, történelmi helyzetfelmérése ölt(het) alakot. A „jég feltámadásának” a reményét megfogalmazva s e reményt a látástól függővé téve, e vers azon ritka Celan-versek közé tartozik, amelyekben a változás reménye lehetségesnek, közvetlenül megfogalmazhatónak mutatja magát. Az egyértelműen meghatározhatatlan jelentésű AUGENKIND szóösszetételben e pozitív változásokra képessé lett/tett létre történhet utalás. Komolyan véve a „szemek = fénylő földgolyók”

metaforikus azonosítást, az AUGENKIND szóösszetétel felfogható a „földgolyó gyermekének” is, a fasizmus embertelenségei okán erkölcsi hitelét veszített emberi nem „gyermekként” új életet kezdő, az „édent” újra megengedő lehetőséget megnevező metaforaként. Ez értelmezés mellett döntve a szóösszetétel „a szem gyermeke” — POSSA—OBJ^B — [len-ni] — szerkezetre vezethető vissza, amikor is mindkét összetevő tag a szemantikai folyamatok összefüggésében jut metaforikus ill. metonimikus jelentéshez.

A BEILWORT szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Huhediblu* című versében jelenik meg, mégpedig egy szójáték következtében a versbe emelten: „...als Beiwort, als Beilwort...” („...mint mellékszó, mint fejszeszó...” — a *Beiwort* kifejezés *melléknevet* jelent).

A szójátékként versbe emelt BEILWORT szóösszetétel magát a BEILWORT szóösszetétel jelentését is újraértelmezi, miközben korábbi nyelvi-szemantikai folyamatokra is visszautal. „A szó mint fejsze”, a „fejszeként viselkedő szó” parafrázisokra visszavezethető szóösszetétel nemcsak a történelmi léttapasztalatot metaforikusan megnevező értelemben jut jelentéshez, hanem a konkrét költők eljárásaira emlékeztető módon a vers nyelvi megformáltságának reflexív értelmezéseként is. Verselemzés helyett csak utalok az egyes szavak mechanikus (erőszakos) szétválasztására („feldaraboltságára”), az elliptikus szerkezetek halmozására.

A BEILWORT szóösszetétel ugyanakkor egy parciális kataforikus variáció folyamatának az elemeként is felfogható, mintegy a FALLBEIL (zuhanó fejsze = nyaktiló) kifejezés tartalmának részleges előjelzése-ként.

A STERNMAUERSEGLERN szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Zur Rechten (Az igazakhoz)* című versében fordul elő: „Die Reise-Sicheln am ausser- / himmlischen Ort / mimen sich weissgrau / zu Mondschalwalben zusammen, / zu Sternmauerseglern...” („Az utazó-sarlók az égen- / túli helyen / fehérszürkén színlelik magukat / együvé a holdfecskékhez, / csillagfalvitorlázókhoz...”)

A szóösszetétel STERN és SEGLER összetevő tagjai tematikusan előreljeltettek: a „sarlós fecskéféléket” is jelentő SEGLER kifejezés a MOND-SCHWALBEN (holdfecskék) szóösszetétel SCHWALBEN szavával, a STERN kifejezés pedig a MOND szóval. Ugyanakkor a SEGLER kifejezés elsődleges jelentésében „vitorlázót” jelent. Nyelvérzékem a szóösszetételt „a csillagfalon túlra vagy azon átvitorlázók” parafrázissal látja leírhatónak, amikor is a „vitorlázók” egyúttal a fecskéféle madarakat is jelölik. Külön értelmezést igényelne a STERNMAUER metaforikus szóösszetétel, mely a „csillagok alkotta fal” parafrázissal írható le. A STERNMAUER és a SEGLER összetevő tagok közötti helyhatározói kapcsolatot hitelesítheti a szövegkörnyezet „égen túli hely” helymegjelölése is, mely az „égi/mennyei helyről” való kijutás jelentését tartalmazza.

A WORTSAND szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Les Globes* című versében fordul elő: „Aller / Gesichter, Schrift, in die sich / schwirrender Wortsand gebohrt — Kleinewiges, / Silben.” („Minden / arcok írása, amelybe / kavargó szóhomok fúródott — Kisörökkévalóan, / szótagok.”)

A WORTSAND szóösszetétel WORT összetevő tagja a közlés SCHRIFT kifejezésére utal vissza, mintegy a „minden arcok írása” nyelvi szerkezet az, amely a szóösszetétel értelmezésének az irányát befolyásolja. A közlésben a SCHRIFT kifejezésmetaforikus értelemben jut jelenlétéhez, ám anélkül, hogy szó szerinti jelentését elveszítené. A közlés a világra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalattal is értelmezhető: „meglátszik az idő vagy a szenvedés stb. nyoma az arcán”, mondjuk a természetes nyelvhasználatban pl. az arcba vésődött ráncokra utalva. Az arc tehát mintegy visszatükrözi azt/mindazt, amit a személy megélt, „leolvashatók” lesznek róla a léttapasztalatok. A ráncosodó arcba, az arc ráncjaiba — „árkaiba” — „fúródhat”, bevésheti magát „valami”, amit a közlés „homoknak” ill. „szóhomoknak” nevez. Ugyanakkor az „írásként” (összefüggő jelek értelmezhető/leolvasható rendszereként) felfogott arcba „fúródott” WORTSAND szóösszetételben a WORT kifejezés jelentése lesz a meghatározó. Homokként viselkedő szavak „fúródnak” a ráncok közé, az arc jelölte „írásba”. „A homokként viselkedő szavak” leírás egyben a szóösszetétel parafrázisa is. E parafrázist hitelesítheti a „szótagok” („Silben”) hátravetett alanyi értelmező is. A „parányi szemcsékből álló laza anyagként” (a homok definíciója) viselkedő „szó” további osztódásra is képesülten („szótagok”), szervesen és materialitásában felfogottan lesz az arc jelölőjévé, az „arc-írás” kiegészítőjévé, létrehozójává. Nem hangsúlyozható eléggé, hogy a költői közlésben *írásról és szóról*, továbbá „kisörökkévalóan létező szótagokról” van szó. A metaforikus közlés nem valamely létélményről tudósít, hanem a létezés („minden arcok” alakulását) befolyásoló költői beszéd-ről. A költői beszéd az, amely nyomot hagy a léten, amely rámutat a létre, lényegi szervezetlenségében is „örökkévalóan”.

A WORTSTIER szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet *Bakensammler* (*Irányítógyűjtő*) című versében fordul elő egy parciális anaforikus variáció folyamatát összefoglaló helyzetben: „Baken- / sammler, nächtlings, / die Hücke voll, / am Fingerende den Leitstrahl, / für ihn, den einen an- / fliegenden / Wortstier.” („Irányító- / gyűjtő, éjjel, / a puttony teli, / az újvégen az irányugarat / számára, az egyik oda- / repülő / szóbikának.”)

A *Baken* kifejezés jelentése egyértelműen nehezen jelölhető ki; a hajóv. repülőközlekedésben az irányadót jelenti, a szárazföldi/vasúti közlekedésben a jelzőtáblát. Mindenképpen egy olyan fogalomra utal, amely *irányító jelként* funkcionál. Ez „irányító jel gyűjtője” az „irányugarat” (rep. műszó) mutatja az „odarepülő szóbikának”. A jeladásra szolgáló dolgokat megnevező kifejezések kapcsolatba hozhatók a WORT kifeje-

zéssel. Maga a szó az, amely a kijelölt helyre „repül/leszál”, miközben a szóösszetételben a WORT kifejezés hordozta tartalmak metaforikus predikáció útján való kiegészítésére került sor. A szóösszetétel parafrázisa a „bikának felfogott szó” lehet, s a STIER kifejezés konnotációs rendszerében lehetnének fel azokat a tartalmakat, tulajdonságjegyeket, nyelvi-gondolati asszociációkat, amelyek alapján a WORT kifejezés jelentésének metaforikus kiegészítésére, konkretizációjára vállalkozhatott.

E szóösszetétel, miként a WORTSAND szóösszetétel is, azt példázza, hogy a metaforikusan alkotott szóösszetételek esetében nem feltétlenül érvényesül a szabály, miszerint a meghatározó tag a meghatározott tag előtt áll; a WORT szóval alkotott, itt értelmezett szóösszetételek esetében a WORT kifejezés tekinthető alapszónak.

II.6.4. ANAFORIKUS KOMPOZÍCIÓ

Anaforikus kompozíciónak azt a nyelvi-szemantikai folyamatot nevezem, amelyben a szóösszetétel összetevő tagjai olyan nyelvi struktúrákra és elemekre utalnak vissza, amelyek közvetlenül nem vesznek részt a szóösszetétel létrehozásában. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállásban a korábbi állítások átszervezés útján történő szintézise következik be: HERZSINN (szívértelem), QUELLNÄCHTIGE (forráséjszakájú), ZELTWORT (sátorszó).

A HERZSINN szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Huhediblu* című versében jelenik meg: „Denn sie bewegt sich, dennoch, im Herz-sinn.” („Hiszen ő mozog, mégis, a szívértelemben.”)

A mondat alanyát képező „sie” személyes névmás (sing. 3. szem., nőnemű) az előző mondat *Zerkerirschung* (töredelem, bűnbánat) kifejezésére referál. A szóösszetétel tehát értelmezhető közvetlen szöveggörnyezetében is, mikor is a HERZ kifejezést figuratívan értve „az érzelem, a szívjószág befolyásolta, kialakította értelem” parafrázissal a szóösszetétel szerkezete leírhatóvá lesz. A szóösszetétel jelentése azonban túlmutat a közvetlen szöveggörnyezetben betöltött jelentésfunkción, s közvetlen kapcsolatba hozható a vers egészét létrehozó nyelvi-szemantikai folyamatokkal: a már említett elliptikus szerkezetek, a szintaktikai szervezetlenség nyomait mutató szerkesztésmód mellett az értelmetlenné torzított nyelvi alakzatok s az értelmetlenné tett nyelvi alakzatokra visszautaló értelmes kifejezések expresszív hírértéke, a kérdőszavak halmozása, melyek egy indulati tudatállapotot tükröznek, pl. „Wann, wannwann, / Wahnwann, ja Wahn . . .” („Mikor, mikormikor, / Örületmikor, igen örület . . .”) vagy: „Wann / blüht es, das Wann, / das Woher, das Wohin und was / und wer / sich aus- und an- und dahin- und zu sich lebt . . .” („Mikor / virágzik, a mikor, / a honnan, a hová és mi / és ki, / éli magát ki és meg és oda és hozzá . . .”)

A HERZSINN szóösszetétel ennek a szerkesztésmódnak, közlésmódnak a szintetizáló értékelését is nyújtja.

A QUELLNÄCHTIGE szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Erbört* (*Meghallgatva*) kezdetű versében jelenik meg: „Dier, Quellnächte, war / ich nicht ähnlich...” („Hozzád, forráséjszakájú, nem / voltam hasonló...”)

A QUELLNÄCHTIGE névvel illetett személy megszólítása már a harmadik versszakban bekövetkezik, a megszólított személy ott a „megvakulás állapotában létezik” („dir... im Erblinden”). A szóösszetétel NÄCHTIGE kifejezése olvasatom szerint a megvakultság, az örök sötétség képzetére/tényére utal vissza; ehhez az „éjszakához” azonban tematikus progresszió értékűen egy új jelentésvonathoz kapcsolódik a QUELL kifejezés által. A megvakult személy „forráséjszakájú” lett. Ha az „éjszakát” a megvakult személy létszituációjaként foghatjuk fel, úgy a szóösszetétel QUELL kifejezése ennek a létszituációnak a pozitív értékeire utal. A szóösszetétel parafrázálható „forrássá lett vagy forrást tartalmazó éjszakaként” is, a *forrás* kifejezést az „eredet, a származás, a kezdet tényeként” fogva fel, de parafrázálható olyan „éjszakaként” is, amelyben „forrás tör elő”, a *forrás* kifejezést ezúttal a „földből feltörő tiszta vízként” érve. A versbeli nyelvi-szemantikai folyamatok mindkét értelmezést megengedik. A megvakult személy a vers korábbi közlései szerint ui. „földgolyókat tart a kezében”. Megítélésem szerint a QUELLNÄCHTIGE szóösszetételnek itt vázolt mindkét jelentése aktualizált a versben. Nem egyszerűen a szóösszetétel jelentésbeli többértelműsége észlelhető e jelenségben, hanem Celan költői nyelvasználatának sajátossága is: a metaforikus közlésmódban az elvonatkoztatás többszínűsége.

A ZELTWORT szóösszetétel a *Die Niemandrose* kötet *Anabasis* (*Anabázis*) című versében fordul elő: „Sichtbares, Hörbares, das / frei- / werdende Zeltwort: / Mitsammen.” („Látható, hallható, a / szabaddá / levő sátorszó: / Együtt.”)

A szóösszetétel parafrázisa a „sátort alkotó szó”, a „sátor szerepét betöltő szó” lehet. Ez a szó a vers utolsó szavaként meg is neveződik: *Mitsammen*. Ahhoz, hogy a „sátor szerepét betöltő szó” aktualizált jelentése értelmezhető legyen, egyrészt a vers címét, másrészt a szöveg egészét kell szem előtt tartani. Az „anabázis” történelmi vonatkozású kifejezés, a „hadseregnek nehéz, viszontagságos körülmények közötti hadjárata” értendő alatta. A ZELT kifejezés jelentése a „viszontagságos körülmények közötti hadsereg” vonatkozásában jut hangsúlyosan pozitív értékhez. A versbeli közlések azonban nem egy hadjáratról szólnak, hanem tudattörédekek jelzése formájában érzékeltetnek egy léthelyzetet, mégpedig a Celanra oly jellemző módon, a költészet helyzetére, lehetőségeire reflektáltnak. A versbeli közlések nem az élelményként felidézett/megtett útról tudósítanak, hanem az írásról, a csak a nyelvben (nyel-

vileg) elérhető utópisztikus hely kereséséről. Az első versszak közlései közvetlenül kifejezik ezt a kettősséget, miközben a hangsúly egyértelműen az írásra, a költészet lehetőségére helyeződik: „Dieses / schmal zwischen Mauern geschriebne / unwegsam wahre / Hinauf und Zurück / in die herzhelle Zukunft.” („Ez a / keskeny, falak közé írt / járhatatlanigaz / felfelé és vissza / a szívvilágos jövőbe.”)

KATAFORIKUS MAKROFOLYAMATOK

II.6.5. KATAFORIKUS VARIÁCIÓ

A kataforikus nyelvi-szemantikai folyamatban a szóösszetétel mindkét összetevő tagjának jelöltje újrafelnevődik a szemantikai variáció által. A szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás a nyelvi-szemantikai folyamat témájává lesz: WAHNGÄNGER-AUGEN (örületjárat-szemek), WORTHÖHLEN (szóbarlangok).

A WAHNGÄNGER-AUGEN szóösszetétel a *Lichtzwang* kötet e szóösszetétellel kezdődő versében jelenik meg: „Wahngänger-Augen: in euch / münden die übrigen Blicke.” („Örületjárat-szemek: belétek / torkollnak a megmaradt pillanatások.”)

A szóösszetétel parafrázisa az „örületet látó v. láttató szemek”, ill. „az örület járatává lett szemek”.

Nemcsak a szóösszetétel közvetlen szövegkörnyezete, hanem az egész vers felfogható olyan metaforikus közlések sorának, amely a témává tett szóösszetétel jelentésvonatkozásait értelmezi.

Még szembetűnőbben mutatja ezt a nyelvi-szemantikai folyamatot a WORTHÖHLEN szóösszetétel versbeni tematizáltsága: a *témaszót* jelentő helyzete. A szóösszetétel a *Fadensonnen* kötet *Kleide die Worthöhlen aus* (Béleld ki a szóbarlangokat) kezdetű versében jelenik meg, s a vers minden egyes közlése a szóösszetételre utal vissza, azt értelmezi, jellemzi egy-egy felszólító módban megfogalmazott állítással. Ez állítások értelmében a WORTHÖHLEN szóösszetétel a „barlangokat alkotó szavak” leírással parafrázálható; a szóra vonatkozó metaforikus predikáció értelmezését a vers komplex elemzése tenné lehetővé.

II.6.6. PARCIÁLIS KATAFORIKUS VARIÁCIÓ

A kataforikus nyelvi-szemantikai folyamatban a szóösszetétel új nyelvi elemekkel kerül összefüggésbe, miáltal a szóösszetételben megfogalmazott komplex tényállás átértelmezésére kerül sor: HERZFADEN (szívfonalak).

A HERZFADEN szóösszetétel az *Atemwende* kötet *Beim Hagelkorn* (Jégverésmagban) kezdetű versében fordul elő: „...in den Herzfaden die / Gespräche der Würmer geknüpft-:” („...a szívfonalakba / becsomózva a férgek beszélgetései-:”).

Közvetlen szövegkörnyezetében szemlélve a HERZFADEN szóösszetétel egy érzelmi megnyilvánulás, magatartás metaforikus jelölőjeként értelmezhető. A rávonatkozó újabb állítások nem mondanak ellent ennek az értelmezésnek, de új viszonylatokba állítva új tulajdonságjegyekkel látják el: „eine Sehne, von der / dine Pfeilschrift schwirrt, / Schütze.” („egy húr, amelytől / nyílírásod surran, lövész.” — Megjegyzés: a *Sehne* szó idegszálát is jelent.)

II.6.7. KATAFORIKUS KOMPOZÍCIÓ

A kataforikus nyelvi-szemantikai folyamatban a szóösszetétel a később kialakuló összefüggések (eszmei) összefoglalására képesül. A szóösszetétel a címszó szerepét vállalja magára: NACHTSTRAHL (éjsugár), WORTAUFSCHÜTTUNG (szófeltöltődés).

A NACHTSTRAHL szóösszetétel a *Mohn und Gedächtnis* kötet egyik versének a címét alkotja. A vers közvetlenül nem értelmezi a szóösszetételt, hacsak a vers első sora nem tekinthető közvetlenül a címre utalónak: „Am lichteften brannte das Haar meiner Abendgeliebten:” („Legfényesebben az estszerűen haja égett:”). Versolvasatomban a címadó szóösszetétel jelentésének közvetlen referencialitása a versben nem adott, a cím a versbeli látomásos közlések egyfajta értékelését nyújtja az „éjszaka kisugárzása” megnevezéssel.

A WORTAUFSCHÜTTUNG szóösszetétel az *Atemwende* kötetben jelenik meg verskezdő helyzetben: „Wortaufschüttung, vulkanisch, / meerüberauscht.” („Szófeltöltődés, vulkanikus, / tengert túlharsogó.”)

Hasonlóképpen az előző szóösszetételhez a WORTAUFSCHÜTTUNG szóösszetétel is címadó (címszó) szerepet tölt be, ám azzal a lényeges különbséggel, hogy a vers nyelvi-szemantikai folyamataiban, a költői képekben és a reflexiókban a szóösszetétel jelentésvonatkozásai konkretizálódnak, egy összefüggő folyamat eredményeként tüntetve fel a szóösszetétel jelentését. A témaként felfogott „szófeltöltődés” a költői alkotás, az autentikus költői szó képzetkörén — Celan költészetszemléletén — belül lesz értelmezhetővé.

III. KITEKINTÉS

Celan újonnan alkotott (metaforikus) szóösszetételeinek csoportosítása azt mutatja, hogy ez idioszinkretikus szóalkotások nyelvészeti, szövegyelvészeti szempontok figyelembevételével körülhatárolhatóak, s az újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetételek esetében a világra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi tapasztalat, ill. a metaforikus szóösszetételek esetében a szövegkörnyezetben érvényesülő nyelvi-szemantikai (makro)folyamatok segítségével értelmezhetőek.

Az elemzések azt mutatják, hogy a metaforikus szóösszetételek túl-

nyomó többségéhez nemcsak hogy legalább egy szintaktikai struktúra hozzárendelhető, hanem értelemszemantikai értelmezhetőségük is lehetséges. (Kivételt egyedül az izolált helyzetben fellépő metaforikus szóösszetételek alkotnak, melyeknél csupán a szövegben aktualizált *lehetőséges* jelentésről beszélhetünk.) Az értelmezés során azonban legtöbbször be kellett érnem az összetevő tagok közötti metaforikus predikáció s az összetevő tagok jelentésében ebből következő metaforikus jelentésváltozás, ill. a szóösszetétel jelentésstruktúrájában az értelemszemantikai irányultság jellemzésével, más szóval egy „metaforikus értelem” konstruálásával, ám anélkül, hogy a „metaforikus relátum” megfogalmazható lett volna. Vagyis a metaforikus szóösszetételek értelmezésekor a legtöbb esetben felmerült a szóösszetételek jelöltjének az azonosíthatósága.

Egy elmélyültebb jelentéseméleti vizsgálódás, ill. egy összehasonlításra alapuló metaforakutatás (más költők, más típusú költői szövegek metaforikus szóösszetételeinek az elemzése) világíthatná meg, hogy e jelenségben Celan *hermetikus* nyelvhasználatának a jellemzőjét vagy a költői nyelvben felépülő metaforikus szóalkotások *általános* jellemzőjét kell-e látni.

A metaforikus szóösszetételek esetében felmerülő másik nyílt grammatika-szemantikaelméleti kérdés a szóösszetétel jelentésmeghatározó szavának (a nyelvészeti szakirodalomban: *alapszó*) a megállapítására vonatkozik. Az újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetételeknél szabályszerűen a szóösszetétel második (utolsó) tagja tekinthető az alapszónak, pl. a NOVEMBERSTERNEN szóösszetétel mindenképpen valamilyen csillagot jelöl. A metaforikus szóösszetételek esetében azonban ez nem tekinthető általános érvényű szabálynak. Parafrázisálva e szóösszetételeket, egy-egy szintaktikai struktúrát rendelttem hozzájuk, a szóösszetételnek a szövegkörnyezetében érvényesülő jelentése azonban gyakran azt mutatta, hogy 1) a szintaktikai determináns nem mindig azonos a szemantikai determinánssal, pl. a HERZ és a WORT kifejezésekkel alkotott szóösszetételek legtöbbszörében, vagy hogy 2) szemantikailag mindkét összetevő tag hasonló mértékben dominánsnak tekinthető, pl. a STEIN és a NACHT kifejezésekkel alkotott szóösszetételek legtöbbszörében.

Ez a jelenség, vagyis az, hogy a metaforikus szóösszetételekben a szintaktikai (grammatikai) domináció nem esik feltétlenül egybe a szemantikai dominációval, még az izolált helyzetben fellépő szóösszetételeknél is megfigyelhető, pl. a STEINATEM szóösszetétel „a kő lélegzik”, ill. „a kő lélegzete” és a „megkövült lélegzet” szintaktikai szerkezetekre vezethető vissza. Annak ellenére, hogy a szóösszetétel jelentésében nyilvánvalóan valamilyen „lélegzetről” van szó, a szintaktikai determináns szerepét betöltő STEIN kifejezés szemantikailag az ATEM kifejezéssel egyenértékű szerephez látszik jutni.

A grammatikai és a szemantikai domináció kérdése a metaforikus szóösszetételben lényegében az első kérdéskörre utal vissza, a metaforikus

szóösszetételek jelöltjének a meghatározhatóságára. Ha ugyanis a metaforikus szóösszetétel relátuma szabatosan nem határozható meg s a szóösszetételhez (közvetlenül) nem rendelhető nyelven kívüli korrelátum, úgy a szóösszetételek összetevő tagjai közti szemantikai domináció kérdése lényegileg nyitottnak tekintendő; metaforikus értelmeknek a metaforikus predikáció útján történő egymásra vonatkoztatásáról lehet csak szó, melyek közül az egyik vagy a másik kifejezés metaforikus értelme a szövegkörnyezetben juthat szemantikai dominációhoz, attól függően, hogy a szövegkörnyezet mily mértékben egyértelműsíti a szóösszetétel jelentését.

Az, hogy e kérdések ilyen sarkítottan felmerülhettek, kétségkívül sokban következik Celan hermetikus nyelvhasználatából is. E kérdések szemantikaelméleti tisztázása tehát nemcsak a metaforaelméleti kérdések, hanem a hermetikus nyelvhasználat jellemzőinek a megvilágításához is hozzájárulna.

E szemantikaelméleti kérdésekhez kötődik egy irodalomelméleti vonatkozású kérdéskör is. Az elemzések során többször utaltam rá, hogy az egyes metaforikus szóösszetételek, kifejezések a szövegben metaforaként funkcionálnak s nem szimbólumokként. Ezt a megfigyelést hitelesíthetik a metaforikus szóösszetételek jelöltjére vonatkozó kérdések is. A szimbólumot emblematikusan feloldható jelkomplexumnak tartva, amelyhez egy összefüggő eszmerendszerben (költői világlátás, világkép) szabatosan körülhatárolható, kijelölhető tartalom járul, amelyhez tehát a szövegen belül nemcsak, hogy mindig tudnunk kell relátumot hozzárendelni, hanem mindig ugyanaz a relátum kell, hogy hozzárendelhető legyen. Mégpedig egy olyan relátum, amelynek a szövegen kívüli valóságban is meg kell, hogy legyen a megfelelője.

Az itt elemzett kifejezésekkel alkotott metaforikus szóösszetételek viszont arról tanúskodnak, hogy Celan költői nyelvében még az ún. „kulcsszavak” sem viselkednek szimbólumokként. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Celan esetenként nem használ fel emblematikus értékű nyelvi elemeket (pl. MANDEL), de ő maga nem teremt szimbólumokat.

Egyet lehet értenünk Beda Allemann szavaival, aki szerint Celan az utolsó szimbolista költő, akinek azonban nincs már lehetősége arra, hogy szimbólumokban fogalmazhasson.⁴

JEGYZETEK

¹ Wolfgang U. Dressler: „Zum Verhältnis vom Wortbildung und Textlinguistik” (kézirat), 1982

³ Petőfi S. János: „Szöveg, modell, interpretáció”. In: *Tanulmányok — Studije*, 15. füzet, Újvidék, 1982

⁴ Beda Allemann: „Das Gedicht und seine Wirklichkeit”, In: *Études Germaniques*, 1970. július—szeptember, 266—274. o.

DOKUMENTUM

LŐRINC PÉTER TÍZ LEVELE A HADIFOGSÁGBÓL

Lőrinc Péter hagyatékában tíz, feleségéhez írott levelet találtunk, ezeket tesszük most közzé. Lőbl Árpád százados ugyanis egy Nürnberg melletti tiszti hadifogolytábor 39. számú barakkjának lakója volt, ahol a 4088-as számot viselte. E számról említést tesz *Az őrtorony tövében* című önéletrajzi sorozatának kéziratban maradt kötetében is. „Hónapokig tartott, míg megindult a postaforgalom — írja —, míg megengedték a levelezést, sőt az is eltartott jó pár hónapig, míg a Vöröskereszt csak annyiról is értesítette Margitot — hosszas tudakozódására, hogy hadifogoly vagyok, hadifogolytáborban élek. Pedig annyira Margit tulajdonképpen maga is tudott, az új minőség mindössze is abban állott, hogy most megnyugodhatott: csakugyan drótsövény mögé kerültem... Csak éppen a polgári nevemet veszítettem el. De ez nem volt nagy eset, hozzá voltunk szokva mindketten, hogy polgári nevem helyett állandóan változtatni kellett írói nevemet... Nos, nem nagy eset: most újra nevet kellett változtatnom, s lettem 4088, s ezt éppen úgy lehetett variálni, mint a Lőrinc Pétert... Mindig is azt állítottam, hogy az ember számos egyénből, sőt számos különböző egyénből áll össze, s vajon nem jelzi ezt a 4088, ugyanúgy mint a Lőrinc+láng... hiszen minden számjegy osztható kettővel, négyvel, sőt esetleg akár nyolccal is, mint ahogy a 4088 maga is felosztható 2, 4, és 8 részre, és akkor 1022, 2044 vagy éppen 511-é változik, vagy újból összeadva e számjegyeket 5, 10 vagy éppen a szent szám: 7 lesz belőle! És ez mind-mind újra csak én vagyok!”

A Lőbl család sorsáról a már említett kéziratban önéletrajza tájékoztat részletesebben. Lőbl Árpád átvészelte a háborút, és sikerült is Pancsovára jutnia, onnan azonban sok-sok társával együtt Németországba hurcolják. Felesége, Margit sem sokáig maradhat Pancsován: kiutasítják, mert állandó lakhelye Szabadka volt. Becskereken át érkezett Törökbecsére, ahol átkelt a Tiszán. Szabadkán a Dominus-ház háromszobás lakását kifosztva, lakóként benne pedig egy honvédfőhadnagyt talált. Végül, mint Lőrinc Péter írja, a „kertvárosban talált

hamarosan egy kétszobás lakást a Marija Jošinica-telepen, azaz akkor Nagy Ferenc utcában, ahol hatalmas bérházak terpeszkedtek, és állandó volt a prolik ki- és bejárása”. A közölt levelek (egy kivételével) erre a címre érkeztek (Nagy Ferenc u. 3/III.). A feleség a táborból eljuttatott pénzből többek között gyümölcs- és zöldségboltot akart nyitni, hogy megélhetését biztosítsa.

Közlésünk kapcsán szükségesnek látszik jelezni, hogy a német nyelvű levelekben a „Csillagom” megszólítás mindig magyarul van írva, az 1. számú levél egy helyének kivételével, amelyet jelölünk is. A levelekben előforduló nevek közül csak az irodalmi vonatkozásúakat magyarázzuk, így a 3. levélnek a Kertvárosi Lacira való utalását, mert kétségtelen, hogy Gál Lászlóról volt szó, a „Brücke család” pedig minden bizonnyal a Híd szerkesztőségét jelenti. A 7. levélben „Otto” Oto Bihalji Merin, akivel a táborban találkozott.

A tíz levél közül levelezőlap a 2., a 4., a 8. és a 10. számú.

BORI Imre

1.

1941. XII. 17

A XII. 1-jei lapot megkaptam, drága Csillagom! A csomagot még nem A fehérneművel a helyzet a következő: a bőrröndöm még áprilisban elvesszett; azóta elegendő fehérneműt, nemrég még szvettert is szereztem. A csomagot mégis örömmel várom, mert Tőled, a kezdetől származik. Csomagelismervényt lehetetlen beszerezni. — Kérek, látogasd meg Löventhal gyárost: én és László fia üdvözljük. — Pinto tanár úr, itt, már 8 hónapja nem kapott testvéréről, P. Salamonról, ott, semmi hírt. Az Állami Nyomdában dolgozott, és a Nyomdászotthonban is ismerték. Tudakozódj felőle, közöld velem a címét. — Milosev mérnök egyelőre nem Újvidékre, hanem Fehértemplomra utazott. Bizonyára jelentkezni fog Neked. Egyelőre meg kell elégedned az arcképpel való szótlán beszélgetésekkel, ha már sem én, sem az árnyékképem nem vagyunk elérhetőek. Állandóan Hozzád beszélek: hallasz engem, látsz engem, érzel engem, Csillagom*, Fényességem?! Veled beszélgetek, aki bennem élsz, aki már régóta — még ha nem is vagy jelen — az árnyékképem vagy; és a Fényességem ugyanakkor. — A viszontlátásra Csillagom, vágyakozva csókol a te — karácsonykor lélekben melletted lévő — testvéred, barátod és szeretőd, a te Árpádod.

Slavko, mint ahogy az Arcképfestő is, üdvözlését küldi Neked és Po povicsnak.

(A postabélyegző kelte: 7. 1. 42.)

* Németül.

2.

1942. I. 6

Itt az új év, Kicsikém, drága Csillagom, havazik, és rád gondolok: 3 lap és 2 levél (az arcképpel) megválaszolatlan, a csomag sem érkezett még meg. Beteg vagy? Történt valami? Karácsonykor voltál a fivéreidnél? Remélem, hogy az ünnepeket nem töltötted egyedül. Írjál minél előbb, sokat, egészen hírek nélkül maradtam. — Forrón csókol a te Árpádod.

(A postabélyegző kelte: 13. 1. 42.)

3.

1942. I. 14

A XII. 24-ei és 28-ai lapokat megkaptam, drága Kicsikém, Kicsi Csillagom! Megkaptam és megválaszoltam a Vöröskereszt VIII. 11-ei kérdőívét, valamint a Vöröskereszt genfi levelét a pénz átutalásával kapcsolatban. Sajnos, ehhez külön engedélyre van szükségem, és egyelőre a Vöröskeresztet kértem föl ennek beszerzésére. Remélem, Zágrábban sikerül ezekben a napokban kiegyenlítenem a 300 RM-es (600 pengő) tartozásomat. Majd értesítelek ezzel kapcsolatban. Hogy érzed magad, nehéz a munkád? Mekkora a fizetésed? Elénekelheted: „Nappal font, éjjel mosott.” De csak föl a fejfel, nem szabad elveszíteni a bátorságot! — A novemberi levélben küldtem egy kiváló képet, amit az itteni legjobb barátom rajzolt. Nagyon sajnálom, hogy nem kaptad meg. Láttára Lőrinc „Beszélgetések egy árnyékképpel”-je jutott eszembe, azt is melankólia hatja át. — A mai napig még mindig nem érkezett csomag. — Minden üdvözetet átadtál? Kertvárosi Lacinak és a Brücke családnak is (és Brüllnek is)? Otthon vannak mindannyian? Milosev mérnök Fehértemplomon már kapott állást, valószínű — ruháért — Újvidékre utazik. Érdeklődj, talán beszélhetnél vele. — Szorítom kezedet és csókollak, Árpádod.

(A postabélyegző kelte: 21. 1. 42.)

4.

1942. I. 24.

En kis Csillagom, még mindig sem levél, sem csomag nem érkezett; az avizált újság sem érkezik. — Ennek ellenére I. 14-én Simonek számára, Zágrába átutaltam 280 M-t (5600 Kr. — 560 pengő); tartozásunkat tehát kiegyenlítettem. Margitnak Pécsen keresztül erélyesen kellene a feladványt elismertetni, esetleg 1/10-ért küldj csomagot (...) a képed szemem előtt lebeg. A szemembe nézz, és csókolj meg, a barátodat, a te Árpádot.

(A postabélyegző kelte: 6. 2. 42.)

5.

1942. II. 6.

Újra itt vagyok, drága Margitom, jöttem, hogy meglátogassalak, hogy elbeszélgessünk, hogy láthassalak, hogy erőmből Neked is kölcsönözsek. Érzed, hogy melletted vagyok? Tudod érezni jelenlételemet? Az I. 17-ei levelet és 2 levelezőlapot. I. 21-ei [keltezéssel — a ford.] megkaptam (a novemberi levél még mindig megválaszolatlan). Végre megérkezett a fehérenemű is. Ennek ellenére ezekben a napokban Margittól, Zágrábból meg kell kapnod az 560 pengőt. — Ő küldte a csomagot? Budapestről érkezett, nagyon jó állapotban lévő használt holmit tartalmazott: négy-négy inget, alsónadrágot, zoknit, zsebkendőt, egy törülközőt, sálát, pulóvert és kesztyűt. Nagyon köszönöm. — Mi lett a Löwenthallal folytatott beszélgetés végfejlere? És korábban Popovicsyal? Nagyon kíváncsi vagyok rá. — Üdvözölnek-e a testvérek? Megtudhatnám-e a címüket? És: Anya, a sógorok, az unokahúgaim nem üdvözölnek? Kérlek, ne legyél szűkszavú és ne kímélj. — Néha írhatok Szidinek, de akkor 1 lappal kevesebb jut Neked. — Simoneknek rendeznie kell a tartozását. A szülei vagy a fivérei fizessenek neked 500 P-t; 60-ért (600 K) küldjenek nekem csomagot. Írj nekik erről. — A mellékletben újabb képet küldök. Remélhetőleg meg is kapod, és gyönyörködhetsz benne. Igazi műalkotás. — És most, Csillagom, fogadj magadba, és ígérd meg, hogy elég erős leszel ezt az életet a végéig bátran elviselni. Kézszerítés és vággyal teli csók a te Árpádodtól.

(A postabélyegző kelte: 17. 2. 42.)

6.

1942. III. 3.

Utolsó lapodat megkaptam, drága Csillag, és a türelmetlenségedet, sajnos túlságosan is jól, megértem. Természetesen még Margit S. maga sem kapta meg a pénzt. Légy türellemmel, biztosan megkapod, lehet, éppen ezekben a napokban. Azonban írdál neki valami ilyesmit: írjon a szüleinek (vagy a fivérének), fizessék ki neked Ők az összeget. Talán 2—3 hét múlva újra át tudok utalni egy bizonyos összeget; de 2—3 hónapnál előbb nem kaphatod meg. En sem kaptam még egyetlen példányt sem a „Délvidéki Magyar-ság”-ból. Hát sem Cunci, sem bárki más nem küldi? Egyszer-másszor szívesen látnám a Kalangyát, meg a többit is. Megkaptad-e a levelet az arcképpel és a csomagutalvánnyal? — A rólad készült 2 kis képet mindig a zsebemben hordom, de hidd el — csak ritkán veszem őket elő. Mindig magam előtt látlak. Jobban mondva: Te vagy az én szemem — általa látok; te vagy szívemben a vér és tudómban a levegő: állandóan érezlek —: testem része vagy. Egyedül vagyok, de mégis veled, tenyeremben tartalak a napon, és úgy szeretlek, mint magamból egy darabot. Nyújtsd a kezed és csókolj — csókolj, Árpádod.

(A postabélyegző kelte: 4. 3. 42.)

7.

1942. III. 20.

Csillagom, Drágám, itt vagyok, az ajtódon kopogtatok, és a takaródon; beengedsz? A III. 1-jei levelet megkaptam, a táborban kapottak közül ez volt a legvidámabb. Mostanáig tehát mindannyian egészségesek vagyunk! Habár én ezekben a napokban betegeskedtem. Náthás voltam, de három nap alatt fölépültem. A barátaim olyan kedvesek voltak, hogy már-már szívesen lettem volna hosszabb ideig is beteg. Egyébként, tudod, nálam és ugyan nálunk is, a március 15-e és 21-e közötti napok mindig a láz napjai voltak. Csak ezután következik az egészséges állapot. Szilárd hitemet itt is megőriztem. Mégiscsak, arra gondoltam, engem itt a barátok egy nagyon-nagyon kedves köre vesz körül, míg Te egészen egyedül vagy a lakásban; ha megbetegednél, ki segítene Neked? Valakit, ha másért nem, hát emiatt Magad mellé kell vened! Slavko, Vita bíró és Ottó, a festő üdvözlétét küldi, de a többiek is igazi, jó barátok. — Januárban a zágrábi vasúti igazgatóságnak átutaltam a pénzt, meg egy csomagelismervényt. Ma utaltam át (2. küldemény) Križevcire 300 RM-et (600 pengőt); de IV. 10-nél előbb nem küldik el. — Ilija és Brane még nem válaszoltak. (Ilija címe: Zahumska 27.) Mile már hónapok óta Pancsován van. — Üdvözlök minden barátot. Forró csók és kézszorítás Árpádotól.

(A postabélyegző kelte: 24. 3. 42.)

8.

1942. IV. 7.

A III. 15-ei levelet megkaptam, Csillagom, de az előző lapot és a folyóiratokat nem. Lajosnak írtam, de a lap visszajött. Az első pénzküldeményt megkaptad; a második ezekben a napokban indul. 2. csomagelismervényt elküldtem, a következőt ezekben a napokban fogom. Három nap múlva IV. 10. Igen! Már egy éve, hogy nem láttuk egymást! Gyorsan múlik az idő — és, előbb-utóbb, magával hozza a viszontlátásunkat is. Ellát, Anyát stb. meg a barátokat is üdvözlöm. Szorososan öllelek Árpád.

(A postabélyegző kelte: 14. 4. 42.)

9.

1942. IV. 16.

Csillagom, Drágám, a februári lap, 2 márciusi levél (12. és 20.) még megválaszolatlan, remélem, a napokban megérkezik a válasz. A III. 31-ei és a IV. 2-ai folyóirat megérkezett. — A második pénzküldemény kb. 15 napja elment. Az első már biztosan meg is kaptad. — A IV. 1-jei újságban olvastam a „Tájékoztatót” (7. oldal), és tanácsolom, hogy nyugdíjaztatásomat okvetlenül kérelmezd: az iratok megvannak Nálad és az iskolában. Írtam Filának, de nincs Bitolán, Kosta sem. A Kicsi választott (Elica Beleva, Bitola, ul. Paisija 3. Blgarska). — A Lajosnak írt lap visszajött, őt, mint minden barátomat és az enyéimet üdvözlöm. A Vöröskereszt egyébként nem

tudja, hol vannak. — Csillagom, már harmadszor gondolok Rád a távolból húsvétkor, a születésnapodon... Nem nézhetek a szemedbe, nem szoríthatom meg a kezedet, nem csókolhatlak forrón-szenvedélyesen; már a harmadik év, hogy nem ajándékozhatlak meg semmivel a születésnapodra. Sem egy zöld levelet, sem egy virágot nem láttam még az idén, mégis érzem, hogy szorosán hozzám bújsz, orgonaillat leng körül bennünket, ahogy az ölemben ülsz. Igen, itt vagy, és velem együtt hiszed, hogy a következő ápriliséget már együtt, napfényben és orgonaillatban éljük meg. A tavasz van itt, és napról napra közeledik hozzánk a nyarunk is. Sok boldogságot a születésnapodra, és föl a fejjel! És most — sajnós mennem kell, búcsúzom — ártatlan ajkadat add, és csókjold, csókjold Árpádodat.

(A postabélyegző kelte: 23. 4. 42.)

10.

1942. IV. 26.

Csillagom, drága Barátnőm, a IV. 9-ei levelet megkaptam, az előzőt és a februári lapot nem. A második pénzküldemény még nem ment el. Örülök, hogy Szidiéknél fogsz lakni, nagy megkönnyebbülést jelent számomra; de nem szabad megfélekedezned a III. 20-ai levélben említett barátokról és napokról sem. Mi lesz a bútorral? Írj konkrétan, a Laci szülei segítségéről is. Benyújtottad a nyugdíjaztatási kérvényt? Tedd meg. Egészséges vagyok és nyújtom kezem, hogy megszorítsd. Árpád.

(A postabélyegző kelte: 6. 5. 42., illetve Sükkösd, 42. V. 14.)

BATA János fordítása

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A REGÉNY MINT ÉRTELMEZÉSTÖRTÉNET ÉS A FIKCIÓ ÁBÉCÉRENDJE

A nyolcvanas évek regényeiben egy különös vonulat bontakozott ki, melyben a posztmodern prózaszemlélet és érzékenység párbeszédet kezdeményezett a manierista hagyománnyal. E kapcsolatfelvétel röviden két jelenségcsoportban tükröződik. Az elsőben szigorú elbeszéléslogika, erősen intellektualizált regényanyag és szerkesztés uralkodik, melyben kiemelkedő szerepe van a gazdag jelképrendszernek. A regénymotívumok és szimbólumsorozatok forrásai a művelődés-, irodalom- és művészettörténetben keresendők: az elemek s a kapcsolataikból kibontakozó jelentések többrétegűek, áttételesek. A művek másik csoportját a műfaji emlékezet felfrissítése, a közelebbi s a távolabbi hagyományból átöröklött formák újraolvasása és applikációja jellemzi. A meglévő alakzatok felidézésével olyan regénymodell jön létre, mely e tradícióra való hivatkozással egyúttal deformálja is azt: az új szerkezet elemeiként ezek jelentésánál átértékelődnek, ironikusan módosulnak vagy paradoxálistakká lesznek. Az idézetek, a betétek, az idegen szövegek és alakzatok, a parafrázisok és átírások fellazítják a regénykompozíciót, a *cento*, a montázs, a patchwork pedig szerkezetalkító mintaként működik. A *cento* modelljét „utánzó” regények rendszerint nem oksági, hanem gyakrabban metaforikus összefüggést teremtenek a műegész heterogén elemei között. A dialogikus szerkezet (Bahtyin), a többszólamúság sajátos megvalósulása ez, melyet foszlányokból szőtt rongyszőnyegnek (a *cento* eredetileg rongyszőnyeget jelent) nevezhetnénk. A történetelvű elbeszélés folyamatosságával, összefogottságával szemben e regények a részlemek között kialakított viszonyrendszertől nyerik el formájukat, jelentésüket s ezt alakítja ki karakterüket is.

A jelzett törekvések nemcsak a regényben, hanem a rövidprózában is érvényesülnek, illetve abban a műfajok közötti közeledésben/távolodásban is, melyet irányzatoktól, korszakoktól függetlennek, állandónak tekinthetünk. Adott pillanatban a novellák füzérré, a naplóbejegyzések és levelek regénnyé állnak össze, vagy éppen nagyobb szerkezetek tömörülnek és egyszerűsödnek. Korunkban J. L. Borges művészetében vált pa-

radigmatikussá az a beállítottság, melyről elsőként szóltam. Borges — újmanieristaként — szokatlan módon vetítette egymásra az empiria és a képzelet, a dokumentum és a fikció, a történet és a leírás, az értekező megnyilatkozás felületeit. Prózamodelljében a művelődéstörténeti utalásokból sokrétű motívum- és jelképvilág bontakozik ki: hivatkozásai fikciósakká lesznek, elbeszélései idézetek, parafrázisok gyűjteményei, melyeket a metaforikus szerkesztés következtében példázatokként vagy esszéprózaaként olvasunk. Szövegeinek formaelve mintha a *concetti*, a távoli dolgokat váratlanul egybekapcsoló metafora és az enigma kereszteszésének eredményeképp jönne létre. E mozzanat arra a misztikus jelentésre emlékeztet, melyet a talánynak, a rejtett értelemnek tulajdonítottak az ókorban és a középkorban. Borges szimbólumai, az alef, a betű, az írás, a babilóniai könyvtár vagy a labirintus úgy rétegezik egymásra a jelentéseket, olyan logika és szemantika révén, amely nem áll távol a titkos tudományok, az alkimista írások jelhasználatának logikájától.

Célzások, parabola, allegorikus-szimbolikus értelem, anagogikus jelentés, szövegről szövegre, történetről történetre vándorló elemek hálózata, intellektuális közelítésre igényt tartó szerkezet és jelentésalakítás, az európai művelődési hagyomány heterogén anyagának felidézése: a posztmodern irodalmi affinitás előkészítője, inspirálója. Umberto Eco *A rózsza neve* című regényben tudatosan alakítja tovább az E. A. Poe-i és borgeszi narratív modellt, Milorad Pavić pedig a *Kazár szótár* létrehozása során mindhárom elbeszélői attitűdöt szem előtt tartja. Eco manierizmusa/posztmodernizmusa a példák következetes, leplezetlen vállalásával összhangban kiterjed a különféle műalkotásszintekre: a cselekményalakítás poe-i bűnügyi sztorira utal, a tények hitelességének szakszerű alátámasztása borgeszi megoldás. A regény jelképvilága nyugati keresztény tradícióknak alapszik. A kolostorbéli bűntények háttérben rejlő titok a könyvtárral áll összefüggésben. Eco — ismét Borgest idézve terem kapcsolatot a megfejtésre váró rejtély, a könyvtárjelképbe tömörülő jelentések (műveltség, tudás, ismeret), valamint a rejtély megoldását biztosító lehetőségek (interpretációk, értelmezések, írásmagyarázat) között. A szerző úgy illeszti egymásba a különböző történetstílusokat, idősíkokat és az eseményekre vonatkozó dokumentumváltozatokat, mint a kínai dobozokat. A 14. század eleji eseményekről egy 14. század végi kézirat számol be, melynek „másolatai” a 18., illetve 19. századból származnak. Ezekre bukkan rá 1968-ban az elbeszélő, s ezeket teszi közzé 1980-ban, a regény megjelenésének évében. A többszörös keret a kolostorbéli bűntényeket, nyomozást megörökítő feljegyzések (szövegvariánsok) utáni nyomozás „dobozkáiból” alakul ki.

Az Eco-regényben misztikus jelentésű hetes szám helyett a *Kazár szótár* számmisztikája a hármasszám alapul. Művének tengelyébe Pavić a párhuzamos történeteket, a változatok (szövegvariánsok) elvét állítja.

E princípiumnak s a regényanyag elrendezésének több jelképes jelentéskiterjedése van, ami azonban nem terjeszthető ki magára a külső formára, a szótárszerkezetre. Az elmúlt években megjelent szótárregények, lexikonregények változatlanul izgalomban tartják a kritikusokat és az olvasókat egyaránt. 1970 óta több német nyelvű kiadást ért meg egy csehszlovákiai író lexikonregénye, 1984-ben jelent meg Pavić műve Jugoszláviában s azóta több európai országban, 1987-ben pedig Temesi Ferenc *Por* című „szótár formájú regényének” második kötete Magyarországon. Még két nem szótár formájú könyv címében és felépítésében is felismerhetőek efféle utalások, s ami ennél jelentősebb, olyan törekvések, melyek az írás elején vázolt szemléletmód, fogékonyság és próza-poétika jelenségkörébe tartozik: Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* (1983) és Esterházy Péter *Kis Magyar Pornográfia* (1984) című műve. E vállalkozások egybevető elemzését megítélésem szerint a szótárakra, enciklopédiákra, a nem irodalmi jellegű kézikönyvekre való utalás nem indokolthatja és nem ösztönözheti. Formacéljaik eltérőek, hagyományértelmezésük sem feltétlenül rokonítható, s ha a szemlélődést csupán a jugoszláviai és magyarországi művekre korlátozzuk, még inkább csökken a lényegi párhuzamos vonások száma, ami nem jelenti azt, hogy a jelenkor síkjára vetítve vagy az általánosabb törekvések összefüggésében szemlélve a kérdéseket, ne ismerhetnénk fel közöttük rokon jegyeket.

Hogy a szótárszerű elrendezést egyértelműen külső keretnek tekintem, melyen belül a legkülönfélébb poétikai elvek dominálhatnak, azt az alábbiakban szeretném vázlatosan alátámasztani. A szótárregény, a nem irodalmi mintát, hanem a tudományok tapasztalatait összegező és rendszerező formát követő mű meghaladhatja a kísérleti fázist, a társítás igazolhatja az ötletet, az egyes alkotás a műfaji újtáson túlmutató értékeket is teremthet, ám regénytípusá aligha válhat. E szempontoknál jelentősebbnek látom azoknak az összefüggéseknek a megvilágítását, melyek a művészs alkotóelemeinek viszonyrendszerét, tehát a *belső formát* meghatározzák. Ezt megelőzően azonban kitérnék néhány olyan mozzanatra, amely az irodalmi s a nem irodalmi forma között hídként jelentkezik, s melynek felismerése a szerzők s az olvasók számára is izgató élményt jelent. A regény köztudottan nem alkalmaz grafikai jeleket a történetben való előre és visszautalások jelölésére, míg a lexikon grafikai jelölésrendszerének ez tartozéka. A *Kazár szótár* s a *Por* úgy egyesíti e két megoldást, hogy a művészi szövegben *jelöletlen jelzéseket*, tehát a motívikus (a *Por*-ban inkább tematikus) összefüggéseket, az egyazon tárgyhoz kötődő értelmezéseket, kommentárokat, a nézőpontmódosulásból következő eltéréseket/párhuzamokat a szótárapparátushoz hasonlóan *jelöli*. Mintha egyszerűen előhívódna a regény egyébként láthatatlan röntgenképe, s feltárulkoznának mindazon jelek közötti kapcsolatok, melyek a mindenkori olvasó fogékonyságára, érzékenységére,

képzeletére, műveltségére, figyelmére voltak bízva. Az eljárásnak a fordítottna azonban ezzel még nem szüntette meg érvényességét, tehát a regény, s főképpen a *Kazár szótár* továbbra is legalább annyi talányt rejt, ha nem többet, mint amennyit „fényérzékennyé”, láthatóvá tett. Az *utalások rendszere* itt csupán töredékesen imitálja a kézikönyvek hivatkozási jeleit, mintegy újabb intellektuális vagy éppen a homo ludensre apelláló próbaként. E nyilak, félholdak, csillagok, kereszttek ugyanis csupán részleges képei annak a külső formától független allúziósorozatnak, mely, legyen akár művön belüli, akár művön kívüli, a művészi rejtjelezést, a sűrű szövésű motívum- és emblémarendszer kiépítését szolgálja. A rejtjelező elbeszélő, aki maga is szövegmagyarázóként lép fel, a rejtjelfejtés és -értelmezés folyamatába az olvasót is bevonja.

Borges és Eco emlegetésével azt az irodalmi szövegekörnyezetet s a művészi érdeklődésnek azt a válfaját kívántam bevonni e vizsgálódásba, mellyel Pavić prózája szoros kapcsolatban áll. A *Kazár szótár* archaikus-mitikus, történelmi és vallástörténeti idézetanyaga nem a nyugati kereszténység hagyományából táplálkozik, mint Ecóé, hanem a keleti kereszténység, valamint a kis-ázsiai bizánci, héber és arab tradícióból. A szótárforma s a szótár kisebb tömbjeit alkotó alakzatok is héber, görög, latin, keleti irodalmi és nem irodalmi modelleket példázhatnak. A nagy forma azáltal közelít a *muammá* arab eredetű s a középkori héber költészetben is előforduló rejtvényalakzatához, hogy a regény egészére kiterjeszti a megoldás elodázását, az összefüggések megállapításának lehetőségét pedig az egyes eseményváltozatok végső egybevetésére bízva. Az eljárást *collatio* néven emlegeti Quintilianus retorikája a parabolával azonos értelemben. A *collatio* s a parabola a kapcsolatba hozott dolgok, utalások közötti viszony meghatározója. A *Kazár szótár* titkot, titkok sorozatát rejtji, megfejtésüket halogatja, s észrevétlenül a rejtély megoldásának lehetőségét is vitathatóvá teszi. Ismét a fikció és tényszerűség, a regény és dokumentum borgesi problémájához érkeztünk. Az anyaggyűjtő (elbeszélő) egy már régen kihalt nép és kultúra után „nyomoz”, a regény titkát tehát a regénytárggyá tett etnikum sorsa képezi. Az esetleges szóban, írásban fennmaradt nyomok, jelek feltárása azokra a rekonstrukciós kísérletekre emlékeztet, melynek tárgyát a regényirodalomban egyetlen család, személy, esemény vagy akár személyes élmény körülményeinek tisztázása is képezheti. Nem vitás, hogy bármely esetben vannak és/vagy lehetnek tényeket őrző „írások”, ám az sem, hogy ezeknek hitelessége és jelentése, valamint megítélésük az idők folyamán változó lehet. A szótárbeli titok megfejtéséhez tehát úgy láthatunk hozzá, ha az anyaggyűjtőhöz hasonlóan viszonylagosaknak tekintjük a dokumentumokban rejlő tényeket, magukat a szövegeket és emlékeket pedig fiktíveknek. A *Kazár szótár* borgesi ingázása a tényleges adatok és a képzeltek között abban a pillá-

natban nyugvóponthoz érkeznek, amint a hiteles történeti források be lépnek e regénytérbe, s a forma alkotóelemeivé lesznek.

A szótárregény anyagának ábécérendbe illesztéséről az imént mint kifejezetten külső megoldásról beszélünk. Hogy az észrevétel némi pontosításra szorul, azzal magyarázható, hogy Pavić mint ismert filológus és irodalomtörténész feltételezhetően azokat a klasszikus formákat is „leltárba vette”, melyek az általa kutatott korban és területen ismertek voltak. Az akkád, a héber, a bizánci irodalmakban, majd a középkorban is elterjedt gyakorlat volt a nem irodalmi szövegek (törvények, legendák) megverselése, illetve a vallásos szövegek *abecedarium*ba rendezése. A regény alcíme (*Százezer szavas lexikonregény*) ugyanakkor egy 6. századbéli kínai gyűjteményre emlékeztet, az *Ezer írásjelből álló szövegre*, melyben ugyancsak versbe foglalták a korabeli kozmogóniai, nyelvtani, történelmi ismereteket. Az empirikus ismeretanyag művészi elrendezésének tehát van hagyománya, s a modern regény tapasztalatai alapján ahhoz sem fér kétség, hogy az irodalmi forma mind terjedelmesebb ismeretanyagot, bölcséleti vagy éppen tudományos tárgyú esszét olvaszt magába. A *Kazár szótár* szövegének terjedelmesebb részét értekezésszerűen, a lexikonok stílusára emlékeztető pontossággal fogalmazza meg a szerző. A párhuzamos történeteket, a kazárookra vonatkozó görög (keleti keresztény, szláv), arab és héber források, valamint az újabb kutatások alapján „állítja vissza”. A visszaállítás azonban nem a történetíró, hanem a művész munkája, az újmanierista beállítottság pedig kivételesen érzékeny a dolgokban rejlő s az összefüggéseikben felismerhető jelképeségre.

Nyilván ezzel magyarázható az a számmisztikai mozzanat is, melynek Pavić a regény tartalmi és formai vonatkozásaiban, a mű kompozíciójában és szemantikájában is oly nagy jelentőséget tulajdonít. Az állítólagos dokumentumok három nyelvre, három kultúrkörre, három hagyományra, három vallásra (keresztény, mohamedán, zsidó) és hiedelemvilágra támaszkodnak. E misztikus hármasságot tükrözi a *Kazár szótárt* alkotó három könyv, a piros, a zöld és a sárga, melyben a jelképeséget a színszimbólika egészíti ki és erősíti. A jelképet tovább árnyalja, hogy a szótárnak három „társszerzője” van, akik a kazárok történetét kutatják korunkban, s akiknek élete erőszakos halállal zárul. A különböző forrásoknak megfelelően egyes szócikkeknek (Ateh hercegnő, Kagán, Kazár hitvita, Kazárok) három változatát tartalmazza a mű. A kompozíció pillére a három egységbe gyűjtött s az egymással korrespondáló történetek és értelmezésváltozataik hármassága. A szerkezetbeli dialogikusság tehát többrétű: leegyszerűsítve a tények és ezek különféle értelmezése, a szereplők és különböző megítéléseik, az álmok és más-más megfejtésük stb. párhuzamosságára és eltéréseire vonatkoztatható. Az utalások és ismétlések dinamikája ily módon az egybevetések és az interpretációs eltérések hullámmozgásával áll összefüg-

gésben. A tények bizonyosságát a hermeneutika ellenpontozza, s ez a művelet magának a művészetnek a metaforájává teljesedik ki.

A *Kazár szótár* alkotó könyvek egymás közötti (szövegközi) összefüggéseinek, dialogikusságának és a bennük/közöttük uralkodó számiszmtikának külön nyomatékot ad egy rejtőzködő hármasság, mely az ókori keresztény vallásfilozófiára, tehát a hermeneutika kezdeteire (mindenekelőtt Origenészre) utal. A három könyv külön-külön is *szó szerinti* (vagy történelmi) és *allegorikus* (vagy szimbolikus) értelemben olvasható, értelmezhető, ám egymással folytatott párbeszédük mindezt egy *titkos* (anagogikus) értelemmel ruházta fel. Ezt a mozzanatot nem a szent könyvek archaikus exegézisével azonos értelemben használjuk, hanem abban a jelentésben, melyet a műalkotások szemantikája és jelentésrétegzése igényel. E titkos értelem a metaforák, szimbólumok és álomelbeszélések (álomfejtések), továbbá a tények más-más értelmezéséből következő elhomályosítás (vö. muammá) által, ezek nyomán fejlődik ki. A szerző ihletője s egyben az olvasó példaképe tehát nem lehet más, mint az álomfejtő, az írásmagyarázó, a filológus, az egzegéta, akárcsak Borges és Eco, valamint olvasóik számára is. A regény anyagát alkotó elemek jórát is a hármasság uralja. Az extenzitást a történelmi és a biografikus sík szavatolja, melyeknek valódi mélységet azonban a hangsúlyossá tett lélektani, misztikus vonulat biztosít.

Az archetipikus jelképek, álmok, jóslatok, jelek, előjelek, hiedelmek, csodák, más szóval a mű *fantasztikus elemeinek* vonulata a regény *belső történetévé* rendeződik, melyet a külső regényszintek dobozai rejtenek. Ez a mélyen fekvő, s a közös tudattalan rétegeiből felhozott (vagy legalábbis ennek mintáját követő), az irracionálisból és a képzeletből táplálkozó anyag a mű legértékesebb vonulata. Ha az artistikus, külső műfajforma, a *Kazár szótár* architektonikájában érvényesülő kombinatorika s a belső formát jellemző manierizmus (bonyolult utalás-, ismétlés-, idézés- és betétrendszer), valamint a kompozícióban szerepet játszó modellek sokasága zavarba ejtő, s a fokozott intellektuális erőfeszítés mellett, melyet az olvasótól igényel, fenntartásokat is ébreszt bennünk, ennek a harmadik síknak a világa közvetlenül a befogadás érzéki, lélektani összetevőire apellál, s mint ilyen, eloszlatja a kételyeket. Műfajilag ugyancsak változatos a műnek ez a *corpusa*, s mindazon alakzatokat bekebelezi, melyek — függetlenül attól, hogy a Biblia, a Talmud, a Korán vagy a középkori vallásos iratok ihlették-e — a fantasztikumnak, a logikán túli képzeletvilágnak keretet biztosítottak. A parabola, a monda, a legenda, a mondás, az allegória betétként járul egy-egy szócikkhez, s ezzel a művet *kisműfajok breviáriumaként* is olvashatjuk: intarziás egybeillesztésük strukturálja az egyes könyveket, a bennük foglalt motívumok áthajlásai pedig annak a titkos értelemnek a hordozói, melynek szemantikájáról már volt szó.

Az új magyar próza sikerkönyvei, Esterházy és Temesi idézett művei

is a miniatűrök s a regényforma enjambement-jából keletkeztek. Temesi *Por* című művéhez ugyancsak az abecedariumtól kölcsönzi a külső rendezőelvet, melyből azonban nem meríthetők regényformáló eljárások és princípiumok. A mű formacélja értelmében a szerző nem kívánja a „szótár” anyagát belső megfeleltetésekkel, metaforikus-szimbolikus jelzések és motivikus ismétlődések hálózatával egybeszerkeszteni. A címadó fogalom a mű formáját és „halmazállapotát” illetően is jelentésteljes: a szemcsék egymásra, egymás mellé rendeződő halmaza porhanyós, s az elemek laza egymásmelletiségben állnak. A terjedelmileg, formailag s főképpen tematikusan különböző szócikkek e sokféleséggel hatnak: a szövegegesz dinamikája e változatosságból, megszakításokból, újrakezdésekből, törésekből, intervallumokból s a fölébük kerekedő folyamatosságból következik. A fragmentumok, szemcsék egybeolvashatók, összeállnak. Milyen erők irányítják hát tagolódásukat és összevonásukat? A rövid történeteket, leírásokat, életképeket, helyzetrajzokat, portrékat, cetlik, hirdetések, okmányok szövegét tartalmazó „szócikkek” sorrendjét a belőlük kiragadott címszavak betűrendje biztosítja. A Szótáríró a porhanyós szövegfelületet „felületinek” tekinti, s a szövegegységek között azonosítható, követhető, időbeli és logikai rendet teremt. Ennek az elképzelésnek/tervnek megfelelően a megszakítások ellenére összeáll egy koherens város- és családörténeti ív s a jelek szerint ennek szokatlan feltérképezése, nem szokványos felvázolása lehetett az eredeti szerzői cél is. A figyelem erre a történeti folyamatra helyeződik, követését nem nehezítik a beékelések, síkváltások. A szálak elengedésében és ismételt felvételében könnyedség, elegancia érvényesül, s a „szótár” használata élvezetes, szórakoztató.

A *Por* rekonstruálható története majd másfél évszázadot ölel fel: az elbeszélő mindenekelőtt azokból a kisformákból építkezik, melyek ebben az időszakban, az események terepén fellelhetők. A múlt századi magyar kultúra és közelet, az alföldi, szegedi népelet, a vidék irodalmi hagyománya, helytörténeti kutatások alkotják az írott forrásokat. A tollrajz, a karcolat, a jellemrajz, az anekdota, illetve a novella nemcsak mintát, anyagot, hivatkozási alapot és betétet képez, hanem a kort, ennek atmoszféráját, hangulatát, sőt legismertebb szerzőit is megidéző alkalmat. Tömörkényt és Mikszáthot úgy emeli be regényébe Temesi, mint említett művében Esterházy, s úgy „idézi” a néprajzkutató Bálint Sándort (nemcsak a könyv mottójában), mint az elbeszéltek hitelességeért kezkeskedő, az elmondottakat a fikció világából kiragadó elődöt. Az egyszerű, szóbeli folklór alakzatok, a szólás, a monda, a babonás történet, a mondóka, a vicc, a tréfa, a káromkodás stb. rendeltetése a történet világának autentikussá tétele, alátámasztása, a couleur locale bizonyítása. A *Por*ban átfogott időszaknak megfelelően a címszavak között a különböző periódusokból származó újsághírek, hirdetések, hivatalos okmányok, jegyzőkönyvek, emlékkönyvversikék, fel-

iratok, jelszavak is megtalálhatók. A változatos nyelvi anyag stílusosan is sokrétűvé, változatosabbá teszi a regényt. A szerző a család egyes nemzedékeinek ábrázolása, jellemzése, leírása s képviselőinek beszélgetése során érzékenyen követi a nyelvhasználatban mutatkozó eltéréseket. Archaizmusok és tájnyelv, köznapi beszéd és argó, utcanyelv s a mai „tanuló ifjúság” szlenge egymásra rétegeződik. A megoldás funkcionálisan a nyelvi dokumentumok felhasználásának felel meg, s a „vidék” meggyőző rajzának létrejöttét segíti. A szócikkek szöveges változatosága, nyelvi heterogenitása, fordulatossága, a bennük feldolgozott s elrendezett történeti és jelenkori, írott és beszélt, folklór és irodalmi anyag láttán nincs okunk a szerzői szándék megvalósulásában kételkedni. A *Port* belső rendszerének áttekinthetősége, összefüggő eseménymenete, fragmentumainak előremozgó íve poétikailag a novellafüzér s a centószerű montázsregény térközében rögzíti.

A regény s a szótár találkozásának jelzesszerűen bemutatott két változata, mint láthatuk, csupán részben azonos kérdések vizsgálatát igényli. A tényt, hogy a *Kazár szótár* és a *Por* más-más irányból indultak és más-más irányban távoznak, megítélésem szerint a tapasztalati anyaghoz és a fikcióhoz, valamint a kettő kapcsolatához való elbeszélői viszonyulás eltérései magyarázzák. A Szótáríró úgy folytat párbeszédet a múlttal és jellel, hogy e dialógust a fellelhető nyomokhoz igazítja, míg a kazár történet kutatója egy eleve rekonstruálhatatlan s a képzeletre utalt anyagot gyűjt és rendszerez. Ez indokolja a szöveg belső interpretációs vonulatának hangsúlyosságát is, hisz ha nyomok helyett csupán sejtések, jelzések, feltételezések léteznek, történet nem állhat össze. Helyét az *értelmezés története* foglalja el, s ezzel a regénybeli szemiozist a megfejtés kalandja egészíti ki. E kettősség új értelemmel ruhazza fel a művet, melynek lényegéhez úgy férkőzhetünk közel, ha nemcsak a fák, hanem az erdő jelképességét is felfogjuk.

THOMKA Beáta

A „KAZÁR” KÉRDÉSRŐL

Milorad Pavić: *Kazár szótár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

Az ún. fantasztikus irodalom több szempontból is kihívást jelent megközelítő számára. Ez világlik ki abból a kritikaözönből is, ami Milorad Pavić munkásságát övezi. Művészetének körülhatárolása során több elemző is a szembeállítás módszeréhez folyamodik, melynek eredményeképpen olyan globális ellentétpárok alakulnak ki, mint pl.: irodalom — nem irodalom; tradicionális irodalmi paradigma — Pavić

művészete; új irodalmi paradigma — Pavić művészete; régi fantasztikus irodalom — új fantasztikus irodalom; Borges, Kafka fantasztikuma — Pavić fantasztikuma.

A legradikálisabb és egyben legelmélyültebb eszmefuttatás Jovica Acíné, aki megállapítja, hogy szépirodalom nem is létezhet másként, csak fantasztikusként, vagyis fikcióként. A fantasztikum lényegének fejlődése hozza, hogy a szörnyetegek, vámpírok, tündérek jelezte XIX. századi fantasztikus irodalom ellenében a modern fantasztikumot tulajdonképpen az irodalmi fikció válfajaként kell értelmeznünk. „A fantasztikum — írja Jovica Acín — legalább két fogalmat tett kérdéssé (...): a valóság fogalmát és az irodalom eddigi meghatározását.” A valóság kópiája helyett fikció — ebbe az alapvető műalkotásfoglomba beépülve a modern fantasztikus irodalom nemcsak önmagának szerzett nagyobb jogérvényt, hanem a saját körén kívül eső irodalomnak az ártértékelésére is rákényszerít bennünket.

Dobrivoje Stanojević szerint a *Kazár szótár* „legszélsőbb pontjával előrejelzi az antinarráció, az antihős, az elbeszélést megsemmisítő elbeszélés nélküli elbeszélés, az elbeszélés az elbeszélésben modelljeinek széles mezejét”, tehát sok vonatkozásban tagadja a tradicionális irodalmi paradigmát. Elemzésének azonban éppen az a sarkpontja, hogy Pavić műve csak látszólag áll szemben a hagyományos prózafelfogással, valójában pedig annak kiteljesítése, a letűnő paradigma csúcsterméke. A *Kazár szótár* látszólagos káosza mögött a kritikus szigorú hierarchikus rendet fedez fel, a nyitott struktúra ellenében befejezettséget, mindent diktáló narrátort, a játékosságot rendszabályozó tervet és kompozíciót, s végső soron olyan prózafelfogást, amely az elbeszélést magát tekinti a legnagyobb élvezetnek.

Srba Ignjatović ráérez a régi fantasztikus irodalom és Pavić művei közötti ellentmondásokra. A régi típusú fantasztikum kedvelte az időbeli-térbeli meghatározatlanságokat, elködösítéseket. Ezzel szemben a *Kazár szótár* szerzője kerüli az absztrahálást, közvetlenül meghatározza a helyet és az időt; „a fikció, paradox módon, mind több tényanyagot követel és asszimilál” a mai fantasztikus irodalomban.

Ranko Sladojević még egy körrel közelebb megy a műhöz a spirálisan szűkülő meghatározásokban. Szerinte Pavić hajlamos az abszolút, majdnem szürrealista kitalálásra. „Ez Pavićot meglehetősen eltávolítja a borgesesi, schulzi, avagy karkai divatos fantasztika köréből. Nála a fantasztikum nem eszköz arra, hogy valami más, valami valóságos megmutatkozzon, nála inkább az a nyilvánvaló, hogy az efféle képzelődésben örömet leli.”

A helyénvaló szembeállítások és észrevételek sorából még kettőt emelünk ki, amelyekkel immár a „kazár kérdés” belvizeire szeretnénk lépni, a pavići fantasztikum mibenlétét megérinteni. „Pavićnál a fantasztikum nem úgy jön létre, mint a legtöbbknél, a fantasztikus irodalom

üttörőinél és folytatóinál, fokozatosan, és közvetetten, hanem rögtön és egészen közvetlenül. Úgymond a *Kazár szótárt* alkotó mondatokon belül van, és kevésbé rajtuk kívül, a műegész szintjén.” (Miodrag Jauković) A narráció keretei, a szócikkek kiindulópontjai valóban a valóság elemeit és dimenzióit viselik magukon, sőt a *történelmi tényanyag* és a *tudományosság* fényében tetszelegnek — a fantasztikum ellenpontjaként. A tudományos, történelmi háttérrel megpatkolt, nyomatékos hitelességű valóság alól azonban egykettőre kicsúszik a talaj, s egy mitikus-fantasztikus logikai mechanizmus hálózza be. A valóság—fikció, normalitás—abnormalitás ilyenfajta elegyítésének effektusát írja körül a másik elemző is: „A regény így kimerül a »természetesnek a tetetésében«, különösen akkor, amikor a fantasztikus eseményeket »normálisként« akarja bemutatni. Ezért is ötlük szembe a forma artisztikuma a tradicionális »üzenet« ellenében.” (Dobrivoje Stanojević).

A *Kazár szótár* legalapvetőbb formai sajátossága a szócikkekbe szét-tört, megrepedezett, mozaikszerű struktúra; a fragmentumokba kisebb fragmentumok fészkelik be magukat, a kitérőkből újabb digressziók ágaznak szét. A könyv három kisebb könyvre bomlik (amelyek ugyanazt a témakört variálják, hőmpolygetik), azok szócikkekre, a szócikkek különböző jelekkel felosztott egységekre (dőlt betűvel, idézőjellel vagy más betűtípussal kiemelt narrációs egységekre, amelyeket gyakran egészít ki a fontosabb irodalom jegyzéke). Az állandó kitérés, a történetből történetbe nyíló ajtók valóban a tradicionális, szimbolikus Mese utáni oszilláthatatlan éhséget tükrözik. Annál is inkább, mert ezek a kitérők befejezett mesemagvak, önmagukban nem törekedések, hanem kikerekedő egészek. Míg az ezer darabra hullott tükörnek még egyben maradt részecskéit is repedések futják be, a nagyprózához szükséges meseillúzió lerombolva éled újjá minduntalan a mikrostruktúrák szintjén.

Hosszú távon nyomaszt ez az ismétlődő mechanizmus, a szótárforma lehenyerlő statikussága, ám a részletek önmagukban a fantasztikumnak mindig tökéletes remekét hozzák. A reális helyzetrajzból kígyóznak elő a csodás, furcsa, rejtélyes, babonás és meghibbant világ felé húzó erővonalak. Pavić művészete a *meghökkenés, effektusán* alapszik. Az olvasó meghökkenését és zavarát e próza állandóan magas hőfokon képes tartani, mégpedig éppen a tudományosan verifikált, valószínű keretek hangsúlyozottsága által. Így sikerül megdöbbenően hihetővé tenni az elbeszélő minden lélegzetvételével beinduló imaginációs játékot. Egy alkímista rekvizítumaival kombinál az író, s a folklórból, a történelemből, a vallásból, az irodalmi ősfarmákból merített elemei mind az *egzotikus atmoszféra* biztosításának eszközei. Az olvasó beleesik a csapdába, elfogadja a varázslat játékszabályait, s így felfokozva éli át a mű groteszk és abszurd effektusait. A Történet a tojásról és a vonóról című betétben olvashatjuk: „Kikísért, s megkért, hogy jól húzzam meg

a kilincset, miközben a kirakatajtót bezárta; így ismét belevont valami-féle játékba.”

Játéktechnikáját variációkon csiszolgatva a *Kazár szótár* ritka szép, kristálytisztasá élességű költői képeket, képzeteket sorjáz, misztikuma mögött egy bonyolult életbölcselet tágassága tárul föl, kifinomult intellektualizmusa és barokk bőségű, bizarr fantasztkuma kimeríthetetlen.

CSÁNYI Erzsébet

A KAZÁR SZÓTÁR SZÁZEZER MAGYAR SZAVÁRÓL

Milorad Pavić: *Kazár szótár* (fordította Brasnyó István). Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

A cím talányos, de feltétlenül igaz, sőt abba a rengeteg (labirintusba?) is betekintést enged, ahova a fordító, Brasnyó István is elindult, maga után csalogatva a magyar olvasót, köztük jómagamat is, egy fordításkritika ürügyén.

Igaz ugyan, hogy magyar nyelvi értelemben szó, sincs szótárról, főleg kazár szótárról, hiszen ez a nép — akaciroknak is nevezték őket — évezrede ellobbant, elporladt a történelem pusztító lángjában, nyelvükből sem maradt fenn semmi. Nem is szótár ez a mű, hanem lexikon, vagy még inkább enciklopédia, sőt igazából egy új regényműfaj, amelynek nevét még csak mostanában silabizálja az irodalmi terminológia: szótárregény, lexikonregény. Küllemében a lexikont mintázza, ami a magyar irodalomban sem ismeretlen Temesi Ferenc *Por* című regénye után; azt is, ezt is fő és utolsó címszavak bonyolult utalásrendszere szövi át, és hordoz kultúrára, írói alapállásra jellemző konnotációt.

És a kazárok?... Az idők mélyére süllyedt, a szerző által valóban enciklopédikus buzgalommal megvilágított történelmük csakugyan ott lüktet a hullámzó tengervízként elmozduló asszociációk rétegei, közege alatt. Mire felérnek hozzánk tényei, sőt rafinált poétikai eljárással kifundált áltényei, több bennük a sajátos, mint az eredeti információ. Ami pedig a százezer szót illeti, azt is szerzőnk írta talán ködösítő manőverként a mű címe alá. Aki képes őket megszámlálni, megérdemli az örömet, hogy esetleg nem annyit talál.

Ebből a „százezes” tömegből kellett egy magyar rengeteget Brasnyó Istvánnak megteremtenie, egy másik világot, az eredeti mását, amely az olvasó számára a befogadás első fázisában fantasztkus, öntörvényű, mítoszok, misztériumok kozmoszméretű bolthajtásainak labirintusa, de neki, a fordítónak értenie kell a szócikkekre és ún. könyvekre (vörös,

zöld, sárga könyv) atomizálódott regény „működési elvét”, hatásmechanizmusát, arabeszkjeinek vonalvezetését, az epizódok ozmózással egymásba szívódásának fizikai törvényeit. Értenie kell, vagy egy másik világot beleértelmeznie, s ehhez fel kellett törnie a mű sok-sok réttű burkát, amely a nyelvi kritika számára is kemény diónak bizonyul. Pedig a kritikus viszonylag könnyebb helyzetben van, mint a műfordító, mert a mű szövevényéből kiszűrheti, súlypontozhatja az őt érdeklő tényeket, a fordító viszont minden elem és összefüggés reprodukálásáért felelős.

A *Kazár szótár* egyik váza kétségtelenül a szócikkekre zilált, minduntalan a labirintus zsákutcáiba kanyarodó cselekmény, történet a kazárok viselt dolgaiáról, a kazár hitvitáról, amely a kagán felkérésére, Ateh hercegnő befolyásától nem egészen függetlenül folyt a keresztény (görög), iszlámhívő és zsidó hitvitázók (Cirill, Szangári és Ibn Kora) között. Ezt és a kazárok későbbi felmorzsolódását, eltűnését — vagy éppen a Duna mellé kerülését, vidékünkre szivárgását — három krónikás rögzíti: al-Bekri, Metód, Halévi. Majd minden eltűnik, a kazárok is, a krónikák is, újra kell mindent álmodni, rekonstruálni. Az újraalkotókat irdatlan időpusztaságok választják el elődeiktől, és térségek is más vallású szerzőtársaiktól: Koent, Maszudit, Avram Brankovićot, a szerző egyéb műveiből is jól ismert Isajlo Sukot, Muáviját, Schultz asszonyt. Sorsuk és átkuk azonban ugyanaz, a halál, sőt haláluk egymáséból következik, és a regény felfogható gyilkosságokat, nyomozásokat sorjázó, a fantasztikum közegeben mozgó detektívtörténetnek is.

Mindezt és a szerteágazó rárétegződéseket egy szerkezeti váz fogja össze, a lexikonformával ellentétes dinamikával: a vörös, zöld és a sárga könyv címszavainak azonossága, hasonlósága, amelyet viszont a szempontváltás, a fiktív alaptörténetek más-más mozzanatainak elmondása variál és ellenpontoz. Sajátos paradoxonként már ezeket is *egy-más fordításaiként* lehet felfognunk.

Ez a cselekményváz korántsem mértani formájú és arányosan megszóló. A pravoszláv hitvilágot, a szerb történelmet, folklórt, hiedelemvilágot idéző vörös könyv harsány, meleg színei mellett a másik két könyv szerkezeti egység motívumai halványabbaknak tűnnek. Cirill és Metód, Avram Branković, Petkutin és Kalina „címszavaiban” a görögkeleti hagyományok, mítoszok, hiedelmek és szellemvilág illatozó, tömény levegőjét lélegezzük be, ami az avatatlan magyar olvasónak kiszedítő atmoszféra.

A *Kazár szótár* szöveganyagába tovább merülve azonban minden történet, minden felszíni valóság csak egy finomabb orgazmus csigaházának, csigaházainak tűnik, amelynek nem a múlt, jelen és jövő, hanem a megismételt, ismétlődő idő és tér, a valóságnál valóságosabb, egymás felé tartó emberi álmok képezik mozgáspályáját. A magyar olvasónak egy pillanatra úgy rémlik, mintha Babits Mihály *Gólyakalifájának* hőseit,

Tábori Elemért és az asztalosinast tapintaná. Avram Branković nappal alszik, éjjel dolgozik, mert az álomvadásztól tudja, hogy álma Samuel Kohen „valósága”, és hogy az álmok minden más álommal összefüggnek, összenyílnak valahogyan. Így aztán a három könyvet csakugyan előlről hátrafelé, a végétől az eleje felé is olvashatjuk, mert a múlt, jelen, jövő nem vonalszerű haladványban, hanem körpályán következnek.

Az álombuborékok szüntelenül szétfoszló és újraképződő boltozataira asszociálva akaratlanul is egy művészi vízió, művészeti látásmód képződik meg bennünk: a formák, a nyelv és stílus valami neobarokkszerű burjánzása, eluralkodása és a Pavićnál megszokott, görögkeleti ikon előképi térfilozófia.

Mindez a nyelvi-művészi metamorfózis, a műfordítás folyamatát nem mindig és nem egyformán érinti. Meghökkenő paradoxonok (a kazár birodalmi főváros házainak árnyékai pusztulásuk után egy évvel is látszottak), buja metaforafürtök, nietzschei filozófiai tételek áramlanak át a magyar nyelv, szöveg közegébe minden ellenállás nélkül, majd pedig ugyanez a közeg a legváratlanabb pillanatokban egyszerre felizzik, ellenáll a szinte tudományos igénnyel dokumentáló, majd ezt fonákjára fordító, a biblia, a korán, a talmud motívumait a mesékkel, misztériumokkal összeötvöző, de ezektől a hatásformáktól rögtön el is forduló, filológiai, verbális játékokba, iróniába merülő poétika és nyelvezet impulzusainak.

Mindez semmiben sem zavarja az első, „élvezeti célzatú” olvasást, az olvasmányélmény egzotikus ízeit. A fordítói küzdelemnek csak elmélyültebb figyelem nyomán feslenek ki eredményei, apró kudarcai.

Az imént relőször a tudományos (ál)dokumentáló tényanyagról szóltunk. Régészet és történelem, levéltári bűvárokodás és vallástörténet, paleográfia és bizantológia, néprajz és botanika utalásai kavarognak a könyv lapjain a kvázihitelesség ironikus fintoráért, valahogy úgy, mint a magyar népmese szót szóra mondója, aki nem mondta meg, hogy valóban kiegészít-e a Duna, de azt mondta, sülthal-hegyek voltak a piacon, azaz Pavić adatai egymást igazolják, összenyíló tükrökként egymást mutatják, de ez még a hiteles néven nevezéstől nem mentesít, és döntésre kényszerít. Küzdelem nyomait viseli magán a régészeti leletként felbukkanó, majd Isajlo Suknak álmában a szájába kerülő „kulcs ezüst vagy arany háromágú iperpera fogantyúval”. El tudja valaki képzelni ezt a szerkentyűt? Ráismer a *perper* pénzérmére, amely még Bizáncban hiperpiron volt, háromszögletű, s ilyen formában odaforrasztható a kulcshoz. Talán elegánsabb lett volna ebben az esetben a pénzérme fajtájába bele sem bocsátkozni.

Tűnődésre adhatott okot a fordítónak a különböző cserépedények fajtája, és sajnos, mindegyikből csupor lett (amely igen kicsiny edényt jelent), és még inkább a szerb hiedelemvilág szellemarzenálja, a *mora*, *tmorina*, *vučodlaka*, *vampir*, és ki tudja, még mi minden, amelyek szín-

te skálaszerű egyeztetést kívánnak a *boszorkánnyal, lidérccel* (ez utóbbit nagyon széles jelentéskörben használja a fordítás), *emberfarkassal* (amely meglehetősen szokatlan kifejezés).

Már a bizánci, pravoszláv hagyományokról is szóltunk. A fogalmaival való vívódásnak olyan nyomai vannak, mint a *ktitorski portret*-nek megfeleltetett *alapítói képmás*, amelyet talán jobb lett volna terminusjellegéből kioldani: az adományozó képmása, vagy az *örökös birtok*, amely *hitbizomány*. Néhány név is rejtélyes formájú, mint az *ál-Kallüszténoosz* előtagja, ahol inkább maradhatott volna a pszeudo-előtag, a *Nikon Sevast*, *Skila Averkije* mégsem foghatók fel szerbhórvát neveknek, hanem görögnek, koptnak, ahogy szerzőnk is írja, tehát *Szevaszt* és *Szkila* lenne az igazi. Történelmileg az sem egészen mindegy, meddig használjuk a *Konstantinápoly*, és mikortól a *Sztambul* nevet a *Carigrad* megfelelőjeként.

Ha már a neveknél tartunk, említsük meg *Oszlopos Gergelyt* is, azaz Grgur Brankovićot, akit oszlopra állítva nyilaztak agyon a törökök, vértanú szentté avatva. Könyvünk szerint is az oszloposok olyan szentek, akik oszlopra állva imádkoztak, meditáltak. Megnevezésüket magyarul is megtaláljuk például Jelky András hírneves, világotjáró életrajzi regényében, úgy, hogy *oszlopszent*. Ily módon Gergely, az oszlopszent lett volna ajánlatos.

Érdekesek, teljes mélységükben, asszociációs összefüggéseikben nagyon nehezen kiértékelhetők a *Kazár szótár* magyar vonatkozásai, amelyeket a magyar kiadásban közölt két, a magyar őshazát is tartalmazó térkép még sajátosabb fénybe állít. A szerző egy helyen mintha a László Gyula-féle kettős honfoglalás koncepciójával replikázna; szó esik a *kunok nemzetiségéről* (miért éppen nemzetiség?); hogy a kazárok töredékét egy magyar fejedelem Magyarországra hívta, hogy ki, abba a fordítónak nem volt joga belebocsátkozni, mert akkor már elhagyta volna a szótarregény sejtelmes kerengőit. A vörös könyv szereplőinek egy része magyar földrajzi nevekkkel jelölt térségekben mozog, Avram Brankovićék Erdélybe kerülnek, Lippára, Jenőre (nem tudni, miért szerepel a magyar szövegben Jenopolje). A nagyon általános, sejtelmes utalások tévováságot okoznak a magyar fordításban is. Vajon *Székesfehérvár-e* a *Stoni Beograd*, Brankovićék a Székelyekkel keveredtek-e rokonságba, ami így írva családnévként hat, vagy a székelyekkel, ami természetesen a szerbhórvátban szintén nagy kezdőbetű. Gyulafehérvárról jött-e Branković egyik felesége, hogy lidércként fiát halálra kínozza, ha az eredetiben *Djula* szerepel. Problematikus egyáltalán a *Branković* név is, hiszen *Brankovics György* neve a magyar történelmi tudatnak is része, de mit tegyünk rokonságának nevével?

Még harsányabbakká válnak ezek a vonatkozások a *Történet a tojáról és a vonóról* alcímű szövegben, amikor Isajlo Suk a magyar hangszerkereskedővel beszélget, akinek hol paprikás-, hol cseresznyepálinka-,

hol pedig egyéb szaga van, aki a szerbhorvát szavakhoz mindig értelmetlen magyar szavakat csatol, aki csak magyarul tud számolni (az más kérdés, hogy azt mindenki anyanyelvén tudja), pipáját pedig olyan begyesen szívja, mintha már Pestet is telefüstölte volna vele.

Amilyen tartalmak viszont a fordítással átsodródnak, az megítélés kérdése. Pavić pedig ezt maga is az olvasóra bízta. Az író úgy adja a szavakat, mint az ikonfestő a kék és piros pontokat, amelyeket nézője aztán lilának, ibolyaszínűnk lát. Máshol a már említett, ikonserű ábrázolási technikát is megfogalmazza, hogy nem a valóság hatol a gondolatba, hanem a gondolat a valóságba, nem a szín a szembe, hanem a szem a színekbe, valahogy úgy, ahogyan Pilinszky fogalmazta meg versében: a szemünk véréből piros a kardvirág csúcsa. Az olvasó a kifordított vetületű ikonok — nem ártott volna ezekből néhányat a könyvbe illusztrációként beiktatni — szemléltetőjéhez hasonlóan a szavakat maga állítja össze regénnyé, tehetjük tehát mi is.

A neobarokkos, elomló és mindig újraszülető, labirintusos, nagy boltozatos szövegvilágot főleg a költői képek, nyelvi eszközök, fineszek hordozzák. A fordító is ezekkel vívódhatott legtöbbit. Mert mit tehet a nyelvi újrapalántálás mestere az olyan okfejtéssel, hogy a szlávok a *cosri* mintájára kecskepásztoroknak, *kozarokenak* nevezték a kazárokat, amikor magának a műnek is *bazarski rečnik* a címe. Ez Pavić egyik talánya a sok közül. Más esetben az arkangyal a főneveket kihagyva szól Nikon Szevaszthoz, szerbhorvátul a következő szörnyűséget mondja: *Preobidev potasta ozlobiti*. Mi lehet erre fordítónk válasza, mint: „Kísérletem verejtékezővén elkeseredett.”

Derekas találékonyság kellett a kazár nyelv hét nyelvtani neméhez, a héberes, középzárt *a*-hoz (nyilván a középzárt *e* mintájára), olyan összetételekhez, mint a *madárbanatában*, olyan részletekhez, mint a következő: „Mire Isajlo Suk kilépett, már a délidei bomlás volt az úr. Pestises világosság marta a nap fényét. A hétnek (a sedmica a szerbhorvátban nőnemű főnév ugyebár) megjött a havibaja.”

A bibliai fordulatoknak, archaizáló kifejezéseknek és egy bizonytalan színezetű, áhitatos élıszóbeliségnek nagy szerep jutott a könyvben, a fordításban is. Egyrészt szólások, frázisszerűségek hordozzák, amelyeket Brasnyó kezdetben „komolyan” vett, nem Karinthy-féle parafrázisoknak, amikor még Averkije Szkila száját békebeli, bácskai szólással jellemzi: úgy állt a szája, mint aki böngészni volt, de nem talált. Később a magyar szövegben is megjelennek az álproverbiumok: ha kipányvázod a tevét, fejd ki minden tejét; az éhes görög az égre is fölmegey stb.

A barokkos képhalmozás, verbalizmus időnként nehezen követhető az eredetiben is, a fordításban is: „Sárral nem lehet vizet fakasztani”; „nagy reményeket fektetett bele”; „Elgondolását (de miért nem gondo-

latát) ki-ki úgy vezeti, akár pórázon a majmot”; „A tolmács *elhullott* (nem meghalt)”; „a katonát lecsapták (nem lefejezték)”.

Kérdéseket felvethetnénk még, például, hogy miért közli a magyar kiadás fordítói jegyzetben az egyik versbetét eredeti szövegét, és a többiét miért nem. Azért, mert az *i-ző*, dubrovnikai tájszóvalással van írva? Miért *idősebb fivér*, aki bátyja is lehet valakinek? De ezek apróságok, amelyek eltűnnek egy jól kimunkált fordítói ars poetica vértete mögött.

PAPP György

PORLÓD MÍTOSZA

Temesi Ferenc: *Por I—II*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986—87

Lexikonregény, szótárregény — ezek a műfajjelölő terminusok len-
gik körül Temesi Ferenc nem kis reklámmal (porveréssel?) beharan-
gozott, kétkötetes regényét. Az első kötet fülszövege „írói szótár for-
májú regényt” ígér az olvasónak. Lexikon, szótár, enciklopédia... S
hogy e lexikográfiai jelleget hangsúlyozó meghatározások ellenére regénye-
a *Por*? Igen.

Balassa Péter már a *Por* első kötetének megjelenésekor új techniká-
ról beszél (*Könyvvilág*, 1987. febr.) A magyar prózában mindenkép-
pen újdonságnak, új szerzői eljárásnak számít, hogy a regényíró betű-
rendbe szedett címszavakhoz rendelt szócikkekben olvaszt össze egy
nagyregényt, a lexikonokban használatos előre- és hátrautalásokkal él,
tilde jeleket alkalmaz, s hangsúlyozza: regénye lexikonokhoz, szótárak-
hoz hasonlóan „bárhol elkezdhető és bármikor abba is hagyható”.

Temesi mindvégig nyílt kártyákkal játszik; az *első* címszó alatt
világosan felsorakoztatja írói célkitűzéseit, szemlélteti poétikai
eljárását, utasításokat ad. Azonkívül, hogy az olvasót (Szótárforgatót)
maximálisan igyekszik bevonni művébe, „kutya kötelességének” tartja,
hogy regénye *közérthető* és *szórakoztató* legyen. Az *első*szót persze a
betűrendbe szedés törvényszerűségeinek megfelelően, szöveg közben he-
lyezi el, s ez a mozzanat is egyike azon szerkezeti etiolódásoknak, ame-
lyek felszakítják a konvencionális regényszerkezetet.

A *Por* cselekménye (?) a Csömör megyei Porlódon játszódik 1833 és
1973 között, s mintegy hat generációt vonultat fel. Főhőse Szeles And-
rás, az elbeszélő pedig magát Szótárírónak nevezi. A hol első, hol
harmadik személyben megszólaló elbeszélő révén azonban elmosódnak
a hős és az elbeszélő közötti határok: átfedések jönnek létre (ld.: „Több
mint kétséges, hogy Szótáríró [azonos] volt Szeles Andrással: való-

színű.”), másutt pedig az én-elbeszélés pózában fellépő főhős mintegy elidegeníti magától a Szótáríró (,Dédapám, Balogh István, akinek Szótáríró által adományozott állandó jelzője a »nyughatatlan« volt...» stb.). A regényben tehát problematikussá válik főhős és elbeszélő: mindkettő az író alteregójának szerepében lép fel.

A *Por* olvasója már a mű kezdetén a regényt mint műfajt érintő kérdéssel találja magát szemben: hogyan áll össze a történet (s összeáll-e) e címszavakra hasogatott műben? E látszólag önálló szócikkek, „szigetek” (Balassa „történetbokrokat” említ) mint részek milyen viszonyban állnak a műegésszel? A *Por* meglepetése, hogy a „történet” végül is összeáll. Létezik ugyanis egy domináns — igaz, laza — történet-szál, amelynek végigvonulatásával Temesi a jelenként megidézett közelmúlt, a 60-as, 70-es évek eseményeit járja be a maga kamaszos interpretációjában: András, a barátok (Bóka, Zöllei, Gall, Attila stb.) és a szerelmek (Ili, Marietta, Katlan) története. Ez a fő történet-szál indázza be a regényt, ez kanyarog, miközben „felszedi”, magához rántja az előző generációk történetdarabjait. Erre a lebegő történetre fűződnek fel a távolabbi múlt fő történetömbjei: a tiszai árvíz, a víz-szabályozás, az 1929-es gazdasági válság; az egyes generációk tagjainak „magántörténetei”, Porlód enciklopedikus igénnyel felsorakoztatott művelődéstörténeti, történelmi, népelettörténeti stb. mozzanatai és egyéniségei. Az egyes szócikkekbe foglalt olvasókönyvbetétek, apróhirdetések, csúfolók, emlékkönyvversek, esküszövegek, hírek, kalendáriumrészletek ugyanakkor a hat generáció, a Kispéterek-Baloghok-Stolzok közvetlen érintkezési pontjait hozzák létre a regényben. Az említett szövegbetétek, akár a balladaidézet, a cégtáblaszöveg, a mellékelt fotók és a családfarajz azonban Temesi regényében túllépnek betétjellegükön. A regényszöveg immanens részeivé válnak, s nem utolsósorban azt az írói eljárást és célt is jelzik, miszerint „egy szótáríró csak rögzíti a nyelvi jelenségeket, és nem véleményezi”. A generációk érintkezési pontjait persze nemcsak a felsorolt típuszövegek egymás mellé illesztésében véljük felfedezni. Ezek csupán külső érintkezési pontok, s túlságosan is mechanikusnak, erőltetettnek hatnának, ha a szöveg nem tudna felkínálni mélyebb, belső összefüggéseket. Ezek a mélyebb, belső összefüggések az egyes generációk egyéni és történelmi sormozzanatainak meglepő hasonlóságából, átfedéseiből fakadnak a regényben, s hozzák létre annak belső erővonalait. E helyenként, szórványosan egybekapcsolódó „szigeteknek” ugyanazon emlékezés mossa partjait, s ez újabb koherenciát hoz létre a szövegben. „Az író az emlékezet morzsáiból gyúrja újra a kenyeret, és a saját élete kemencéjében süti ki” — mondja Temesi. Ez az emlékezés a gyerekkor rácsos ágyából” indul ki, ahonnan „jó kilátás nyílik az 1950-es évekre”, s nyúlik vissza egyféle családtörténet-nyomozással és a kútfők felkutatásával egészen 1833-ig. S ezen a ponton kell keresnünk a *Por* rokon alkotásait is: többek között Lengyel Péter Cse-

réptörését („kistörténelmét”) és Nádas Péter *Egy családregény vége* című művét. A *Por* is családtörténet-rekonstrukció, s több is annál: a múlttal, való szembenézés is, s akár a két említett regényre, rá is érvényes az a megállapítás, mely szerint: „A »nagy történelem« alatt húzódó kistörténelem (...) az emlékező, visszatekintő rekonstruáló attitűd által, felidézhető, megélt élmények, családi hagyomány, tárgyi dokumentumok, mesék, legendák, mítoszok nyomán elevenedik meg” (Thomka Beáta).

A *Por* emlékezésmechanizmusa problematikus: kihagyásos, egyenetlen, szeszélyes. Emiatt felelhet meg írójának az említett indázó, kanyargó eljárás, a múlt örvénykarikákat rajzoló megelevenítése. Linearitásról itt szó sem lehet, s feltételezésünk szerint ezt a linearitást, ezt a „rendet” kell, helyettesítenie egy másféle rendnek: a címszavakkal ellátott szócikkek betűrendbe sorolása által létrehozott „szabályosság”-nak.

Temesi emlékező Szótárírója a porlói élet óriási tablóját rajzolja meg, melynek középpontjában a szögediség/porlódiság, mint létforma áll ö-ző nyelvjárásával, néprajzi apparátusával, helyi szókincsével, történelmével, adomáival, neves személyiségeivel stb. Közben egy sor „műfajt” vonultat fel szócikkeiben: történetiszilánkokat, eseteket, pillanatfelvételeket, portrét, feljegyzést, naplórészletet, anekdotát, de megtalálható itt Tömörkény szellemében írt novella és tudományos traktátus is, vagy éppen ennek ironikus kifordítása. Némelyik csak ürügy, hogy írójuk megcsillanthassa humorát, leleplezzen egy-egy történelmi pillanatot vagy személyiséget, parodizáljon (pl. Lencse Éva-ciklusa), ironizáljon (Csillag börtön), groteszkké sarkítson (Radnóti vizsgafelelése Horger Antalnál), jelentésátfedéseket hozzon létre (Porlód és a Tiszák), szóleleményeit hozza felszínre (szótárogató, történelemleírók, századperdülő), vagy a főhős kamaszos világlátásának tükrében, nagyképű interpretálásában rekonstruáljon egy-egy műtdarabot. Rengeteg eseményt, a történelem, irodalom, néprajz, zene stb. számos egyéniségét „szócikkezi”, túlnyomórészt néven nevezve, de akad néhány álnévvel jelölt szereplő is, ami helyenként kétségeket ébreszt az olvasóban. Egyrészt a dekódolást nehezíti meg (ha ez egyáltalán szükséges a regény szempontjából), másrészt következtelenségekhez vezet: egyik oldalon a dokumentatív szándékot véljük felfedezni, másutt fiktív nevekbe ütközünk; Temesi az érthetőséget hangsúlyozza, magyaráz, megvilágít, majd újra rejtjeleket alkalmaz, bújtat, ködösít.

A mű egyéb következtelenségeket is rejt. Az a szerzői megjegyzés, mely szerint a kötet bárhol elkezdhető és bármikor abbahagyható, elmentésben áll azzal a megállapításunkkal, hogy a regénynek kialakul egy halvány, a regény végén ködös végkifejletbe futó történetstb. A mű végtelen voltát („sohase lehet befejezni”) maga Temesi kérdőjelezi meg, mondván: „a végét kezdettől fogva látta már”; s azt sem igen hisszük el neki, hogy csak „rögzít”, és nem véleményez. Groteszkbe,

paródiába, leleplező, iróniába — társadalomkritikába! — hajló szócik-kei, akár rokonszenvező hangja nemcsak felidéz, hanem értékelő hozzáállásáról, állásfoglalásról is tanúskodnak. Talán kimaradhattak volna ezek a szerzői eligazítások, annál is inkább, mivel Temesi nélkülük is eleget tett volna az általa célul kitűzött „értherőségnék”. Lényegesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy a Temesi lexikonregényével rokonságba hozható jugoszláviai művek szerzői szinte ugyanekkora jelentőséget tulajdonítanak annak a körülménynek, hogy művük éppen a címszavak miatt többféleképpen olvasható, s hogy még csak végig sem kell őket kötelezően olvasni. Miodrag Pavić *Kazár szótárában* külön kihangsúlyozza ezt, s ezt teszi Bogdan Bogdanović is *Gradoslovar* (Városábécé) című, műépítészeti esszékötetében (1982). Szembetűnő, hogy mindhárom alkotás szerzője azonos eljárással él: feladja művének lineáritását egy másféle rend (betűrend) létrehozásáért, s az olvasónak is a „lineáris” olvasás feladásának a kalandját kínálja fel. Mindenesetre érdemes lenne felfedni a három, szinte egyidőben íródott mű kapcsolattörténeti mozzanatait (közös forrásait?).

Annak ellenére, hogy a regény vége felé úgy érezzük, terhesen dagályossá válik az egyes mellékalakok portréinak regénybe sorolása, lexikonregényével Temesi meggyőzően bizonyította, amit *Látom, nekem kell lemennem* című, tíz évvel ezelőtt megjelent kispórákötetében megvalósított: „többek között azt a régi, állandó szókapcsolathoz hasonló, megkövesedett tézist is felfüggeszti, mely szerint a formai szerkesztési szempontból merész és kockázatot vállaló szövegek olvashatatlanok, vagy legalábbis nehezen olvashatók” (Thomka Beáta). Nem véletlen, hogy az első Temesi-kötetre hivatkozunk: benne csírájában már, de megvannak azok az itt még formabontásnak tűnő írói eljárások, amelyek majd a *Porban* dominánsakká válnak: a levélmontázs, az üzenetek, a hirdetések, a lapszéli jegyzetek, szótári címszók (!) prózai lehetőségeinek felvonultatása. S hogy Temesi számára is lényeges elrugaszkodási pontként szolgált első kötete, bizonyítja az is, hogy nemcsak formai, hanem tartalmi mozzanatok, ötleteket, motívumokat is átmentett belőle a *Porba* (a rádió állomás keresője, a Magyarországot szimbolizáló kenyérszelet, a magnószalagot kölcsönző tanár, pótlapok az ellenőrzőben, Tripper kocsmá, cipősdoboz-szoba, Kossuth-címer, Szabadtéri Játékok-képvrs stb.).

A *Por* az említett következetlenségek, helyenkénti aránytalanságok ellenére célkitűzéséhez híven olvasmányos, szórakoztató regény — „csupa MESE!”. Temesinek a szócikkek nyújtotta kisformák óriási apparátusából sikerült egy kompakt, kilengéseivel is kiegyensúlyozott regényszerkezetet létrehoznia.

A LÉNYEG UTÁN KUTATVA

Bosán György (1918—1984). Szerbiai Képzőművészek Egyesülete — Cvijeta Zuzorić Képtár, Belgrád — Forum Könyvkiadó, Újvidék — Városi Múzeum, Szabadka, 1987

Aleksa Čelebonović különböző aspektusokból kiinduló, elmélyült kutatások s nem utolsósorban a személyes ismeretség, a kortárs, a barát észrevételei alapján született (sikeres) tanulmánya kísérletet tesz a bosáni komplex életút és a pályakép értékeinek helyes megítélésére, belső arányainak pontos felrajzolására.

A kitűnően indított tanulmány — Rekviem Bosán Györgyért — bevezetője voltaképpen izgalmas problémafelvetés: „Alkotónk nézetei egyes kortársai számára idejétmúltak tűntek, holott lényegében nem voltak azok, festészeti kutatásai és eredményei pedig nem kerültek be a társadalom vérkeringésébe... Nagyobb volt a bizalom a gyors és kiugró sikerek iránt, készségesebben fogadták be a másutt, más környezetben elért eredményeket és a művészet új prófétáiról szóló híreket, mint a biztos sikert nem garantáló, nehéz és kockázatos ontológiai kutatások gyakorlati eredményeit.” A bevezető sorok utáni első és legtermészetesebb reakció a rákérdezés, a Bosán-életművel kapcsolatos néhány miért feltevése. Logikus, hogy izgalommal olvassuk a tanulmány további részét, mert bizonyos, a monográfia kizárólag azért készült, hogy a bevezető kérdéseire feleljen meg, ezenfelül azért, hogy az immár elismerten méltánytalanul kezelt opusnak kijelölje a hazai művészettörténetben az őt megillető helyet. Hiszen Bosán képei egyetlen bámulatos erőfeszítés állomásai, amelyek küzdelemről, konok munkáról, művészi eszközeinek kiműveléséről és végső soron megvalósításáról vallanak. Élete munkájával, az általa egyedül lehetségesnek tartott kifejezési forma elismeréséért vívott küzdelmével, legérettebb alkotásaival önmagáért, kiemelkedő teljesítményéért illeti meg őt az életében meg nem kapott, méltányos elismerés.

„Bosán nehezen megfogható művész” — írta évekkel ezelőtt egy kritikusa. Most, a közelmúlt két nagy gyűjteményes tárlata, a belgrádi és a szabadkai, valamint ez a katalógusként is szolgáló monográfia jó alkalmat kínál a Bosán művészete által felvetett elvi kérdések tisztázására is. A gazdag képanyag átfogó képet nyújtott a festő valamivel több mint négy évtizedes alkotói pályájáról. A kiállítási anyag, valamint a monográfiában szereplő reprodukciók válogatása során mennyiségileg is kirajzolódtak a tekintélyes oeuvre főbb csomópontjai, belső logikai összefüggései, olyannyira, hogy végül is fény derült a „nehezen meghatározhatóságra” is, ami egyébként szerfőlött viszonylagos kategória.

Čelebonović tanulmánya életrajzi tájékozódással indul, és részleteségével egyrészt talán hosszadalmasnak és vontatottnak tűnik, másrészt viszont apró, eddig ismeretlen mozzanatokkal egészíti ki elsősorban a pályakép kezdeti szakaszát. Figyelme úgyszólván minden részletre kiterjed, a festő politikai állásfoglalásától és baráti körétől kezdve tanárrá történő kinevezéséig, sőt a fotózással való kapcsolatáig. Čelebonović azonban mindezt úgy teszi, hogy Bosán közéleti jelenléte mellett rávilágít a festő alkotó munkájának érlelődési, kifejlő szakaszaira, illetve ezek váltakozásaira is, hogy az életrajzi adalékok mozaikkockáinak összeillesztésére tett kísérletek után kizárólag művészeti kérdéseknek szentelje a tanulmány további részét. „Bosán festészetét sokkal inkább jellemzik az állandósult elvek, mint a pillanatnyi vagy legalábbis időbelileg behatárolható élmények. Olyan jellemvonásról van szó, amely teljesen megfelel életmódjának és szemléletének, s ez mind témaválasztásában, mind azok megmunkálásában kifejezésre jut... Ha az ember élmények és látszatok helyett elveknek és esszenciáknak hódol, könnyen az általánosságok áldozatává válhat, amelyek a képzettség, a didaktikusság, sőt a dogmatizmus látszatát kelthetik. Bosán ennek már festői pályafutása kezdetén tudatában volt, ezért egész fejlődése a vizuális élmény és az eszményi festészetről alkotott személyes elképzelés közötti leplezett harc síkján bontakozott ki, miközben megfigyelései letisztultak és maradandó kategóriákká formálódtak” — olvashatjuk egyebek között. Ebben a részben Čelebonović először is körvonalazza Bosánnak a művészetről vallott elvi álláspontját, korszakokra bontja művészetét, hogy néhány jelentősebb festmény társadalmi háttérét, valamint az életműben elfoglalt helyét felvázolva áttérjen Bosán portréfestészetére, illetve emberábrázolására, amelyről a tanulmány zárórésze szól. „Őnarcképei fényt vetnek ugyan a társadalomhoz való viszonyára is, pontosabban e társadalomban elfoglalt helyére, de ez egyéb emberábrázolásából jobban kikövetkeztethető. Akárcsak festészetének korábbi korszakaiban, a vásznain megjelenő nőalakok ezúttal is különféle eszmék és eszmények hordozói, ámbar szimbolikus jellegükre semmiféle külsőleges jegyek nem utalnak.” Itt, ezen a ponton árulja el szerzőnk leginkább elfogultságát, Bosán és művészete iránti leplezetlen rokonszenvét, amely mindenképpen indokolt és vitathatatlan, felveti azonban azt a gondolatot is, hogy a fentiek következtében nem sikerült objektív és minden aspektusában átfogó értékelést adnia. Persze, ez mit sem változtat a tanulmány jelentőségén, legfeljebb megállapíthatjuk, a Bosán-életmű újabb kutatásokra vár, amelyek hasonló figyelemben részesítenék az opus más részeit is, például a Hamufigurákat vagy a mitológiai jeleneteket.

A szerző tanulmányát azzal zárja, hogy Bosán egész életében a lényeg után „nyomozott, a maga módján. Kutatásai során lényegre törő és örök érvényű kérdéseket fogalmazott meg, válaszai pedig eredeti mű-

vészi értékeként szervesen beépültek kultúránkba". Mindez igaz, a monográfia olvasója pedig ezek után legfeljebb eltűnődhet azon, hogy olykor, mint Bosán esetében is, mennyire hálátlan, visszaigazolást nélkülöző művészi magatartás az, ha valaki szakmai és erkölcsi tisztességgel, elhivatottsággal és tehetséggel járja végig a maga belső, önfejlődése által megszabott útját, s mennyivel könnyebb, látványosabb és sajnós, sokszor sikerre vezetőbb is megnyergelni egy-egy kívülről jövő, manipulált divatkonjunkturát.

A kötet kiváló, hozzájárul ehhez a remek válogatás, amely persze koncepciót is sugall, valamint a tanulmány színvonalához illő, választékos fordítás (Garai László és P. Nagy István munkája) és a jegyzet-apparátus pontossága is.

P. NÁRAY Éva

SZUBJEKTÍV DOKUMENTARIZMUS

Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987

Ennek a két vaskos kötetnek — összesen 1409 nagy formátumú oldal! —, amely megjelenése pillanatától elkerülhetetlenül szenvedélyes viták, erőteljes elutasítás — Fodor mindenkit név szerint szerepeltet! — és lelkes egyetértés életre hívója, utolsó naplólapján — kelt 1971. február 9-én — mintegy felismerésként fogalmazza meg a szerző, hogy ez a napló, amit két évtizednél is hosszabb ideig elsősorban önmagának, házi használatra vezetett — az első bejegyzés dátuma 1947. július 10-e —, s most erősen szelektált formában közzétett, valójában „*kettős requiem*”. Így olvasandó, mert így készült. Felerész — Fülep Lajos vonatkozásában —, mert a naplóíró óhatatlanul eleve ezt érezte, jelölte ki feladatát: lejegyezni a század kivételes, nagy tudású, sokoldalú egyéniségének szavait, gondolatait a világról, művészetekről. Így őrizni meg emléket annak, aki rá, az íródeák szorgalmával jegyzetelő Eötvös-kollégistára, költőre, értelmiségire emberileg is és szellemi fejlődése tekintetében is a lehető legnagyobb hatással volt. „Akadhat-e bárki — jegyzi fel még a naplóírás kezdetén —, aki így hatna rám, mint ő, kimeríthetetlen belső sugárzással, szellemi és lelki erejével?” S a kérdésre felesleges válaszolni, egyértelműen következik belőle az egyetlen lehetséges felelet, amit a kitartóan és rendszeresen vezetett napló nyomatékossít. A két kötetbe rendezett töredékeken rejtetten végigvonul, majd egyre érezhetőbben felismerhető, akkor is, amikor a naplóíróban talán még nem is tudatosult, hogy ő nemcsak önmagának, hanem az utókornak is kivanatol, az a szándék, hogy ily módon állítson emléket „a mesternek”.

Kivált a legendás Eötvös Kollégium feloszlása után írt részletek, a napló zöme, tanúsítják, hogy a félretett és félreállt, életének hatodik évtizedén is túljutott szellemi nagyság utolsó éveinek, évtizedeinek szellemét hivatottak a feljegyzések megőrizni; mintegy a fülepi életmű folytatásának szánta Fodor András a naplót. Kivált azután, hogy a meszterhez közeli, tanítványok, tisztelők számára nyilvánvaló lett, az életmű többször beígért szintézisét jelentő, nagy munka sohasem fog elkészülni. Fodor kétségtelenül nemes gesztussal felvállalja legalább töredékes megőrkítését annak a nagy műnek, amivel Fülep Lajos sajnos híveinek is, ellenfeleinek is örökre adós maradt. Felerésztt pedig Colin Mason angol zenetudósna, aki magyarul is megtanult, a bartóki zene kivételes értőjének és tudósának, önzetlen propagátorának, Fodor legjobb barátjának váratlan pusztulása, egy aránylag fiatal ember halálának vilámcsapása teszi requiemmé a naplót.

S valóban a naplóíró mellett ők ketten, Fülep Lajos, ki apa helyett apa, és Colin Mason, kit Fodor önmagával azonos barátként szeret, e kétkötetes, vastag kiadvány főszereplői. Vitathatatlanul főszerepre is termettek. Kivált Fülep, aki nagy-nagy tudásával, tapasztalatával, bölcsességével és emberségével, csodálatra méltó egyéniség volt. Csak irigyelhetők azok, akik, mint Fodor és barátai, hétről hétre egy estét vele tölthettek, tőle tanulhattak. Különösen, ha tudjuk, hogy épp az embereket fölöttébb próbára tevő két évtized során, 1947-től 1971-ig adatott meg számukra érezni Fülep Lajos kreativitásra serkentő, olykor merev ítéletei ellenére is megnyugtatóan eligazító szellemének sugárzását. Tisztelet és barátság jellemzi a naplóíró viszonyát Fülephez és Masonhoz. Olyanok ők, mint a regényhősök. De mégsem a legjobban, nem a legszerencsésebben bemutatott, ábrázolt, megjelenített szereplői ennek a regényként is olvasható naplófolyamnak. Hitelességüket éppen a tisztelő, a barát túlzott rajongása, ragaszkodása teszi kérdésessé. Olyanok ők, amilyeneknek Fodor András látni kívánja, elképzeli őket. S nemcsak Fülep és Mason ilyen. Vannak még hozzájuk hasonló szereplői Fodor András naplójának, például Takács Gyula, Tüskés Tibor s részben Hernádi Gyula is, akik fel-feltűnését rendre elfogódottsággal jegyzi; mércéje: ki hogy viszonyul hozzá. Akiket jó embereinek érez, azokat eszményíti. Önmagát látja bennük, s ettől meghatódik. Ez végső soron érthető is, kivált ha a napló önéletrajzi vonatkozásaira gondolunk, arra, hogy költői elismeréséig miféle igazságtalanságokat kellett elszenvennie. Aki együtt érzett, rokonszenvezett vele, mi több, költőként is elismerte, arról szeretettel szólt, azt Fodor természetesen jobbnak, szebbnek látta. De ki ne tenne így? Mintha Fodor is érezné, hogy eltúlozta a „pozitív hősök” egyoldalú ábrázolását, s velük együtt saját portréját is, ezért szorít helyet Vas István észrevételének: „nem kéne ennyire meghatódnom saját jóságomtól”. Igazat ad Vasnak, de nyilván a legintimebb

formának tekinthető műfaj jellegével magyarázható, hogy sem önmagát, sem a hozzá legközelebbinek érzett barátait nem tudja olykor kívülről is szemlélni. Kár, mert ha Fodor erre képes lenne, akkor naplója szereplői, akik a magyar irodalom és általában szellemi élet ismert alakjai, inkább emberként állhatnának előttünk. Még Fülep — hát még az „aprószenetek” — esetében is zavaró az eszményítés. Kétségtelenül lenyűgöző, amint a töredékes feljegyzésekből is látszik, amikor a mester a köré gyülekező tudósoknak, orvosoknak, művészeknek csodálatos eszme-futtatással kapcsolja egybe, hozzá összefüggésbe a világ, az élet egymástól távoli jelenségeit, szenzációs okfejtéssel fizikából, biológiából, művészettörténetből, esztétikából tart kiselőadásokat. Élvezetes és végtelenül tanulságos követni okfejtéseinek ívét; gondolkodni tanít. Ám mégsem kellene minden mondatát kinyilatkozósként fogadni. Amikor az élet és a tudás viszonyáról beszél, akkor a semmiképpen sem szenzációs megállapítást ekképpen nyomatékosítja a naplóró: „Így ezt még nem is igen fogalmazták meg.” Amikor viszont Fülep „leszólja” *Az ember tragédiáját*, mert „rossz panorámadrámának tartja”, akkor Fodor csupán a jelenlevők meglepetését említi. Ők meglepődtek, s ennyivel nyugtázták, hogy Fülepnek joga van autba tenni irodalmunk egyik legjelentősebb művét. Az olvasó természetesen másként reagál. Mondhatnám, örül az efféle elszólásoknak, mert a mester tévedhetetlenségének cáfolatát fedezi fel, amit a naplóró, nem lát, vagy jóságosan szemet huny felette. Természetesen semmi áron sem azoknak kell igazat adni, akik „diabolikus, romboló egyéniség”-nek bélyegezték Fülep Lajost, ki „mindent szétzúz”. Igazi nagysága azonban — még ha a naplóró ennek megmutatását is tűzte ki célul — nem Fodor András feljegyzéseiből, hanem Fülep írásaiból derül ki.

Ahogy a naplóbéli eszményítés sem nyújthat hiteles képet, ugyanúgy az egyértelműen negatívnak ábrázolt szereplőket sem tekinthetjük hiteleseknek. Az egyoldalúság ilyen formán sem célravezető, de ha tudjuk, hogy őket Fodor nem önmagukban látja, hanem az adott politikai, társadalmi, szellemi helyzet függvényeként, tartozékként és produktumaként, akkor jellemzésük is kevésbé elhibázott. Persze elgondolkodtató, ha valaki mostanság a korszerű törekvések vagy az avantgárd irodalom híveként mutatkozik meg, amikor néhány évtizeddel előbb egészen más pozíciókon állt. Hogy lehet hinni annak az irodalomtörténésznek, aki most Kosztolányiról ír könyvet, ha harminc évvel ezelőtt azt nyilatkozta, hogy Rimbaud, Apollinaire, Éluard versei mellett éppen úgy elmegy, ahogy nem szereti József Attila *Eszméletét* sem. Mivel változhatott az a szerkesztő, aki az ötvenes évek közepén még így gondolkodott: „Közöljük le a Weöres-verseket, s a következő számban hozunk egy cikket a Weöres-kérdésről. Fakasszuk fel ezt a problémát is.” Ki hiszi el, hogy ez a szerkesztő gyökeresen megváltozott? Inkább ar-

ra kell gondolni, hogy alkalmazkodott, de bőréből aligha bújhatott ki Mégsem hiszem, hogy Fodor András közzétett naplórészleteinek az lenne a legjelentősebb hozadéka, hogy néhány, nem kis befolyású szerkesztőt, irodalompolitikust pőrére vetköztet. Ennél sokkal fontosabb, hogy sikerül érzékletesen megjelenítenie azt a légkört, amelyben az irodalmi élet paralizálódott, mert a szerkesztők engedélyért, jóváhagyásért kilincseltek, s nem a művek esztétikai értéke volt a közlés igazi kritériuma, hanem a tétélesség, a pártosság, az alkotókról kialakult előítélet, vélemény, amikor a „vívódás nélküli igen többet ér(t), mint a vívódva kimondott igen”. Az irodalmi élet deformálódásának kórképét kapjuk Fodor András könyvében, s az sem csökkenti feljegyzéseinek látélet értékét, hogy elsősorban saját és barátai sérelmeiről, a velük megesett igazságtalanságokról olvasunk. Természetes, hogy Fodor önnön költői értékeit nem láthatja pontosan, jobb költőnek véli magát, mint ami talán. De Fodor költészetének értékét nem is a naplóba foglalt vallomások alapján kell eldönteni, hanem a versei alapján. Az viszont a naplóból is kiderül, hogy bizonyos költészet-típus, melynek esztétikai szintje, kétségtelenül magas, évtizedekig mellőzött, degradált volt. S ennek kárát nemcsak a költészet későbbi sorsa, alakulása látta, hanem az esztétikai szenzibilitás is; gyógyíthatatlan traumákat okozott a szerkesztői politika kiszolgáltatottsága és süketsege. Elég lenne bizonyítékul felhozni Fodor baráti körének talán legjelentősebb költője, Kormos István verszőfutását. De nem Kormos az egyetlen példa, őt csak azért említtem, mert a napló galériája leginkább hiteles szereplőjének látszik, szereti is Fodor, de haragudni is tud rá, s ennek megfelelően ábrázolja. Az írókból, zeneszekből, tudósokból álló baráti kör — törzstagjai: Hernádi, F. Csanak Dóra, Fülöp Géza, Sárosi Bálint, Beney Zsuzsa és férje, Vekardi László, Lator László, Bulla Károly, Lakatos András, Bozay Attila, Durkó Zsolt... — valóban irigylésre méltó, mert emberi, alkotói kapcsolatuk valóban eszményinek látszik, egymás iránti érdeklődésük, véleménynyilvánításuk szép példája a nélkülözhetetlen egymásra figyelésnek, törődésnek.

Fodor András eseményekben, szereplőkben gazdag naplójegyzeteinek rétegezettsége láthatóan változatos. A naplóíróra vonatkozó családi, alkotó szinttel azonos helyet kapnak a Fülephez és Masonhoz kötődő részletek, a második, kissé távolabbi körben a barátok helyezkednek el, nem mindenki azonos távolságra a középpontban álló naplóírótól. Még távolabb jut hely azoknak, akikkel Fodor munkatársi, alkotói, költői minőségében került kapcsolatba. Valójában ők alkotják azt a közeget, amely szellemi, irodalmi világként, háttér szerepe ellenére is, a napló leginkább dokumentumértékű vonulatát képezi, amely alapján úgy érezzük, a napló felölelte 24 év irodalmáról immár lehetetlen Fodor András feljegyzései nélkül szólni.

Végezetül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ránk vonatkozó részletek is vannak Fodor naplójában. Elsősorban Fülep Lajos nagybecs-kereki emlékeire gondolok, diákkorának megidézett epizódjaira a szá-zadforduló tájáról, suhanckori újságíróskodásáról, a dorbézoló torontá-li földesurakról, a részeges, piarista tanárokról, Lauka Gusztávról, Hazai Verai Jánosról tesz említést. Saját élményeit, találkozásait idézve emlí-ti Fodor Major Nándor, Szeli István, Bori Imre, Tolnai Ottó, Hornyik Miklós nevét, anélkül, hogy ez több lenne pusztá hivatkozásnál, uta-lásnál.

GEROLD László

S Z Í N H Á Z

HÁROM NÖVÉR — A KRITIKA TÜKRÉBEN

Ascher Tamás *Három nővér*-rendezése a budapesti Katona József Színházban a magyar színjátszás utóbbi másfél-két évének legtöbb figyelmet kiváltó produkciója mind otthon, mind pedig külföldön. El-nyerte a színikritikusok díját, 28 kritikus közül húszan minősítették legjobb előadásnak, s ezt a külföldi meghívások és méltatások is igazolják. A jugoszláv újságolvasók először a tavaszi budapesti nemzetközi kritikustanácskozást követően értesülhettek az eseményszámba menő *Három nővér*ről, amikor a zágrábi *Danas* c. hetilap kritikusa (Dalibor Foretić) ismertette lelkes szavakkal az előadást. Ez a cikk a belgrádi meghívás egyenes előzményének tekinthető. Hogy Ascher Tamás rende-zése fölöttébb kedvező fogadtatásra talált a BITEF-en, azt a belgrádi, zágrábi, újvidéki szerbhorvát kritikákból készült válogatásunk példázhat-ja.

Az *előadásról* általánosságban írva jegyzi meg a *Danas* cikkírója, hogy a *Három nővér* teljes mértékben igazolta az elvárásokat, a BITEF ad-digi előadásai közül „mély, életet jelző szívdobbanásként” mutatta fel „az ember kétségbeeséstől, félelemtől, szorongástól, magánytól és bár-miféle változás lehetetlenségétől elcsúnyult és eszelőssé torzult arcát”. A belgrádi hetilap, a *NIN* kritikusa (Vladimir Stamenković) is így lát-ta, hogy az idei fesztivál szalagcímében kifejezett rendezőelv, a szinté-zis színháza először a pesti előadásban kapott igazolást. Ascher rende-zése, jegyzi meg a kritikus, az első pillanatban a „tradicionalizmus, a Sztanyiszlavszkij-féle szellemi naturalizmus” ismérveit éppen úgy tar-talmazza, mint a jól megcsinált darabok elemeit, de arra a kérdésre,

hogy „magas színvonalú-e az előadás”, a felelet: „igen”. „Ilyenné teszi a közeli és távoli dolgok véletlenszerű találkozásának hangsúlyozása, a mindennapi dolgok különlegességének megmutatása, mindannak láttatása, ami a nézőben az élet banalitása előtti ámulatot kiváltja, s amivel ez az előadás valójában a csehovi színház legmélyére hatol.” Hasonló meglátásai voltak a zágrábi *Vjesnik* kritikusanak (Marija Grgičevićnek), aki szerint a *Három nővér* „észrevétlenül, de lényege szerint egyesíti a klasszikus művet és a korszerűséget, a szerző korát a mi korunkkal, a kifinomult humort és a megrázó érzést (...), leírhatatlan izgalmat vált ki, a könnyekig megráz, és — nem túlzás — a katarzis nemes erejével hat.” Erről ír, a zárójelenet említésével, a *Politika* kritikus (Radomir Putnik) is: „Miközben a nők felismerik életük tartalmatlanságát és céltalanságát, addig a távozó katonaság díszlépésben búcsúzik a ház lakóitól; szenvedésnek és ünnepélyességnek, vágyanak és pompának, a sorssal szembeni tehetetlenségnek és a szép formák ürességének egymásba fonódása teszi teljessé az életet.”

A belgrádi *Večernje novosti* kritikus (Feliks Pašić), aki azzal zárja bírálatát, hogy a pestihez hasonló előadásokról felesleges okoskodni, ezeket „láttni kell”, a rendezés titkára próbálja rávezetni olvasóit, amikor felteszi a kérdést: „Mit tett Ascher Tamás?” A válasz: „Valami látszatra tökéletesen egyszerűt: úgy rendezte Csehovot, hogy engedte felszínre törni, amit mi ennél az írónál rejtettnek, határozatlanak, visszafojtottnak, alig megfoghatatlannak szoktunk meg, s mindez olykor a történet fővonalával egyesülve konkrét színpadi formát kap.” Aschernál „Csehov szereplői nem szégyellik megmutatni, mit éreznek, mi történik velük. Őszintén óhajtják az életet, és őszintén szenvednek, amikor felismerik, hogy az élet mellettük megy el, mint a homok kifolyik az ujjai között”. A rendezőnek nincsenek műfaji gondolatai, mert egyensúlyba tudja hozni a mérleg komikus és tragikus felét. „Ascher elveti annak gondolatát, hogy Csehov műveiben semmi sem történik; sokkal több történik, mint ahogy téves és felszínes Csehov-tolmacsolások alapján várnánk. És ami mindennél fontosabb: ami történik, az igazi emberekkel történik...” A csehovi sorsok életterét a *Borba* kritikus (Milutin Mišić) az előadás „nyomott, ideges, túlfeszített légkörében” látja megvalósulni. Azokban az egymást követő jelenetekben, melyekben a szereplők arra törekednek, hogy az életet vidámmá tegyék. „Hiába, mert már a következő replika vagy tett kegyetlenül arról tanúskodik, hogy nincs erejük kiszakadni az elhibázott, vidéki tengődésből s az ennél semmivel sem céltalanabb katonai vándoréletből.” A *NIN* kritikus szerint a rendezés erénye, hogy Ascher bátran „vállalja a teatralizmust, szuggesztív módon egyesíti a színpadiasságot a spontaneitással, mégpedig úgy, ahogy a modern színjátszásban ezt a nagy, német rendezőktől láttuk”. Az újvidéki *Dnevnik* bírálója (Vladimir Ko-

picl) a rendezői munka gondosságára figyelt fel, amit — akárcsak a *Vjesnik* kritikusa — a nagyszerű színészi teljesítményekben lát érvényesülni.

A *Vjesnik* kritikájának egyik alcíme „színészi előadás”-ként jegyzi a *Három nővért*, kinek szereplői „anyanyelvi szinten művelik a legújabb színházi törekvésekkel dúított lélektani színházat”. A legtöbb kritika *Básti Juli* Másájával foglalkozik: „keserű és túlérzékeny” (*Borba*); „szép és szenzibilis” (*NIN*); „a visszafojtott érzésektől az erős kitörésekig ívelő, széles színészi skálán játssza el Mása érzékiségét, így mutatva meg szerepe sokrétűségét” (*Politika*); „szép is, csábító is, kacér is, és — pillanatokra — magabiztos kisvárosi précieux, de nő is, akinek titkai vannak, magába és a körülötte levő világba réved, boldogtalan, mint azok, akik többet remélnek az élettől annál, amennyit ők adhatnak az életnek” (*Večernje novosti*). *Bodnár Erika* Olgaként „fegyelmezett és mértéktartó” (*Borba*), „a másokért vállalt áldozat nemességét” (*Politika*) mutatja meg. *Irina Szirtes Ági* tolmácsolásában „finom és törékeny” (*NIN*); „még gyermekien csintalan és kiábrándult” (*Borba*); „a fiatal izgalomtól a korán elhamvadó és kiszáradó lányra jellemző, nehéz utat járja végig” (*Politika*). A *Večernje novosti* kritikusa, miután a szerepek rejtett jegyeinek megmutatását dicséri, elsőnek *Udvaros Dorotya* Natasáját említi: „Ő közönséges is, veszélyes kispolgár is, és pimasz úrnő is, de — ahogy, az Irinával való közös jelenetben látjuk — szerepet is játszik, és szerepjátszása egy másik Natasát is láttat.” A színésznő „gyönyörű Natasa, életerős, magabiztos és közönséges egyszerre” (*Vjesnik*); „szeszélyes és elkényeztetett” (*Borba*). A *Tuzenbach* szerepét alakító *Bán Jánost* a *NIN* a pátosz és a komikum csehovi vegyítésének kiemelkedő példájaként említi. *Balkay Géza* Szoljonijában a *Večernje novosti* részletekre figyelő kritikusa a „gátlásos magányosság jellemtanulmányára” ismert.

A kritikák nem részleteznek minden alakítást, legtöbb szereplőt csak felsorolnak, de megjegyzik, a színészek „kivétel nélkül gazdag egyéni és kiegyensúlyozott közösségi, kiemelkedő teljesítményt nyújtanak” (*Vjesnik*).

A 21. BITEF egyik nagydíját a zsűri az Ascher Tamás rendezte *Három nővért*nek ítélte oda.

G. L.

TELEVÍZIÓ

ELSZENVEDNI A HALÁLT

A tévéfilm megtekintése óta foglalkoztat a gondolat: miért tűnt úgy, hogy a film tökéletesen tükrözi az elbeszélést, holott összehasonlítva a kettőt — Örkény István *A battyú halálát* és a belőle Szántó Erika rendezésében készült tévéfilmet — jelentős, méghozzá meghatározó jelleggel bíró tartalmi eltéréseket tapasztalhatunk. Mitől olyan „szövegű” mégis a film, hogy már-már kétségtelessé válik, irodalmat látunk a képernyőn. Természetesen igazat adunk azoknak, akik szerint irodalmi művet lehetetlen teljes tökélyrel transzponálni, mert sem a film, sem a színházi előadás nem adhatja vissza az írott szöveg varázsát. De az említett produkció többek között azért tűnt tanulságosnak, mert bizonyította, hogy a tévéfilm is jelentős mértékben azonos lehet irodalmi forrásával.

Még akkor is, ha a rendező olyan szabadon bánik anyagával, mint azt Szántó Erika teszi. Hogy valóban nem kímélte az irodalmi anyagot, azt már az expozícióval is bizonyította. Janicsári Júlia balett-táncosnő ötvenhatos, Bécsbe történő emigrálásának indítékait szinte teljesen megváltoztatta. A filmben gyermekének halála, nem férjének végső elvesztése űzi őt egykori szeretőjéhez. De nem ezek a momentumok a fontosak, hanem az, hogy a rendező és a dramaturg Örkény szövegében megtalálta azokat a gondolatokat, amelyek a mű esztétikai erejét adják, s ezen belül azokat a kulcsszavakat is, amelyek motiválják és vizsik a cselekményt. Ezért tűnik úgy, mintha az irodalmi élményanyag reprodukálásakor csak enyhe korrekciót végeztek volna a novellán, holott ennél több történt.

A rendező a szöveg mellett a kép és a hang együttesére építi a filmet, mindvégig ügyelve arra, hogy az a világ az íróval szoros kapcsolatban maradjon. Nézetem szerint az azonosság érzetét is elsősorban az kelti, hogy az írott mű és a film a jelképek szintjén ad megközelítőleg azonosat, az ember és világ viszonyáról festett kép végül hasonlóképpen általánossá válik.

Az idegenbe szakadás és a magány Örkény elbeszélésének és Szántó Erika tévéfilmjének tárgya. A munkájába belefáradt, önmaga helyét a társadalomban meg nem találó Júlia keres kiutat a zsákutcából. De kariervágya is űzi. Ki máshoz, mint az otthonát egykor ugyanúgy elhagyó,

Örkény István: *A battyú halála*. Rendező: Szántó Erika. Operatőr: Zádori Ferenc. Főbb szerepekben: Esztergályos Cecília (Júlia), Andorai Péter (Oszterman Ferenc), Kállai Ferenc (Viktor), Törőcsik Mari (Fräulein). Készült a Magyar Televízióban. Sugározta a Belgrádi Televízió első műsora 1987. szeptember 7-én.

egykori partneréhez és szeretőjéhez. Két idegenbe szakadt művészi (fél)-tehetség drámája is a film. Lelki drámája mindenekelőtt. Viktor és Júlia is érvényesülni szeretne, de ez otthon is nehéz volt számukra, hát még idegenben. Művészi egoizmusuk addig fajul, hogy már egymás apró sikereit is képtelenek elviselni, olyannyira, hogy amikor Júlia megkapja föllépési meghívóját a vöslai kastélyba, amelyen nincs rajta Viktor neve, az szívrohamot kap. A két ember végül nemcsak egymás riválisa, hanem ellensége is lesz.

Viktor koncertezéseiből aránylag tisztességesen él, de művészetét csak jórétkynysági teadélutánokon bizonyíthatja, ahol házvezetőnőjével menyőbabákat árulnak, könyöradományt gyűjtenek az otthoniak megsegítésére. Júlia valamivel többre képes, sikerül is fölvételiye a bécsi operába, de nagyobb megpróbáltatásokra képtelen. Kevés az önbizalma, s ennek következtében amikor beáll a kastélyterem reflektorfényébe, hogy eltáncolja a hatyú szerepét, csak arra van ereje, hogy a megadott ütemre lábujjhegyre emelkedjen, fölemelje karját, amely azonban tehetetlenül visszahull. Amikor ezek után Viktor gúnyosan vágja a szemébe: „Hiába, Júlia. Most nincs hová szőknöd. Neked én maradtam, és nekem te”, keserűségének önmarcangoló végeként kiugrik a robogó gépkocsiból.

Júlia bukásának előkészítése egy hosszú, de sikeres expozíció. A magány és a művészi sikertelenség okozta tragédiát a rendező jól építi, a kórházi folyosóról gyermeke betegágyára való rálátásának vissza-visszatérő motívumával érzékelteti a magáramaradottságot, s innen már nem is következhet más, mint tragédia.

A táncosnő Júliát Esztergályos Cecília alakította, hitelesen hozva a gyermekéért aggódó anyát, a munkáját szerető, ám saját értékeiben kételkedő művésznő alakját is. Passzív hős, aki életét és végül halálát is csak elszenvedni tudja. A szinte lírai figura lelki drámáját mindvégig egyszerű eszközökkel, többnyire arcjátékkal, kezét tördelő mozdulatokkal, bizonytalanságot eláruló léptekkel oldja meg. Játéka visszafogott, gesztusaiban redukált, viszont kifejező és hatásos. Kállai Ferenc Csermlényi Viktora (egyébként ugyanaz a nagy étkű operaénekes, akivel a *Macskajátékban* is találkozhattunk) inkább cinikus, mint öntelt, noha szerepe ez utóbbit kívánta volna meg tőle. Nyersebb is a kelleténél. mozgása viszont inkább idős gavallért, mintsem a még mindig szerelem-től fűtött férfit sejtette. Esztergályos Cecília mellett az egykor ugyan-csak művészpályán mozgó és mindent nyögati pontossággal és precízséggel intéző házvezetőnőt alakító Törőcsik Marinak vannak remek pillanatai. Micsoda magabiztos fölénnyel utasítja az önmagával erkölcsi konfliktusban álló Júliát feladatának teljesítésére! De ugyanakkor ő már, ha nem is tudja, sejtja a véget.

Jól választott a belgrádi stúdió drámaszerkesztősége, amikor a Magyar Televízió utóbbi éveinek produkciójából éppen *A hattyú halála* mellett döntött, mert Őrkény elbeszélése — s a film is, természetesen — jóval több „vérfagyasztó karriertörténetnél”, ahogyan 1966-ban a *Jeruzsálem hercegnője* című kötet megjelenésekor nevezték.

Szeptemberben még két irodalmi mű sikeres televíziós földolgozását láthattuk. Ivo Andrić *Nyuszi* című kisregényét és Meša Selimović *Viharos éjszaka* című elbeszélését ekranizálták, az előbbit háromrészes sorozatként a szarajevói, az utóbbit pedig a zágrábi stúdió. Minden bizonnyal a véletlen műve a sok mindenben hasonlító, tehát rokon szövegek alapján készült tévéfilmek egyidőben történet sugározása, de azaz, hogy így történt, a televízió az összehasonlítás lehetőségét is felkínálta.

Mindkét szöveg hőse szinte azonos típusú egyén: egyazon poszton megöregedett, munkájukba belefáradt, városi kistisztviselők, akik most, a második világháború első napjainak malomkerekei között őrlődnek. Ebből következik, hogy a rendezők — Nenad Dizdarević illetve Zrinko Ogresta — lelkiismeret-dramát alkottak, azzal a leplezetlen szándékkal, hogy minél tökéletesebb lélekábrázolással mutassák föl az ingatagság örvényléseit.

A televíziós változat Andrić regényéből elhagyta az alapszöveg első harmadát, azt az egyébként filmre nehezen is alkalmazható, lírai elemekben is bővelkedő leírást, amely tulajdonképpen írói tudósítás a törtető feleség révén felfelé kapaszkodó Katanić család eddigi életéről. „Nagyon nehéz volna megmondani — írja Andrić —, ki volt a ház valódi tulajdonosa, mert ez összetett, jogi kérdés is, amelybe egyébként olyan elemek vegyülnek, mint amilyen az erkölcs, a házasság, a fiatalkori tévelygések és a nagy megbánások.” Mindenesetre a ház hivatalos urát, Isidor Katanićot, a városi kancellária kalligráfusát a mindig mindent jól tudó szomszédok csak Zekának (nyúlnak) ismerték, mint ahogy a Margita névre keresztelt feleséget, ugyancsak találó hasonlattal Kobrának, egyetlen, örök egyetemista fiukar pedig Tigarnak. Az ilyen ragadványnevűek barlangjában éli életét Isidor Katanić, túrve megaláztatását és semmibe vevését.

A tévéfilm a fekete könyökvédőjét immár letevő, a nyugdíjba vonult tisztviselő további sorsáról tudósít, attól a perctől követve életét, amikor a családi terrorba belefáradt s immár a hivatalban sem nélkülözhetetlen ember az öngyilkosság gondolatával foglalkozva ki-kisértál a Szá-

I to će proći (Ez is elmúlik). Ivo Andrić *Nyuszi* című kisregényét televízióra alkalmazta Abdulah Sidran. Rendező: Nenad Dizdarević. Operatőr: Mustafa Mustafić. Főbb szerepekben: Fabijan Sovagović (Isidor Katanić), Olivera Marković (Margita), továbbá Bata Zivojinović, Bogdan Diklić, Milan Puzić, Nada Kasapić, Slavko Štimac. Készült a Szarajevói Televízióban 1987-ben. Sugározta a Belgrádi Televízió, 1987. szeptember 13-án, 20-án és 27-én.

va-partra. Itt nemcsak régi ismerősökkel találkozik, hanem a valósággal is szembesül. A megszállás borzalmaival mindenekelőtt. Szemtanúja lesz egy gyilkosságnak, fölakasztott embereket lát, lázadókkal és besúgókkal kerül társaságba... Mély emberi lázadása a mozgalom mellé sodorja, igazolványokat és útleveleket hamisít, de — bár a kitörő háború lát-szólag ismét értelmet ad életének — továbbra sem képes saját életének irányítója lenni. Ennek folytán bukása is elkerülhetetlen.

A tévéfilm is tulajdonképpen mindvégig Zeka bukásának szükségszerűségére alapoz. Kezdve attól, ahogyan átveszi a nyugdíjba vonulása tiszteletére kapott, kitöltetlen plecsnit, egészen addig, hogy a folyó hajjai elnyelik az erőtlen testet.

A film készítői Andrić regényét az egyén sorsán keresztül felmutatott történelmi sorskérdésnek fogták föl, s maguk is a tragédiát mint szükségszerűséget fogalmazták meg. Fabijan Šovagović játéka pedig meggyőzően hozza az esendő ember lelki nagyságát, amely egyszerre teszi rokonszenvéssé és közelivé is alakját. Néha zavarnak tempótlan sablonjai, de ezt őszinte érzéseinek színészi fölmutatásával kellőképpen tudja ellensúlyozni.

Míg Šovagović Isidorja kiürült lélek, addig Pero Kvrđić kishivatalnok a Selimović-elbeszélésben élmélygő, rossz belső közérzetű figura. A háború hozta elszegényesedés és fiuk továbbtanulni nem akarása ingatja meg a család harmonikus életét. Aztán jön a „viharos éjszaka”. Hőszünk lelkiismeretét teszi próbára azzal, hogy megőrzésre elfogadja a deportálásba kényszerített zsidó szomszéd vagyonát.

Ez a hős Andrićéhoz viszonyítva bonyolultabb, mert a váratlan esemény számítóvá teszi. Legszívesebben azonnal visszaadná az ékszereket, de sajnálja a jutalmul kapott értékes pecsétgyűrűt, amivel talán még a gyereket is jobb belátásra lehetne bírni, mint ahogy a feleség sem szívesen válna meg már a csipkés asztalterítőktől. S még mielőtt krump-liszákba rejtenék az aranyat, már a meggazdagodás lehetőségeit is latolgatják, föltéve — igaz egyelőre megválaszolatlanul is hagyva — a kérdést: és mi lesz, ha nem jönnek vissza? Selimović kisembere, bár érzi veszét, nem tud ellenállni a kihívásnak. Sőt még zavarát sem képes leplezni, és furcsa viselkedésével azonnal magára vonja környezete figyelmét. Munkába menet a szokásos fröccs helyett töményt rendel a kocsmában, a hivatalban gondolataiba temetkezve megfélekedzik sablonos kötelezettségeiről, nem veszi észre főnökét...

A tévéfilm egyik legjobb jelenete, amikor e szokatlan viselkedésre azonnal fölfigyelő tisztviselő társai reggelizni menet a szokásosnál hangosabb kattogtatással csukják le tintartójuk fedelét, s amikor hőszünk

Meša Selimović: *Viharos éjszaka*. Tévéadaptáció és rendezés: Zrinko Ogresta. Operatőr: Davorin Geč. Főbb szerepekben: Pero Kvrđić, Semka Sokolović-Bertok, Zlatko Crnković, Vili Matuška. Készült a Zágrábi Televízióban. Sugározta a Belgrádi Televízió 1987. szeptember 14-én.

is odakapna, csak akkor veszi észre, hogy az övé ma reggel felnyitlan maradt. Az iménti puskaropogást idéző zajt riasztólövéseknek véli, a láthatatlan golyók lelkébe fúródnak, hogy végül összetörten zokogva lássuk még egy pillanatra, ott, a hivatali véce tükre előtt.

A film rendezőjének értelmezése szerint itt a figura nem kényszerül gondolatainak kifejtésére, de cselekedeteiből pontosan értjük logikáját. S ennek a filmes eszköznek a következetes alkalmazásától jó a produkció, Pero Kvrđić alakítása pedig, hogy esendő kisembert formál, kevés szóval, de kifejező mozdulatokkal. Kvrđić és Šovagović alakításának közös vonása, hogy mind a ketten egész embert, egy teljes életet fölmutattak, részvételt rajzolták meg undorító jegyeiket és egyúttal tipikus vonásaikat is.

BORDÁS Győző

KRÓNIKA

VUK-MEGEMLEKEZÉSEK — Az 1987. esztendő Vuk Stefanović Karadžić jegyében telik, ugyanis kétszáz évvel ezelőtt született a szerb fonetikus írásmód, a 30 betűből álló azbuka megalkotója, a szerb helyesírás és irodalmi nyelv megreformálója. Az évforduló jelentőségét az is mutatja, hogy az UNESCO 1985 novemberében megtartott közgyűlésén besorolták a világ legnevezetesebb évfordulói közé, hiszen Vuk életműve nemcsak a szerb nép, hanem az egész világ kultúráját is gazdagította. Az évfordulónak ezért igen nagy visszhangja van az egész világban, elsősorban a szomszédos országokban, hiszen amennyire integratív személyisége volt a délszláv népeknek, Vuk Karadžić ugyanúgy az egész Balkán és a szomszédos nemzetek szellemi életének is kiemelkedő egyénisége volt. Az évfordulót megünnepelelték azokban a városokban, ahol Vuk hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott, például Londonban, Temesvárott, Triesztben, Budapesten, Berlinben, Lipcsében, Göttingenben, Weimarban, Jénában, Varsóban, Leningrádban, Moszkvában és más városokban. Számos tudományos tanácskozást szerveztek, kiállítást rendeztek, Budapesten pedig azon a helyen, ahol Vuk a leggyakrabban megszállt (a budai Aranyszarvas-ház előtt) szobrot is állítottak neki. Más kontinenseken, Amerikában és Ausztráliában is voltak rendezvények.

A Vuk-ünnepségek tehát gyakorlatilag egész évben tartanak, de természetesen most bontakoznak ki teljes egészükben, ahogy közeledünk a tényleges születésnaphoz (október 26-ához, illetve a régi naptár szerint november 8-ához). Szeptember 14-e és 20-a között tartották meg Belgrádban, Újvidéken és Prištínában a szlavisták

XVII. nemzetközi tudományos tanácskozását, amelynek témája Vuk Karadžić és műve saját korában és ma. A tanácskozáson több mint 250 hazai és külföldi szlavista vett részt, akik hat tagozatban ismertették a Vuk művére vonatkozó tudományos kutatásaik eredményeit. A dolgozatok témái igen változatosak voltak, mint ahogy Vuk művét sem lehet egyetlen területre behatárolni: felöleli a nyelvtudomány, az irodalom, a történelemírás, a néprajz, a jog, a közgazdaság, a politika és a társadalomtudományok egyéb területeit. A tudományos tanácskozással egyidejűleg került sor a külföldi egyetemi hallgatók szerbhórvát nyelvi szemináriumára is, a belgrádi, az újvidéki és a prištínai egyetemek bölcsészettudományi karain. Valamennyi kontinens 23 országából közel száz hallgató vett részt a lektori gyakorlatokon, de ugyanakkor megismerte művelődéstörténeti nevezetességünket is. Mind a tudományos tanácskozás, mind pedig a szeminárium részvevői szeptember 20-án ellátogattak a Loznica melletti Tršićbe, Vuk szülőfalujába, ahol immár 53-szor került sor a hagyományos Vuk-szaborra. Az idén számos új létesítménnyel gazdagodott falu kicsinosítva várta a hazánk minden részéről érkező több tízezer látogatót, akik számos alkalmi rendezvényt is megtekinthettek: a Vuk életét és munkásságát bemutató kiállítást, a közeli Tronoša kolostorban a Vuk korai iskoláztatását bemutató felújított múzeumot, a Vukovi lastari elnevezésű jugoszláv költészeti szemlét, alkalmi előadást 400 amatőr részvételével stb. A központi ünnepség Stevan Mokranjac Vukhoz írt himnuszával kezdődött, s sokezer vendég, köztük a legmagasabb rangú állami és pártvezetők jelenlétében zajlott.

A Vuk-szabaron a belgrádi Nemzeti Színház és az Opera művészei bemutatják a Vuk tiszteletére című zenés színpadi művet, majd a szerbiai dolgozók művelődési egyesületeinek találkozójára került sor. (K. N.)

TITÓNAK SZERETETTEL — Az újvidéki Modern Művészetek Képtárában július 2-ától szeptember 25-éig tartották meg a *Titónak szeretettel* című kiállítást. A tárlatra a Josip Broz Tito Emlékközpont és a Vajdasági Forradalmi Múzeum szervezésében került sor abból az alkalomból, hogy Tito elvtárs ötven éve került a Jugoszláv Kommunista Párt élére. A tárlaton a legnevesebb jugoszláviai képzőművészek mintegy százhatvan alkotását, festményét, rajzát, akvarelljét, szobrárt láthatta a közönség, azokat a műveket, amelyeket a képzőművészek Titónak ajándékoztak, és amelyek a Josip Broz Tito Emlékközpont tulajdonát képezik. Kiállítás megnyitójában Rajcsán István, a VDNSZSZ Elnökségének elnöke többek között a következőket mondta: „Az igazán nagy történelmi események jelentősége nem csökken az évek múlásával. Ellenkezőleg, mintha az időbeli distancia azt eredményezné, hogy ezeket a történelmi pillanatok még tisztábban, valódi nagyságukban lássuk. Ilyen esemény volt és maradt az, amikor 1937-ben Tito a JKP élére került. Tito neve és tettei azóta döntő módon meghatározták Jugoszlávia újabb kori történelmét, és jelentős mértékben befolyásolták a mai világot és a nemzetközi munkásmozgalom alakulásának történetét is. Az idén számos rendezvény keretében emlékezünk meg erről az évfordulóról, amelyeken Tito személyiségének és tetteinek, politikai, államférfiúi, katonai tevékenységének jelentősége, valamint nemzetközi aktivitásának sokrétűsége bontakozik ki előttünk. A ma megnyíló kiállítás ékesen bizonyítja az alkotók Tito iránti szeretetét és azt a vágyat, hogy a művészi élményt megosszák szeretett elnökükkel. A képeket, a rajzokat és akvarelleket, a grafikákat és a szobrokat közös szálak fűzik egymáshoz, egy-

részt a Tito iránti szeretet és tisztelet, másrészt az a törekvés, hogy az emberélet gazdagságát, alkotóvágyukat, a lét szépségeit és fájalmait autentikus eszközökkel ragadják meg. De ugyanakkor ez a kiállítás Tito elvtárs azon óháját is megvalósítja, hogy a neki ajándékozott műtárgyak ne csak saját tulajdonát képezzék, hanem közvagyon formájában a nép javát szolgálják. A kiállításokon szereplő alkotóknak és a szervezőknek köszönhetően azt szeretném, ha mindenki átélné a művészet szépségét, amely a Tito iránti szeretetből fakadt.”

ODAÍTÉLTÉK A NJEGOŠ-DIJAT — Tizennegyedik alkalommal ítelték oda a háromvenkét kiosztásra kerülő, a legkiemelkedőbb irodalmi alkotásokért járó Njegos-díjat, amelyet eddig Mihailo Lalić *Lelejska gora* (Sirámok hegye), Miroslav Krleža *Zastave* (Zászlók), Meša Selimović *Der viš i smrt* (A dervis és a halál), Branko Ćopić *Bašta sjezove boje* (A varjúnák színű kert), Blazse Koneszki *Zapisi* (Följegyzések), Oskar Davičo *Reči na delu* (Tettenért szavak), Josip Vidmar *Obrazi* (Arcok) és Desanka Maksimović *Slovo o ljubavi* (Rege a szerelemről) című kötete érdemelte ki. A Miro Kralj (elnök, Titograd), Radojica Bošković (Titograd), Novo Vuković (Nikšić), Marko Špadijer (Titograd), Janko Brajković (Nikšić), Ratko Đurović (Belgrád), Milan Ćirilov (Szkopje), Juraj Martinović (Szarajevo), Živan Milisavac (Újvidék), Borislav Radović (Belgrád), Ćiril Zlobec (Ljubljana), Milivoj Solar (Zágráb) és Pero Stefanović (Priština) összetételű bírálóbizottság a szűkebb keretben a következő köteteket vizsgálta meg: Borislav Pekić *Zlatno runo* (Aranygyapjú), Milorad Pavić *Hazarskei rečnik* (Kazár szótár), Vidosav Stevanović *Testament* (Testamentum) és Szlavko Janevszki *Devet kerubinovih vekova* (A kerub kilenc évszázada) c. regényét, Ranko Marinković *Nevesele oči klauna* c. esszégyűjteményét, amely jövőre Szó és gesztus címmel jelenik meg a Forum Könyvkiadónál, Mirko Kovač *Nebes-*

ki *zaručnici* (Mennyei jegyesek) c. novelláskötetét, valamint Dušan Kostić *Tristija* c., verseskötetét, Erih Koš *Šanforova smrt* c. regényét, Živko Jeličić *Poslednji vizantijski car* c. novelláskötetét, Dane Zajc *Zarotirve*, Enver Gjergjequ *Flatirmi i sijales*, valamint Radovan Pavlovski *Otključavanje puteva; Ključevi* c. verseskötetét. A zsűri az 1987. évi Njegos Irodalmi Díjat Borislav Pekić *Zlatno runo* (Aranygyapjú) című hétközetes regényének ítélte oda, amely a belgrádi Prosveta gondozásában jelent meg.

21. BITEF — Szeptember 29-én az amerikaiak *Actual sho* című monumentális, operaszerű látványosságával befejeződött a sorrendben 21. BITEF, amely 14-én Jorma Uotinen finn balett-táncos Kalevala-víziójával kezdődött ugyancsak a Száva Központ háromezer nézőt befogadó színháztermében. Ez a két látványosság Michael Clark londoni balettjével (*Istenekek, most*) és a bécsi Seraphions Teater különös című — *A Bao A Qu* — mozgásszínházi előadásával együtt a fesztivál vizuális megoldásokat hangsúlyozó produkcióinak vonulatát jelentette, azt, amelyik nagy érdeklődést váltott ki, ebben a hírverés is közrejátszott, de lényegében csaldódást okozott; sokan üresnek, merő formalizmusnak minősítették. A Belgrádban vendég szereplő többi társulat, színház — szám szerint tíz — 12 bemutatójának legnagyobb része a klasszikus művek mai színházi olvasatának vonulataiba sorolható. Molière *Don Juanja*, Csehov *Három nővére*, Kleist *Pentheszileiája*, Babel *Alkonya*, Beaumarchais *Figaro házassága* — von Horváth *Figaro válik* c. darabjával egy produkcióban — Shakespeare *Macbethje*, Wedekind *Tavaszbredése* és Gogol *Kártyásokja* képezte a két regénydramatizációval — Dosztojevskij *Bűn és bűnhődésével* és Kafka *Perével* — együtt a belgrádi nemzetközi seregszemle műsorának gerincét. A sok előadás sokféle színvonalat is jelentett, néhány előadás azonban helyet kap a BITEF-ek legjobbjai között, elsősorban a budapesti Katona József Színház

Három nővér előadása, rendező Ascher Tamás, a krakkói Stary Teatr *Bűn és bűnhődése*, rendező Andrzej Wajda, s részben a drezdai színház Kleist-előadása, rendező Wolfgang Engel, a két jugoszláv produkció, a *Tavaszbredése* amelyet a belgrádi Jugoszláv Drámai Színházban Haris Pašović rendezett és a zágrábi Gavella Színház két Figaro-témát egyesítő vállalkozása, rendező Paolo Magelli, s esetleg az izraeliek nagy érdeklődéssel várt *Alkonya*, amelyet Juris Ljubimov rendezett. A többi egyértelmű csaldódás volt. — Mindössze két kortárs dráma alapján készült előadás kapott helyet a fesztiváli műsorban. Spiró György *Csirkefej* című művének előadása azonban félbeszakadt a főszereplő, Gobbi Hilda rosszullete miatt, Viktor Szlavkin *Karikajátékának* leningrádi megjelenítése, rendező Anatolij Vasziljev, viszont homlok egyenest ellentétes véleményeket váltott ki. — Az idej BITEF néhány nagy rendezői név — Ljubimov, Wajda, Besson — mellett több fiatal rendezőre hívta fel a nemzetközi színházi közvélemény figyelmét (Ascher, Vasziljev, Pašović, Engel). — Attól függetlenül, hogy a látványosságra építő vonulat produkcióiban háttérbe szorult a színész, a másik vonulat előadásaiban több jelentős színészi alakítást jegyezhetünk meg. A két legtöbbet emlegetett, ily módon talán legkiemelkedőbb színészi teljesítmény Básti Juli Májája és Jerzy Radziwiłowicz Raszkolnyikovja volt. — Az idén először láthatott a közönség egy-egy finn, izraeli és török társulatot Belgrádban. — A 21. BITEF nagydíját a krakkói Stary Teatr *Bűn és bűnhődés*, valamint a budapesti Katona József színház *Három nővér* című előadása érdemelte ki. Az előbbi Andrzejj Wajda, az utóbbit Ascher Tamás rendezte. (G)

RENDEZVÉNYEK — Szeptember 9-e és 13-a között rendezték meg harmincötödik alkalommal a Kanizsai Írótabort, melyen mintegy negyven író vett részt az ország minden tájáról, valamint külföldről is érkeztek

vendégek a rendezvényre. Az író-tábor részvevői az idén is számos író—olvasó találkozót tartottak meg a kanizsai és Kanizsa környéki iskolákban és munkaszervezetekben. Az író-tábor központi rendezvénye a *Tisza az irodalomban* címmel megtartott tanácskozás volt, amelyen Tolnai Ottó, Slavko Gordić, Pafo Bohuš, Boško Ivkov, Gojko Janjušević, Bányai János, Slavco Almajan, Slavko Matković, Mák Ferenc, Sebők Zoltán, Toldi Éva és Jung Károly felszólalásai hangzottak el. Az írók és a Q csoport képzőművészei ez alkalommal a Vuk utca lakóival találkoztak, alkalmi kiállítást és irodalmi összeállítást tekinthettek meg az érdeklődők, s bemutatták és minden házbá eljuttattak egy-egy Híd-különnyomatot, amely egy Vuk gyűjtéséből származó szerb népdalt tartalmaz tizenhét jugoszláviai magyar költő fordításában. A Kanizsai Író-tábor keretében megnyílt a nemrégiben elhunyt Dobó Tihamér kiállítása. Az alábbiakban Pap József kiállítás-megnyitóját közöljük, a Tisza-tanácskozás anyagából novemberi számunkban olvashatnak.

Dobó Tihamér művészetének tiszteelői, kedves barátaim!

A művész, akinek tiszai fogantatású festményeiből láthatunk most egy kis válogatást, testi valójában már nincs közöttünk. Nincs közöttünk, bármennyire fáj is ez nekünk, s hiánya fizikai súlyként nehezedik ránk, különösképpen itt, Kanizsán jártunkban-keltünkben.

Egy megnyitó nem lehet alkalom festészetének még sommás értékelésére sem, s az idő is ez ellen van, hiszen még kellően el sem sirattam, el sem sirattuk, s képei helyett az ő robusztusnak vélt, de igazában törékeny, szíve vacogó, folyton társak támaszát, biztatását igénylő alakja tolakszik elélem, élénk.

Nem kétséges, eljön az idő amikor majd józan mérlegeléssel választhatjuk el tőle műveit, az öt-hatezernyi olajfestményt, pasztellt, grafikát, s a világ elé tárhatjuk az autentikus dobói festészetet. Most még bizonytala-

nok vagyunk, csak a csúcsteljesítményei élnek elevenen bennünk, az attakciói; hiányzik róla az összenyomásunk, hiszen alig láthattuk együtt a képeit, mert alig állított ki életében. Nehezen szánta rá magát, de ha akart volna, sem lett volna mit kiállítania, hiszen tudjuk, jobbára még meg sem száradva „szállította le”, legtöbbször rendelésre készült képeit. Így hát nem elkényelmesedett, foteljukkba ragadt akadémikusoktól várható az ímént említett számba vevő és felmérő munka elvégzése, hanem ügybuzgó, áldozatkész, a képüket féltő tulajdonosok gyanakvó tekintetéből sem visszariadó, szenvedélyes kutatóktól, mondhatnánk azt is — barátaitól.

Dobó, hivatlanul is, állandó tagja volt az író-tábornak. Szerette a barátkozást, hol itt, hol ott tűnt fel, s cselengett közöttünk. Ha kedve szottyant rá, „beugrott” az író-olvasó találkozókon, tavaly is ott volt velem az Ady-iskolában, s rögtönzött, virágokat rajzolt a kisdíákoknak. Máskor az író-tábor munkájába bekapcsolódó festőtársak kiállított munkáit dicsérte önzetlenül, a sajátja helyett az ő képeiket ajánlván megvételre.

Hisszük, hogy jövő táborozásaink sem múlnak el a vele való találkozás öröme nélkül, még ha találkozásaink ezután már csak műveinek közvetítése révén valósulhatnak is meg. Ezt a mait az ő szeme látta Tisza-képeinek kis gyűjteménye teszi lehetővé Koncz István odaadó és áldozatos egybegyűjtő munkájának köszönhetően.

Mondandómat nem a rutinos „meg-tisztelő megbízatás számomra, hogy . . .” stb.-vel kezdtem, mert valójában nem az ez a megnyitó beszéd. Fájdalom, szomorúság, elenyátlanodás kerít még mindig hatalmába, amikor újraélem alkotótársunk, barátunk tragikus sorsának nem kevésbé tragikus beteljesedését.

De nem Dobó Tihamér sorsának felpanaszolása a feladatom. Az ő képeire, ezúttal Tisza-képeire szeretném irányítani figyelmüket. Így, első pillantásra derű, nyugalom és megbékélés sugárzik róluk. Vajon elegendő-e, hogy megvizsgálódjunk?!

Ezzel a kiállítást megnyitom.

Szeptember 25-én tartották meg tizenötödik alkalommal Kishegyesen és Feketicsen a Csépe Imre Emléknapot, melynek keretében Pap József megkoszorúzta Csépe Imre Emléktábláját, Petkovics Kálmán pedig megnyitotta a Forum Könyvkiadó kiállítását. Sor került a Csépe Imre Emlékbizottság díszülésére is, amelyen Bányai János, az emlékbizottság elnöke méltatta a Csépe-napok jelentőségét, Herceg János a viláगतató Vuk Stefanović Karadžićról, Bosnyák István a forradalmár Sinkó Ervindről, Penavin Olga a jugoszláviai mesemondókról tartott előadást, Mirnics Zsuzsa az általános iskolások községi mesemondóversenyét értékelte, majd felléptek a verseny győztesei. Kopeczky László a 75 éves Székely Tibort köszöntötte. Az emlékbizottság ülésén átadták Bori Imrének és a Forum Kiadóháznak a Csépe-emlékplakettet. A rendezvény a feketicsi színházteremben az *Üzenet* folyóirat irodalmi estjével ért véget.

Tizenhatodszor tartották meg szeptember 12-e és október 3-a között a Brankovo kolo rendezvénysorozatot. Az idén is több száz kiemelkedő író, költő, képzőművész, zenész, színművész és művelődési dolgozó vett részt a Brankovo kolo rendezvényein. Számos író—olvasó találkozót, képkiállítást, hangversenyt és tudományos tanácskozást szerveztek, melyek ez alkalommal a jubileumok jegyében zajlottak. Megemlékeztek arról, hogy ötven éve került Tito elvtárs a Jugoszláv Kommunista Párt élére, Vuk Stefanović Karadžić születésének kétszázadik évfordulóját és Branko Radičević első verseskönete megjelenésének száznegyvenedik évfordulóját is megünnepelelték.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — A Vajdasági Íróegyesület 1986. évi Branko-

díját, amellyel évente a legjobb első-köteteket tüntetik ki, a Vladimir Kopicl (elnök), Judita Šalgo, Szivcvi János, Ivan Negrišorac, Mihal Romacs, Zoran M. Mandić és Selimir Radulović összetételű zsűri Aleksandar Lukić *U vagonu Rozanova* (Rozanov vagonjában) és Oto Horvat *Gde nestaje šuma* (Ahol eltűnik az erdő) című verseskötetének ítélte oda. A díjat a Brankovo kolo elnevezésű rendezvénysorozat keretében, szeptember 12-én adták át.

Az Üzenet-díj bírálóbizottsága (Csordás Mihály, Kopeczky László és Szekeres László) odaítélte a folyóirat tavalyi évfolyamában megjelent munkáért járó pályadíjakat. A legjobb szépirodalmi műért járó díjat Dudás Károly érdemelte ki *Kutyahistória* című novellájáért (1986. szeptemberi szám). A jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek irodalmával foglalkozó legkiemelkedőbb tanulmányért járó Üzenet-díjat Hornyik Miklós *Lapta Szenteleky Kornél és A Mi Irodalmunk* című tanulmányáért, amelyet a folyóirat tavaly júniustól októberig közölt. A munkásmozgalom-történeti, szociográfiai és szociológiai munkák kategóriájában Végel Lászlót részesítette elismerésben a zsűri az *Üzenet* 1986. január—februári számában közzétett *Marx és Hölderlin képzeletbeli találkozása* című tanulmányáért.

CSÁTH GÉZA NOVELLAI SZLOVÁK NYELVEN. — Az újvidéki Obzor és a pozsonyi Tatran Könyvkiadó Csáth Géza születésének századik évfordulójára *Matkovražda* (Anyagyilkosság) címmel válogatást jelentetett meg szlovák nyelven az író novelláiból. A kötet harminchat elbeszélést tartalmaz. Fordította, válogatta és az utószót írta: Karol Wlachovský.

DOKUMENTUM

Löbl Árpád tíz levele a hadifogságból 1309

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

A szótárregényről

Tbomka Beáta: A regény mint értelmezéstörténet és a fikció ábécérendje 1315

Csányi Erzsébet: A „kazár” kérdésről (Milorad Pavić: *Kazár szótár*) 1322

Papp György: A *Kazár szótár* százezer magyar szaváról (Milorad Pavić: *Kazár szótár*) 1325

Harkai Vass Éva: Porlód mítosza (Temesi Ferenc: *Por I—II.*) 1330

P. Náray Éva: A lényeg után kutatva (*Bosán György 1919—1984*) 1334

Gerold László: Szubjektív dokumentarizmus (Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*) 1336

S z í n h á z

Gerold László: Három nővér — a kritika tükrében 1340

T e l e v í z i ó

Bordás Győző: Elszenvedni a halált (Örkény István: *A battyú halála*; Ivo Andrić: *Nyuszi*; Meša Selimović: *Viharos éjszaka*) 1343

KRÓNIKA

Vuk-megemlékezések; Titónak szeretettel; Odaitélték a Njegoš-díjat; 21. BITEF; Rendezvények; Díjak, elismerések; Csáth Géza novellái szlovák nyelven. 1348

Számunkat Lengyel László fiatal becsei grafikus munkáival illusztráltuk

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1987. október. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 5000, fél évre 2500 dinár. Egyes szám ára 400, kettős szám ára 800 dinár; külföldre egy évre 10 000, fél évre 5000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 2500 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken.

YU ISSN 0350-9079